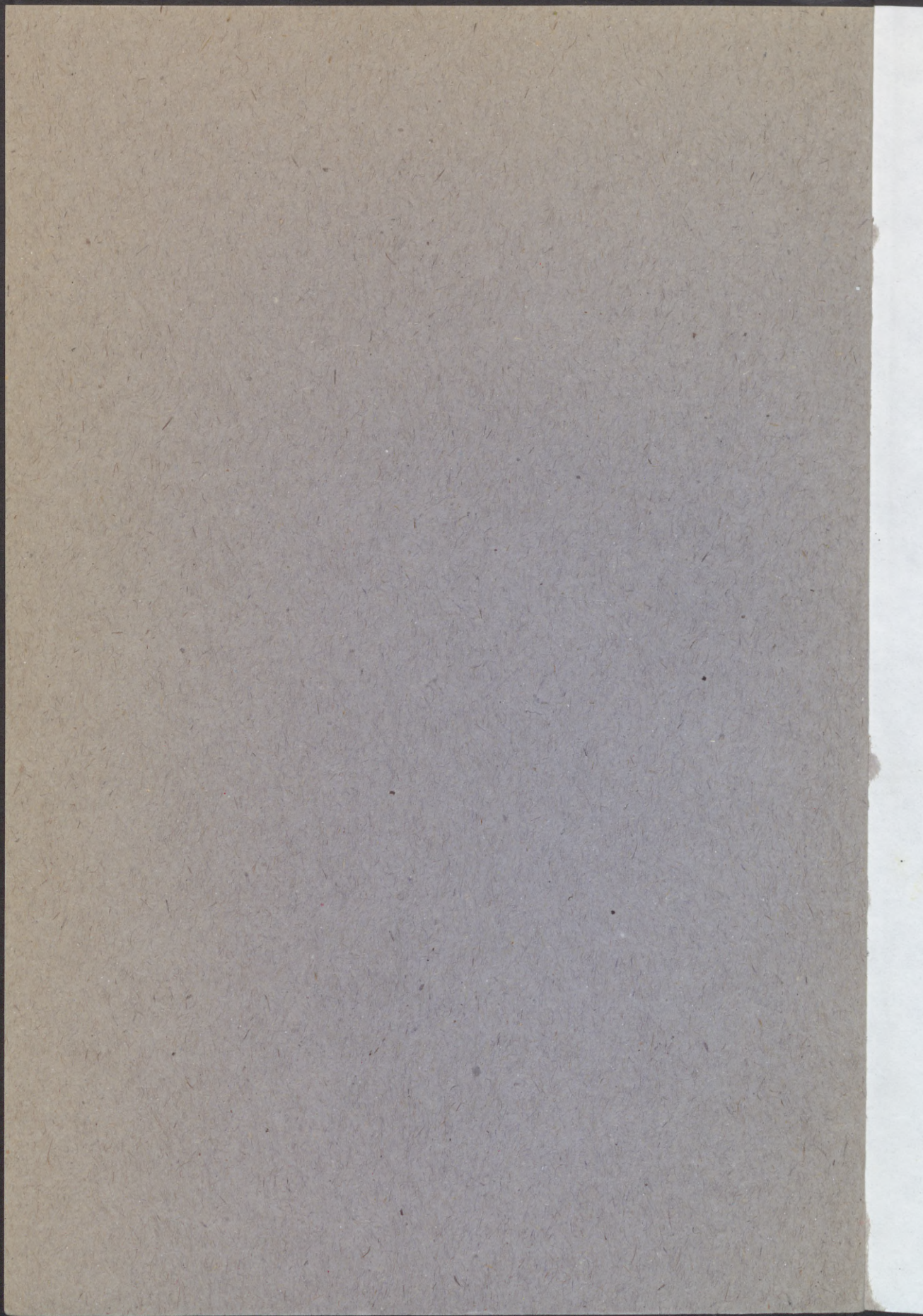

MC
110.579/
2

AGRÁRGAZDASÁGI KUTATÓ INTÉZET

A FÖLDTULAJDON
ÉS A
MEZŐGAZDASÁGI STRUKTÚRA ÁTALAKÍTÁSA

II.

BUDAPEST

1990

MC 110.579/2

1990

ISBN 963.491.299.0 6.

ISBN 963.491.310.5 1.

ISBN 963.491.311.3 11.

ISBN 963.491.312.1 111.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
IV. AGRÁRPOLITIKAI VITÁK A FÖLDKÉRDÉSRŐL.....	295
1. A politikai pártok nézetei (Halász Péter - Szendrő László).....	297
1.1. A földtulajdon jelentősége a termelésben és a társadalomban.....	298
1.2. Vélemények az elmúlt évtizedekben kiala- kult földtulajdonról és földhasználatról	299
1.3. A földtulajdon reformjára vonatkozó el- képzelések.....	301
a) Az ideológiai háttér és kiindulási alap	301
b) A földtulajdon reformjának gyakorlati lebonyolítására vonatkozó elképzelések	304
c) Elképzelések az állami földtulajdon sorsáról.....	309
d) A bérleti rendszerről.....	310
e) A külföldiek földvásárlásával kapcsola- tos vélemények.....	312
1.4. A földtulajdon reformjának nyomán jelent- kező kérdések.....	313
a) A föld értékelése.....	313
b) A föld művelési kötelezettségével kap- csolatos elképzelések.....	315
c) A birtokméretre vonatkozó elképzelések	315
d) A földdel kapcsolatos pénzügyi kérdések	316
e) A föld védelme.....	317
f) A föld szerepe a települések életében..	318
2. Nemzetközi eszmecsere (Budapest, 1990.I.22-24.) (Pálovics Béláné).....	320
2.1. Külföldi tapasztalatok.....	320
a) Az agrárpolitika politikai harcok tárgya	321
b) Földbirtokpolitikai szabályozás.....	322
c) A családi gazdaságok keretében folyta- tódik a koncentráció.....	324

II.

d) Terjednek a részidős gazdaságok.....	325
e) Mit tanácsolnak?.....	326
2.2. Hogyan vélekedtek a hazai szakértők?.....	328
a) Óvjuk meg a termőföldet.....	328
b) Állítsuk helyre a jogrendet.....	329
c) Csökkenjen a jövedelemelvonás.....	329
d) Nem nélkülözhető a földforgalom szabályozása.....	330
e) Bízunk a falu népére.....	330
2.3. Politikai szándékok.....	330
2.4. A vita néhány tanulsága.....	331
IRODALOMJEGYZÉK	335
V. A FÖLDTULAJDON VÁLTOZÁSÁNAK KÖZGAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEI.....	337
1. A földkérdés megoldásának összefüggése a közgazdasági szabályozórendszerrel.....	339
Az árszínvonalban és az árarányokban várható változások (Mészáros Sándor).....	339
A támogatási rendszer és a támogatási igény várható változása (Borszéki Éva).....	346
Az adózás várható rendszere - elsősorban a földadó és a földforgalomhoz kapcsolódó adózás kérdései (Harza Lajos).....	351
A nemzetközi versenyképesség alakulása a tulajdon- és a szabályozóváltozások tükrében (Borszéki Éva).....	355
IRODALOMJEGYZÉK	363
2. A földkérdés megoldásának várható kihatásai a termelésben.....	365
A földtulajdon rendezésének várható kihatásai a növénytermelésben (Borszéki Éva).....	365
A földtulajdon változás hatása az állattenyésztésre és takarmánygazdálkodásra.....	
(Balogh Ádám).....	371

III.

3. A földkérdés megoldásával kapcsolatos kereskedelmi összefüggések (Élisá András - Kartali János).....	376
Tulajdonreform és kereskedelmi szervezet....	376
Az agrárexport egyes főbb piaci kérdései....	381
A privatizáció és a belső piac.....	383
Minőség, információ, marketing - feladatváltozások a privatizáció nyomán.....	386
IRODALOMJEGYZÉK	389
4. A tulajdon- és birtokviszonyok átalakulásának műszaki-technikai kérdései (Sebestyén Katalin - Markó Béla - Nagy Kálmán - Vissyné Takács Mara).....	390
5. Környezetgazdálkodás és talajvédelem a változó birtokviszonyok között (Nagy Kálmán).....	400
IRODALOMJEGYZÉK.....	405
6. A földtulajdon-földbérleti rendszer regionális különbségei és összefüggései (Dorgai László).....	406
A területi differenciálódásról.....	406
Regionális különbségek Magyarországon.....	408
Az agrártermelés és a termőföld funkciói....	414
IRODALOMJEGYZÉK	415
7. A földtulajdon és a földforgalom szociális összefüggései (Tóth Erzsébet).....	416
A mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövedelemviszonyai és szociális ellátottságuk jelenlegi helyzete.....	416
A földhasználatban és a föld tulajdonviszonyaiban bekövetkező változások jövedelem-szerkezetre és szociális juttatásokra gyakorolt hatásai.....	424
A szociális (társadalombiztosítási) ellátás szervezeti átalakulása és az anyagi források változása.....	427
IRODALOMJEGYZÉK.....	431

IV.

VI. A FÖLDTULAJDON ÉS A FÖLDHASZNOSÍTÁS JÖVŐBENI FORMÁI.....	433
1. A fő- és mellékfoglalkozású magángazdálkodók földtulajdona és gazdálkodási körülményei (Csete László).....	435
A családi gazdálkodás akadályai.....	435
A magángazdálkodók földtulajdona és földhasz- nosítása.....	437
A földnélküli állattartók.....	438
A termelés anyagi-műszaki körülményei és a kívánatos lépések.....	442
A magángazdálkodók differenciált mezőnye....	443
A családi gazdaságok áruértékesítése és ön- fogyasztása.....	446
A gazdálkodás munkaerő háttere.....	447
Amire még a vizsgálatok ráirányították a fi- gyelmet.....	448
IRODALOMJEGYZÉK.....	449
2. A szakszövetkezeti modell tanulságai (Barcza Gabriella).....	451
Az egyszerűbb szövetkezeti formák.....	451
A tagi gazdaság földtulajdona.....	452
A földtulajdon hatása a szakszövetkezeti eredményekre.....	453
A földtulajdon és a vagyon jövője a szakszö- vetkezetekben.....	455
IRODALOMJEGYZÉK.....	458
3. A földtulajdon és a földhasználat viszonyai- nak néhány problémája és a megoldás dilemmái a mezőgazdasági szövetkezetekben (Gyenis János).....	459
A) Különböző földtulajdonformák lehetséges integrációja a magyar mezőgazdaság megújju- ló szövetkezeti rendszerében.....	459

a) A meglévő szövetkezeti közös földtulajdon anomáliái.....	460
b) A megújuló szövetkezés lehetőségei és szükségszerűsége az agrárágazatban....	463
c) A jelenlegi szövetkezeti közös földtulajdon és földhasználat lényeges átalakításának szükségessége.....	465
B) A szövetkezeti földtulajdon rendezésének a szövetkezeti tulajdonban maradó földek használati viszonyai átalakításának néhány időszerű kérdése.....	467
a) A szövetkezeti közös földtulajdon legitimációja.....	468
b) A szövetkezeti közös tulajdonban lévő földek hasznosításának lehetséges formái.....	471
c) A földvagyonjegy bevezetése, mint érdekeltségi forma.....	474
C) Néhány adalék a földtulajdonnal kapcsolatos rehabilitáció problémáinak megoldásához.....	476
a) Az 1967. évi IV. törvény minősítése...	477
b) A rehabilitáció lehetséges módzatai..	478
c) Három kérdés és három felelet.....	481
d) A rehabilitáció pénzügyi forrásai.....	483
IRODALOMJEGYZÉK	487
4. Az önkormányzati földtulajdon (Csete László - Kovácsné Varga Ilona).....	488
Az önkormányzat értelmezése.....	488
A régebbi hazai önkormányzatok áttekintése..	488
A városok és a községek földjei.....	489
A közbirtokosság.....	491
A hegyközségek és más társaságok.....	492
IRODALOMJEGYZÉK	493

VI.

5. Az állami mezőgazdasági földtulajdon	
(Csete László).....	494
Az állami földtulajdon és hasznosító szerve-	
zetei.....	494
Az állami gazdaságok formálódása: ahány gaz-	
daság, annyi előzmény.....	497
A fejlődő és differenciálódó állami gazdasá-	
gok.....	501
Állami gazdasági vezetők véleménye az állami	
földtulajdon jövőjéről.....	502
Hogyan tovább?.....	503
A közcélú, a fejlesztő-szolgáltató és az	
intervenciós célú állami gazdaságok.....	504
A kísérleti és tangazdaságok.....	506
A községi-városi önkormányzati tulajdon.....	508
A privatizálás, a dolgozói tulajdon és a	
szövetkezet.....	510
Alapítványi, egyesületi és más közösségi	
tulajdon.....	513
Állami földek társasági tulajdonban.....	514
IRODALOMJEGYZÉK	517
6. Az erdő birtokviszonyainak továbbfejlesztése	
(Csete László - Kovácsné Varga Ilona - Sury	
Tamás).....	519
Az erdő tulajdonviszonyainak változása.....	519
A jövőbeni erdőtulajdonosok, bérlők, kezelők	
és a hatóság.....	527
A tulajdonrendezést követő hosszabb távú meg-	
oldás változata.....	532
IRODALOMJEGYZÉK	534
ÖSSZEGEZŐ GONDOLATOK (Csendes Béla).....	537

IV.

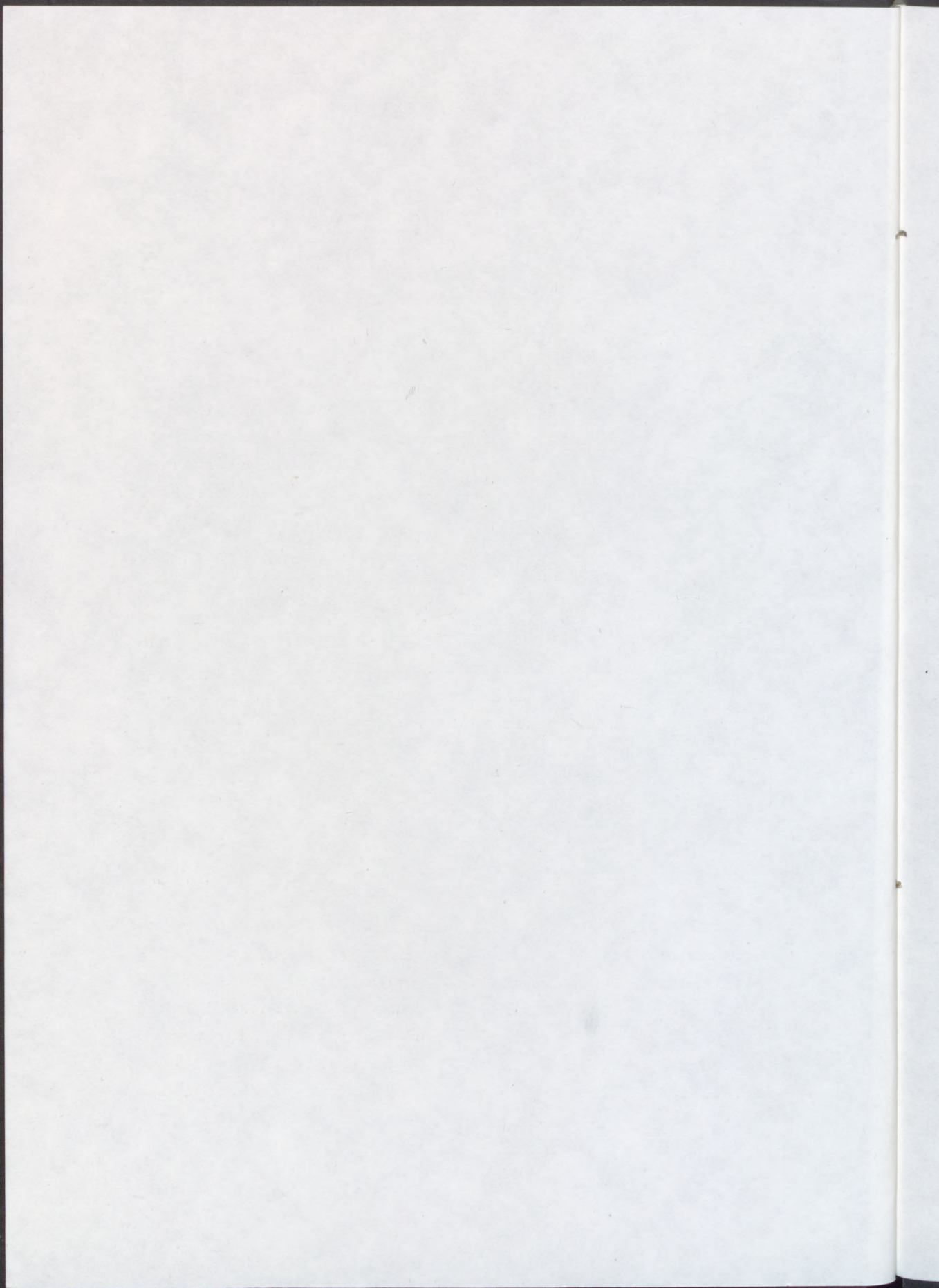
AGRÁRPOLITIKAI VITÁK A FÖLDKÉRDÉSRŐL

A fejezet tanulmányainak szerzői:

Halász Péter (1.)

Pálovics Béláné (2.)

Szendró László (1.)

1. A politikai pártok nézetei

Ebben a fejezetben a különböző pártoknak a földdel, a földtulajdon reformjával kapcsolatos nézeteit ismertetjük és elemezzük. Tudjuk, hogy a földtulajdonra vonatkozó koncepciók nem, vagy csak erőszakkal választhatók el a különböző politikai szervezeteknek a mezőgazdaság megújítására vonatkozó általános programjából, de feladatunk szerint tekintetünk gyűjtőpontját ide kellett irányítanunk, hogy a kérdést minél élesebben láthassuk. Ezzel kapcsolatban utalunk Szendrő László kéziratban lévő munkájára, amely részletesen bemutatja a legfontosabb politikai szervezeteknek mezőgazdaságunk jövőjével kapcsolatos elképzeléseit. (14)

Munkánk során igyekeztünk minél szélesebb körben tájékozódni a különböző pártoknak azokról a földdel kapcsolatos elképzeléseiről, amelyeket a választást megelőző hónapokban többé-kevésbé részletesen megfogalmaztak. Ezek közül azonban összeállításunkban csak azoknak a pártoknak az elképzeléseivel foglalkozunk, amelyek képviselőt küldtek a parlamentbe, tehát részt vesznek a földdel és a földtulajdonnal kapcsolatos döntések meghozatalában. A kérdéssel kapcsolatos tájékozódást április 15-én, gyakorlatilag a választásokat követően zártuk le.

Néhány összefoglaló munkán kívül (részletes felsorolásukat lásd a forrásmunkák jegyzékében) elsősorban azokra az elszórt, napi- és hetilapokban megjelenő, néha egy-egy párton belül is ellentmondó nyilatkozatokra voltunk hagyatkozva, amikhez hozzáférhettünk. Tudjuk, hogy az ilyen, újságírók által közvetített, nemegyszer félreértett megfogalmazások nem a legalkalmasabb forrásai egy szakmai kérdésről készült összeállításnak, de vizsgálódásunk szempontjából rendkívüli állapotnak kellett tekintenünk a pártok sietős szerveződését, a választási előkészületekre történő koncentrálását, miköz-

ben csak keveseknek sikerült alapos, a legfontosabb részletekre többé-kevésbé kiterjedő agrárkonceptiót készíteni; olyat, amelyben jelentőségének megfelelő helyet és súlyt kaphatott a földkérdés.

Mindezek előrebocsátásával meg kell állapítanunk, hogy a legtöbb szervezet fölismerte: az agrárreform, sőt tágabban értelmezve az egész vidéki Magyarország sorsa alapvetően a földtulajdon reformján múlik, s ezzel a kérdéssel viszonylag bőségesen foglalkoztak. Sok más témakörtől eltérően a földreform számos területén jól felismerhető és megfogalmazható eltérés mutatkozott a különböző pártok programja között. Ezért arra törekedtünk, hogy a különböző politikai szervezetek elképzeléseit ne önmagukban és öncélúan mutassuk be, hanem egy-egy kérdés megoldásának elképzelt lehetőségeiként: alternatíva-szerűen, lehetőleg egymással is összevetve őket.

A felhasznált források természetükből adódóan bizonyos fogalmi tisztázatlanságokat is hordoznak. Így - talán öröklött beidegződésként - a pártok többségének nyilvánosságra hozott elképzelései inkább "követelő módban" készült kiáltványok, kevés köztük a megvalósítás igényével készült program. Néhány esetben nehezen választhatók bennük szét az üzemi formára és a tulajdonformára vonatkozó koncepciók. Végezetül sok nehézséget okozott, hogy az elmúlt évtizedek során számos köznyelvi és szakmai kifejezésünk (tulajdon, tulajdonos, szövetkezet stb.) devalválódott, csak különböző jelzőkkel (valódi, igazi stb.) megtámogatva használható. Ezeket azonban az anyag összeállítása során lehetőség szerint igyekeztünk elkerülni.

1.1. A földtulajdon jelentősége a termelésben és a társadalomban

Gyakorlatilag valamennyi párt és szervezet megkülönböztetett fontosságot tulajdonít a földnek és a földtulajdonnak, úgy a mezőgazdasági termelés, mint az egész ország, a nemzet életében. Legfeljebb a megfogalmazás stílusában találunk

eltéréseket - a skála a tények józan tudomásulvételétől a rajongó hitvallásig terjed -, valamint atekintetben, hogy ki hova helyezi a hangsúlyt. A Magyar Szocialista Párt (MSZP) hangsúlyozza a magyar parasztság "mélyen gyökerező, de az utóbbi időben kényszerűen háttérbe szorított" földszeretetét, ami azonban csak úgy nyilvánulhat meg igazán, "ha szabad rendelkezéssel tulajdonának tudhatja." (10)

A Magyar Demokrata Fórum (MDF) agrárprogramja alapvető fontosságúnak tartja a földművelő ember és a termőföld kapcsolatát, s szerintük az egész mezőgazdasági megújulás alapja a földvagyon és a földtulajdon rendezése. (6)

"A föld a nemzet életének tere" - mondja a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) (4), a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP) pedig "legfontosabb nemzeti vagyonunknak" nevezi a földet, hozzátéve, hogy "a magyar paraszt ősi vágya, szinte misztikus szeretete az életet adó föld iránt, predestinálja annak használatára." (1)

Általánosságban megfogalmazhatjuk tehát, hogy a legtöbb párt a társadalom jövője szempontjából megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a földnek és a földdel kapcsolatos tulajdonviszonyoknak. Szükségesnek, sőt nélkülözhetetlennek tartják tehát a jelenlegi tulajdonviszonyok átalakítását, megreformálását. Ugyanakkor a legtöbben azzál is tisztában vannak, hogy a kívánt földreform nem választható el az egész nemzetgazdaságra kiterjedő általános tulajdonreformtól.

1.2. Vélemények az elmúlt évtizedekben kialakult földtulajdonról és földhasználatról

Talán ebben a témakörben keveredik leginkább a tulajdonformák és az üzemformák megítélése. Tekintettel azonban arra, hogy ez a kettő a közelmúlt gyakorlatában valóban elég szorosan összefonódott, a vélemények nem okoznak különösebb problémát.

Az elmúlt évek agrárpolitikájának a különböző pártok által történő megítélése tulajdonképpen három csoportba osztható. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek szerint vannak az elmúlt évtizedek gyakorlatában olyan értékek, amelyeket meg kell őrizni, a másik csoport szerint minden tekintetben meg kell változtatni a tulajdonviszonyokat és az üzemformákat. E két szélsőség között helyezkedik azoknak a pártoknak a véleménye, amelyek a választások eredményeként bekerültek a parlamentbe. Ezeknek a szervezeteknek a véleménye szerint ami az elmúlt évtizedekben kialakult az ugyan nem jó, de mint realitást elfogadják, s ennek figyelembevételével alakítják a földdel kapcsolatos elképzeléseiket.

Az 1989. októberében létrejött MSZP elődjénél árnyaltabban foglalkozik a kérdéssel: egyfelől megállapítja, hogy a "kizárólag állami tulajdonra épülő sztalini ideológia (...) gazdátlaná tette a földet és bérmunkássá változtatta a szervezetek tagságát" (14), ugyanakkor megkockáztatja azt a feltevést, hogy az 1949-ben kialakult földtulajdonviszonyok "szerves fejlődése nagy megpróbáltatásnak tette volna ki a mezőgazdaságot"; ezzel szemben a szervezeti tulajdon létrejötté "megtörte az állami tulajdon monopóliumát", s bár a magyar parasztság kezdetben félt a szervezetektől, ez a félelem "később ragaszkodássá változott." (4)

Az MDF agrárprogramja megállapítja, hogy hazánkban az erőszakos kollektivizálással akkor vált általánossá a nagyüzemi forma, amikor a gazdaságilag fejlett országokban már eltűnőben volt a bérmunkára alapozott üzem és átadta helyét a családi munkaerőre alapozott, vállalkozói gazdaságnak. Emiatt gazdaságunkból hiányzik a vállalkozói típusú középparaszti réteg és "mindenütt a valóságos tulajdonlás hiányából következő érdektelenség jelei tapasztalhatók." (6) De hasonlóképpen értékeli az elmúlt évtizedek földtulajdonviszonyait a Független Kisgazdapárt, és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) is. (11) Ezek a szervezetek elítélik, de tudomásul

veszik a földtulajdon hazánkban kialakult formáit. Abban azonban teljes az egyetértés a pártok között, hogy meg kell változtatni a földtulajdoni, illetve a földhasználati viszonyokat.

1.3. a földtulajdon reformjára vonatkozó elképzelések

Szándékunk szerint szeretnénk volna elválasztva vizsgálni a földtulajdon átalakításával kapcsolatos elméleti és gyakorlati elképzeléseket, ezek azonban a pártok programjaiban nem, vagy csak hozzávetőlegesen választhatók szét. A téma feldolgozása során mégis arra törekedtünk, hogy az elvi megalapozások felől haladjunk a gyakorlatibb kérdések felé.

a/ Az ideológiai háttér és kiindulási alap

Meglepő egyetértés tapasztalható a különböző pártok agrárprogramjainak kiinduló elveiben tekintetben, hogy azé legyen a föld, aki megműveli, bár ezt az elvet esetenként eltérő módon fogalmazzák meg: aki a legjobban hasznosítja, akik hatékonyan hasznosítják; vagy nemes egyszerűséggel: a föld legyen a népe. Csakhogy a programokból az is kiderül, hogy a szép jelszó mögött a pártok nem egyformán értelmezik azt a körülményt, hogy föld vajon tulajdonként, vagy használatban legyen azé, aki műveli. Ez az egységesnek tűnő jelszó tehát igen jelentős véleménykülönbségeket takar.

Ugyancsak gyakran előfordul a különböző pártprogramokban az az elv, hogy a földkérdés újrendezésekor fontos a termelés folyamatosságának megőrzése, nehogy veszélybe kerüljön a belső ellátás és az export. Ezek az elvek általában a pártok földreformra vonatkozó programjának gyakorlati vonatkozásaitól függetlenül szerepelnek, inkább óhajként fogalmazódnak meg, kevésbé tekinthetők tényleges kiindulási alapnak.

Vannak azonban az agrárprogrammal rendelkező pártoknak sajátosabb ideológiai alapjuk is. A Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) nyilvánosságra hozott tervezetében a minden fa-

lun lakó embert megillető, belterjesen művelt családi birto-
kok földigényét meghaladó mindennemű földterületet a magyar
államiságot szimbolizáló Szent Korona tulajdonába utalna,
ami megítélésük szerint nagyobb termelési biztonságot adna
a termelőknek, mint a magántulajdon. (14) Az MDF földreform-
tervezete arra az elvre épül, hogy "minden település, minden
család mindenkor maga dönthesse el, hogy mikor és milyen mér-
tékben kívánja tulajdonjogát érvényesíteni", nem volna he-
lyes ugyanis, ha mint a kollektivizáláskor, most is felül-
ről rendelnék el a tulajdonváltást. (11)

Végezetül szólunk azokról a pártokról, ahol - úgy tű-
nik - a magántulajdon visszaállításának igénye és földjük-
től korábban megfosztott kárvallottak gazdasági rehabilitá-
lása jelenti azt a fő eszmét, mely domináns vezérelvként
elhomályosít minden más elvet. Így a Kisgazdák (FKgP) eszmé-
nye "a független kisbirtokos, aki (...) kötődik az ősi rög-
höz." (11) Erre utal az SZDSZ kiinduló elve is, miszerint
a tulajdonviszonyok átalakulása során meg kell találni a
jelenlegi közösségi (szövetkezeti) tulajdon valódi (végső,
elsődleges) tulajdonosát, hogy jogaikba visszahelyezzék
őket. (10)

A különböző pártok földreformmal kapcsolatos ideológiai
alapjainak tisztázásakor fontos szempontnak tűnik az a kö-
rülmény, hogy milyen tulajdonformákat ismernek el, illetve
melyeket tekintenek elsődlegesnek. A legcélszerűbb volna
táblázatos formában összeállítani a pártok tulajdonformákkal
kapcsolatos álláspontját, de a rendelkezésünkre álló adatok
csak nehezen volnának összehasonlíthatók. A legmarkánsabb
különbséget a Független Kisgazdák mutatnak atekintetben,
hogy kizárólag a magántulajdont, a közösségi tulajdont és az
állami tulajdont ismerik el; a szövetkezeti földtulajdont a
FKgP nem ismeri el igazi tulajdonformának, mert "igazságtal-
an körülmények között és minden emberi jogot nélkülözve
jött létre." (1) Ezzel szemben a Kereszténydemokrata Néppárt,

és a Magyar Szocialista Párt kategórikusan elismeri a szövetkezeti tulajdont. Ezenkívül a pártok programjaiban szerepel még az önkormányzati tulajdon (MSZP, MDF) is.

Rendkívül éles különbségek jelentkeznek a pártok között atekintetben, hogy milyen időpontot, illetve állapotot tekintsenek kiindulási alapnak a tulajdonreform megvalósítása során. A rendező elv tulajdonképpen arra vezethető vissza, hogy az illető párt kollektivizálások során elkövetett igazságtalanságok jóvátételét tartja-e elsődleges szempontnak, vagy a mezőgazdasági termelés folyamatosságát. De úgy is fogalmazhatunk, hogy eltérnek a programok aszerint is, hogy elsősorban kiknek, a parasztság mely rétegeinek akarnak igazságot szolgáltatni: a szövetkezetek jelenlegi aktív dolgozóinak, a már jórészt nyugdíjas korú tsz-tagoknak, vagy az egykori tulajdonosok ma már többségükben nem helyben élő örököseinek? Ez a kérdés rendkívül bonyolult, s nem csupán elvi vonatkozásaiban, hanem gyakorlati kivihetőségében is.

A pártok számottevő része amellett van, hogy a tulajdonreform során a jelenlegi helyzetet tekintsék kiindulópontnak. Ezt képviseli a Fialtal Demokraták Szövetsége (FIDESZ) (9), a Kereszténydemokrata Néppárt (5), a Magyar Demokrata Fórum (6), a Magyar Szocialista Párt (2) és a Szabad Demokraták Szövetsége (8). Ezekkel a szervezetekkel szemben a Független Kisgazdapárt az 1945-ös, később az 1947-es állapotokat tartja a földreform kiindulási alapjának (9).

Az elmondottakból következik, hogy a jelenlegi állapotokból kiinduló pártok erőteljesen támadják azok koncepcióját, kik "nem engednek a 47-ből." Az MSZP és az SZDSZ szerint a régi igazságtalanságokat nem lehet újakkal jóvátenni, ez régi sebeket tépne fel és újakat is ejtene (8, 15). Az MDF azzal érvel, hogy a 47-es állapotot elsősorban gyakorlati okok miatt nem lehet visszaállítani, hiszen azóta más célokra hasznosítottak egymillió hektárnyi mezőgazdasági terü-

letet, továbbá az egykori tulajdonosok már sem falun nem lakó, sem mezőgazdasággal nem foglalkozó örököseinek történő tömeges tulajdonvisszaadással járó kiterjedt bérleti rendszer jelentős pénzeket vonna el a mezőgazdaságtól és általában a falusi térségekből (6). Az SZDSZ is arra hívja fel a figyelmet, hogy a nem mezőgazdasági foglalkozásúak tömeges földhözjuttatása jelentős tőkét vonna ki a mezőgazdaságból (8). Néhány párt, de különösen az MSZP képviselői többször is megjegyezték, hogy az 1945-ös, vagy az 1947-es állapotok már csak azért sem jelenthetnek kiindulási alapot egy földtulajdon-reformhoz, mert az akkori birtokviszonyok nem rekonstruálhatók, a telekkönyvi nyilvántartások hiányosak.

A tulajdonreform egyik koncepciója sem szolgáltathat tehát teljes és általános igazságot, mindegyik program sérti valakinek az érdekeit. Azt is megállapíthatjuk, hogy ha a földtulajdon reformjával együtt kívánnánk eleget tenni a kárvallott parasztság iránti jóvátételnek is, akkor ez a törekvés ellentétbe kerülhet a folyamatos termelés érdekeivel.

b/ A földtulajdon reformjának gyakorlati lebonyolítására vonatkozó elképzelések

A földreformmal kapcsolatos konkrét teendőkre vonatkozó elképzelések tekintetében különböző pártok és szervezetek tehát egyrészt aszerint oszlanak meg, hogy az 1945-ös földosztás utáni állapotot, vagy a jelenlegi helyzetet tekintik-e kiindulási alapnak, másrészt pedig atekintetben, hogy elismerik-e a szövetkezeti földtulajdon létét, vagy sem.

Ennek megfelelően a vélemények egyik oldalán található azok a pártok, melyek szerint nincs szövetkezeti földtulajdon, tehát nem ismerik el a kényszerű földmegváltásokat és egyértelműen a 45 évvel ezelőtti tulajdonviszonyokból indulnak ki. A Független Kisgazdapárt nem ismeri el a szövetkezeti "oszthatatlan vagyont", mivel ez "a kizárt tagok tulajdona és olyan elhalt tsz-tagoké, akiknek utódai nem léptek be a tsz-be",

s mindössze 4-6 év földjáradékával "váltották" meg (14). A Kisgazdapárt koncepciója szerint vissza kell állítani az 1945-ös földosztás utáni állapotokat, s biztosítani kell a földtulajdon jogának állami garanciáját. (10) Aki magángazdaságban kíván élni, annak joga van az általa, vagy elődje által "bevitt" földet visszaigényelni. A vissza nem igényelt földek után a téeszek bérleti díjat fizetnek a volt tulajdonosoknak, vagy örökösöknek. Ahol pedig nincsen örökös, ott a települések közösségi tulajdonába kerülne a föld, s a bérleti díj az önkormányzatokat illeti. (12)

Ezzel a véleménnyel élesen szembenáll az MSZP álláspontja, amely szerint "a termelőszövetkezet által megváltott föld a szövetkezeté, ezt törvényes úton szerezte meg." Ugyanakkor elképzelhetőnek tartja a koncepció, hogy a szövetkezet közös tulajdonában lévő termőföld tulajdonjogát a szövetkezet - közgyűlési határozattal - a tagra átruházhatja, annak személyes tulajdonává teheti." A tagi tulajdonban lévő földekkel kapcsolatban - akárcsak a többi pártnak - az MSZP-nek is az a javaslata, hogy a tulajdonosok szabadon eldönthessék: továbbra is közös művelésben akarják hagyni "méltányos járadékért", vagy kivehessék a bevitt föld értékének megfelelő területet, s azon maguk gazdálkodhassanak, vagy akár el is adhassák. (15)

A többi párt földtulajdon reformra vonatkozó elképzelése eltér ugyan egymástól, de arra a közös elvre épül, hogy többé-kevésbé a jelenlegi tulajdonviszonyokból kell kiindulni, s a korábbi tulajdonosokat valamilyen formában kártalanítani kell. A következőkben megkíséreljük felvázolni ezeknek a pártoknak a földreform gyakorlati végrehajtására vonatkozó elképzeléseinek leglényegesebb elemeit.

A Fiatal Demokraták Szövetségének, (FIDESZ) az a véleménye, hogy a jelenlegi helyzetből kiindulva, "a formális tulajdonjogukat a mai napig megőrző tulajdonosok, valamint azok, akiknek földje szövetkezeti használatban van, saját

belátásuk szerint, szabad alkuban dönthessenek földtulajdonukról. (8) De van olyan javaslatuk is, hogy "a csoporttulajdonban lévő földet részjegyek formájában kell kiosztani, az állami tulajdonú földek pedig kerüljenek a községek tulajdonába." (9)

A Kereszténydemokrata Néppárt is az 1945-ös földosztást tekinti kiindulási alapnak, de csak azok számára, akik jelenleg is tulajdonosok. Javasolja, hogy a megváltott földeket a tulajdonosok, illetve örökösök azonos összeggel visszaválthassák és a nagyüzemek azontúl kizárólag bérlői jogon használhassanak földeket. (13) Sajátos eleme a Kereszténydemokraták programjának, hogy minden falun élő magyar állampolgár kapjon 3 hektár belterjes gazdálkodásra fogható termőföldet, ami örökölhető, de nem osztható; eladható, de csak osztatlanul; továbbá nem árverezhető. Ezt a 3 hektárt egészítheti ki a polgár örökbérlettel, ami nem adható el és nem is árverezhető. (9) "Az örökhaszonbérlet esetében a földbirtoknak a tulajdonát úgy osztják meg, hogy a haszonélvező tulajdonos, az örökhaszonbérlő a föld tulajdonosa - vagyis a községi önkormányzati alapítványnak, mint örökhaszon-bérbeadóknak - az utódokra is átszálló évi bérletet fizet." Az örökbérlet akár 40-50 ha. is lehet és a párt koncepciójának készítői szerint elsősorban az az előnye, hogy megakadályozza a spekulációs vagyongyarapodást, továbbá lehetőséget ad a tőkével csak korlátozott mértékben rendelkező gazdáknak, hogy optimális nagyságú birtokot alakítsanak ki. (2)

A Magyar Demokrata Fórum földreform-tervezetének sajátossága, hogy két lépcsőben kívánja elérni a földtulajdon átalakulását, az első lépés csak a feltételeit teremti meg a tulajdonváltást jelentő második lépcsőnek. Az első lépésben a termelőszövetkezetek jelenlegi tagjai közül a tényleges tulajdonosok visszakapják egykori földjük aranykoronaértékének megfelelő földtulajdonjogát, a szövetkezeti közös tulajdonban lévő földből - ugyancsak a bevitt aranykorona érték

mértékéig - kártalanítani kell a téesz területén élő, de már nem tsz-tag egykori tulajdonosokat, vissza kell adni a település közösségeinek egykori földjeik tulajdonjogát, s az ezek után megmaradó földet a szövetkezet dolgozói között kell felosztani a munkában eltöltött évek arányában. A tagok tulajdonjogába került földekből vagyonközösségeket kell szervezni, s azok ügyintézését a nagyüzemektől függetlenül működő bankokra kell bízni, amik a tulajdonosok megbízásából, az ő érdekeit képviselve tevékenykednek. A nagygazdaságok vagyonának ily módon történő átalakítása tehát nem jelenti azok azonnali feldarabolását, hiszen a felosztás csak a tulajdonra és nem annak hasznosítására vonatkozik. A program második lépésőjében aztán azok a tulajdonosok, akik földet kívánnak kivenni a nagyüzemből, saját tulajdonuk aranykorona értékéig igényléssel, azon felül pedig nyilvános árverésen vehetnek, illetve bérelhetnek földet. Az MDF agrárprogramjának szándéka szerint ez a kettős lépcső lehetővé tenné a tulajdon és a használat célszerű elkülönülését, s azt, hogy az átalakulás ne legyen kötelező, de tegye lehetővé a családi munkaerőn alapuló kis- és középüzemek kialakulását és fejlődését. (7)

A Szabad Demokraták Szövetsége szerint az a legfontosabb, hogy a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok elveszítsék földbirtoklási monopóliumaikat. Ehhez fel kell osztani a nagyüzemek természetbeni vagyonát, beleértve a földet is, de ez nem jelentené ezek szétesztését, hanem a tulajdon értékpapír formájában történő átruházását. A jelenlegi szövetkezeti tulajdon valódi tulajdonosait vissza kell helyezni jogaikba. A szövetkezeti közös vagyon pedig a tagok vagyoni betétjévé alakulna, ami olyan piacot teremtené, hogy a kívülállók is hozzájuthatnának a földhöz. (3) Az elképzelés szerint a szövetkezeti tulajdonban lévő földekre településenként földigénylő bizottságokat kellene alakítani, s ezek felmérnék, hogy kik azok, akik a szövetkezeti szervezeten kívül akarnak mezőgazdasági termeléssel foglalkozni.

Ezek a bizottságok kötnek azután "kényszeregyezséget a nagyüzemekkel arról, hogy mely földrészek kerüljenek a piacra. Itt az örökös névleges visszaváltási áron juthatna földhöz, a többiért licitálni kell." (3) De elképzelhető az SZDSZ szerint az is, hogy a mai termelőszövetkezetek valódi szövetkezetekként működő részekre bomlanak, s úgy érvényesülnek a tulajdonosi érdekek. "Az önállósodó csoportok induló vagyónát az elkülönült vállalati szintté váló tulajdonosi központ (holding) adja, s ennek révén érvényesíti az egész üzletrendszer érdekeit. Ugyanakkor az egyes üzletrészekből alakuló szövetkezetek, melynek tagjai a többszintűvé vált nagy-szövetkezetnek is a tulajdonosai, a tulajdonosi központon keresztül válnak érdekeltté az egész vállalkozás eredményességében, a célszerű kooperáció megőrzésében és fejlesztésében." (10)

Áttekintve a jelenlegi helyzetből kiinduló és a szövetkezeti tulajdon létét tudomásul vevő pártok földtulajdon-reformra vonatkozó elképzeléseit, úgy tűnik, hogy sokféleségük ellenére nincsenek olyan elérhetetlen távolságra egymástól ezek a koncepciók. Sőt, sok tekintetben még ki is egészítik egymást, az egyik erre helyezi a fő hangsúlyt, a másik arra, ami az egyikben kimaradt, vagy nincs eléggé kidolgozva, azt megtaláljuk a másikban. Három lényeges szempontot pedig csaknem mindegyik tervezetben megtalálhatunk.

Az egyik a fokozatosság, ami mindenképpen szükséges a termelés folytonosságának és színvonalának fenntartásához. Ezt úgyszólván valamennyi párt koncepciója hangsúlyozza, s többségük figyelembe is vesz.

A másik az a törekvés, hogy lehetőség szerint összhangba kerüljön az erkölcsi elégtétel kielégítése és a gazdasági célszerűség, noha valamennyi párt tudja, hogy egyik igényt sem lehet maradéktalanul teljesíteni, hiszen a kettő a gyakorlatban kizárja egymást.

A harmadik szempont az az elv - amely ha talán nem is domborodott ki kellőképpen minden programból, de egy kis kereséssel rá lehet találni -, hogy végre ne felülről kitá-
lált, egyedül üdvözítőnek kikiáltott elvek, netán központi rendeletek révén történjék a szükségessé vált földtulajdon-
reform. A legtöbb tervezet ezért igyekszik differenciálni, csak a feltételeket megteremteni, mintegy fölkinálva a vá-
lasztás lehetőségét. Ez rejlik abban is, hogy szinte min-
den pártprogram kiemeli: nem akarja erőszakkal szétverni a
mégoly kényszerűen kialakult nagyüzemi kereteket, főként
nem a jól működőket. Csak a lehetőségét kívánják megteremteni
a vegyes tulajdonú, változatos üzemformájú mezőgazdaságnak.
Az is általánosnak tekinthető, hogy a pártok a földreform al-
ternatíváinak érvényesülésében nagy szerepet szánnak a helyi
közösségeknek, bizottságoknak; az önkormányzatok nagy hely-
ismerettel rendelkező szervezeteinek.

c/ Elképzelések az állami földtulajdon sorsáról

Állami földtulajdon alatt a mezőgazdaságban általában az állami gazdaságok földjét értjük, s túlnyomó részük ott is van, de előfordul a termelészövetkezetek használatában is állami tulajdonú föld. Ezekre csak az MDF programjában találunk utalást, olyan értelemben, hogy "a termelészövetkezet művelésében lévő állami földek révén az állam szerez tulajdonhányadot a vagonközösségben." (7)

Rátérve az állami gazdaságok sorsára, meglepődve kell tapasztalnunk, hogy tán egyetlen témánál sem mutatkozik az elképzeléseknek olyan tarkasága mint éppen atekintetben, hogy a földtulajdon reformja során mi legyen az állami gazdaságokkal. Nyilvánvaló, hogy e téren kevesebb az indulat és az elkötelezettség, de "valamit ezekkel is tenni kell." Az MSZP dolgozói részvénytársasággá alakítaná át az állami gazdaságokat. (14) Ez a vélemény nagyjából megegyezik a Független Kisgazdapárt véleményével, de ők előbb kielégítenék azokat az egykori tulajdonosokat, akiknek földjét annak ide-

jén erőszakkal tagosítottak be valamelyik állami gazdaságba. (1) Erre az egykori tulajdonosok számára történő tulajdonnevesítésre más pártok is gondoltak, így az MSZP és az MDF is. Eltérnek azonban az elképzeléseik atekintetben, hogy mi legyen a maradékkal. Az MSZP állami vagyonalapba tenné, ahonnan a fennmaradó állami gazdaság bérelhetné (4), az MDF pedig közösségi tulajdonná alakítaná a fennmaradó hányadot. Hogy teljes legyen a kép: a FIDESZ és a Kereszténydemokrata Néppárt annak a településnek, vagy településeknek a tulajdonába adná az állami tulajdonú földeket, amelynek a határában vannak.

Az állami gazdaságok földjével kapcsolatos párt-konceptiókat áttekintve nem nehéz észrevennünk, hogy a legtöbben - bár a teljesség kedvéért az állami földekre vonatkozóan is megfogalmaztak valami elképzelést - korántsem dolgozták ki olyan részletesen az állami gazdaságokra vonatkozó terveiket, mint a termelőségvetkezetek esetében. Ezek a kérdések tehát nyilván további kimunkálásra várnak.

d/ A bérleti rendszerről

A különböző pártok és szervezetek földtulajdon-reformmal foglalkozó elképzelései között jelentős szerepet kap a bérlet. Úgy is mint a tőkehiányt enyhítő földhasználati forma és úgyis mint átmeneti lehetőség, melynek segítségével célszerűen elválasztható a földtulajdon és a földhasználat. A párt-konceptiók többféle bérleti formával számolnak, ugyanakkor vannak olyan vélemények is, amelyek a bérleti rendszer hátrányaira, sőt veszélyeire hívják fel a figyelmet.

A pártok tervezeteiben szereplő bérlet egyik formája az, amikor a nagyüzem fizet bérleti díjat a jogaikba visszahelyezett földtulajdonosoknak. Ez tulajdonképpen az eddigi földjáradék méltányos, a mindenkori földpiaci és -bérleti viszonyoknak megfelelő szintre emelt formája. Szinte valamennyi párt egyetért abban, hogy a földtulajdonosokat a

földhasználat átengedéséért bérleti díj illeti meg. Ennek a bérleti díjnak a nagysága és áramlásának iránya azonban igen jelentős eltérést fog mutatni aszerint, hogy a földreform az 1947-es alapokon, vagy a későbbi állapotokból kiindulva következik-e be? Az előbbi esetben ugyanis, amikor túlnyomó részben olyanok lesznek földtulajdonosok, akik nem helyben laknak, nem is mezőgazdasággal foglalkoznak, bérleti díj formájában évente jelentős összeg - némely számítások szerint többmilliárd forint - vándorol majd el nemcsak az adott településről, de egyáltalában a mezőgazdaságból. Ezzel szemben, ha a jelenlegi tulajdonviszonyok alapján zajlik le a földreform, különösen, ha - mint az MDF javasolja - kikötik, hogy csak a termelőszövetkezet területén élő, vagy az ország más területén mezőgazdasági tevékenységet folytató egykori tulajdonost, vagy örökösét illeti meg a földtulajdon (7), akkor ennek a pénzkiáramlásnak a veszélye lényegesen kisebb.

Komoly szerepet szán a bérleti rendszernek a Kereszténydemokrata Néppárt is, elsősorban úgy, hogy azokat a területeket, amikre nincsen igény sem a nagyüzem, sem a családi gazdaságok részéről "rövidebb idejű bérleti díj fejében területnagyságtól függetlenül, egyéni vagy társas vállalkozóknak" bérbe lehet adni. (5) Így "az elnéptelenedő falvakban örökbérletű magángazdaságokat" létesítenének. (4) Ez az örökbérlet egyébként is jelentős helyet kap a KDNP földreformmal kapcsolatos koncepciójában, amint arról korábban már volt szó. De kedvezően ítéli meg a bérleti rendszer szerepét a Független Kisgazdapárt koncepciója is, úgy tekint rá, mint az átmeneti állapot egyik legjobb megoldására. "Az iparból érkező, földtulajdonnal nem rendelkező munkanélküliek egyik lehetősége - szerintük -, hogy támogatott hitelek segítségével az elhagyott falvakban földet béreljenek." (1) Máshol pedig a veszteséges kollektív üzemeket kívánja a Független Kisgazdapárt földnélküli vállalkozóknak hosszú távú szerződéssel, névleges bérért kiadni.

Ezekkel a szép reményekkel szemben a Magyar Demokrata Fórum csak átmeneti és korlátozott megoldásnak tekinti a bérleti rendszer tömeges elterjedését, mert "a bérletet - akármilyen hosszú távú is - nem tartja olyan erős kapcsolatnak, ami visszatartaná a falusi lakosságot az elvándorlástól. Az is féltő, hogy nem ösztönöz a hosszú távú gondolkodásra és rablógazdálkodásra csábít." (6) Ezért a bérleti rendszernek azt a változatát javasolja, hogy amilyen mértékben föltétlenül szükséges, legyen bérlet, de lehetőleg olyan, emelt összegű formája, hol a bérlemény egy idő után (pl. 10 év) átmegy a bérlő tulajdonába.

x

A bérlettel kapcsolatos véleményekből az tűnik tehát ki, hogy a bérlet kétélű szerszám, csak nagy körültekintéssel lehet alkalmazni. Egyrészt megkönnyítheti az átmenetet, de nem mindegy hogy ki, kinek és hová fizeti a bérleti díjat. Az is valószínű, hogy némely pártok túlságosan nagy reményeket fűznek a bérletek iránti érdeklődéshez.

e/ A külföldiek földvásárlásával kapcsolatos vélemények

Ez a kérdés valójában nem került előtérbe a pártok földreformmal kapcsolatos elképzeléseiben. A pártok és szervezetek többsége nem is tér ki erre a témára, ami természetesen nem azt jelenti, hogy esetleg ne lenne róla véleményük.

A rendelkezésünkre álló anyag alapján megállapíthatjuk, hogy a különböző pártok véleménye etekintetben is megoszlik. A Magyar Demokrata Fórum (4) és a Kereszténydemokrata Néppárt ellenzi, hogy külföldiek földtulajdonhoz juthassanak Magyarországon, ez utóbbi odáig megy, hogy még a kettős állampolgárságú személyeket is kizárja a magyar föld tulajdonosainak lehetséges köréből, sőt még földbérletet sem engedélyez számukra.

Velük szemben a külföldiek földvásárlásának hívei közé sorolhatjuk a Magyar Szocialista Pártot, mert bár ezirányú anyagunk nincs tőlük, de a tél folyamán az ő többségükkel ülésező parlament szavazta meg a külföldiek vásárlását lehetővé tevő földtörvényt.

1.4. A földtulajdon reformjának nyomán jelentkező kérdések

A földtulajdon reformjának fő vonásai viszonylag jól körvonalazhatók, ha a részletek még homályosak, nehezen ki-vezetők is. Akármelyik alternatíva szerint jön is létre azonban a vegyes tulajdonú és üzemformájú mezőgazdaság, a földnek rendkívüli módon megnő majd a jelentősége, pontosabban fogalmazva a föld visszakapja majd azt a termelési, közgazdasági, társadalmi - és politikai - jelentőségét, ami természetes körülmények között megilleti. Ugyanakkor számos további kérdés is fölmerül a földdel kapcsolatban, amik a földtulajdon-reform megvalósulása nyomán kerülnek majd az érdeklődés előterébe. Néhány párt és szervezet azonban már ezekre vonatkozóan is igyekezett megfogalmazni véleményét. Ezek a fölvetések még annyira sem kiérleltek és kidolgozottak, mint az előbbi fejezetben tárgyalt, a földreform lényegére vonatkozó témakörök, de már jelzik magukat a problémákat és itt-ott a vélemények eltérései is kirajzolódnak.

a/ A föld értékelése

Úgy tűnik, valamennyi párt agrárszakértői tisztában vannak azzal, hogy ha a földtulajdon reform nyomán a földnek tulajdonosa, vagy tulajdonosai lesznek, ez azt jelenti, hogy a földnek értéke és ára is lesz. Ez a piaci viszonyoknak nemcsak következménye, de egyben föltétele is. (4)

A különböző pártok földdel kapcsolatos elképzelései azonban közelebbről nem foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy ha a földnek a piac által szabályozott ára lesz, az jelentősen befolyásolja a bérleti díjakat is, és mindkettő előbb-utóbb beépül a mezőgazdasági termékek árába.

A föld értékére vonatkozóan a pártoknak természetesen konkrét javaslatuk nincsen, hiszen ez ellenkezne azzal az állásponttal, hogy azt a mindenkori piac alakítsa. A tulajdonreform lebonyolításához azonban szükség lesz a föld eszmei értékelésére, hiszen a legtöbb párt szerint a földtulajdon visszaadása során elképzelhetetlen, hogy a tulajdonosok egykori földdarabjukat kapják vissza, itt csak hasonló értékű földről lehet szó. Ehhez pedig a vélemények túlnyomó része szerint az aranykoronánál ma sincs jobb földértékelési módszer.

Hogy aztán az aranykoronát miként lehet forintosítani, arra vonatkozóan csak a Független Kisgazdapártnak van javaslata, mégpedig olyanformán, hogy szántó esetében aranykoronánként 400 kg búza mindenkori ára, szőlő, gyümölcs, erdő esetében természetesen ennek többszöröse legyen az elszámolás alapja. (1) Ezt az értékelést azonban a Kisgazdák is csak olyan kiindulási alapnak tekintik, amit majd a piac folyamatosan korrigál.

Tekintettel arra, hogy a földpiac hazánkban gyakorlatilag a nulláról indul majd, nehéz megjósolni, hogy hol, miként alakul majd a föld értéke. Ha egyfelől arra gondolunk, hogy vannak kedvezőtlen adottságú országrészek, ahol tömegesen hagyják műveletlenül a földeket, másfelől pedig arra, hogy intenzív kistermelést is folytató vidékeken már ma is 10-15 ezer forint a szántóföld éves bérleti díja, akkor ennél még nagyobb szélsőségek is adódnak. Valójában azonban bizonyára elsősorban attól függ, legalábbis az első években, a föld piaci értékének alakulása, hogy földtulajdon-reform melyik változata valósul meg, s annak nyomán a kereslet, vagy a kínálat érvényesül-e majd elsősorban a földpiacon. Hacsak olyan szerencsétlen változat nem nyer teret, ami földdel kapcsolatos spekulációt teszi dominánssá, mert ez rendkívül megnehezítené a tulajdonváltás nyugodt és eredményes lefolyását.

b/ A föld művelési kötelezettségével kapcsolatos elképze-
lések

Ha az előbbi gondolatot folytatjuk, el kell jutnunk oda, hogy amennyiben jelentős arányban jutnának földtulajdon joghoz nem falun lakó és nem mezőgazdasággal foglalkozó személyek, az nemcsak a mezőgazdasági jövedelmek kiáramlását eredményezné, és teret adna a spekulációnak, de előre vetíti a műveletlenül hagyott földek veszélyét is. Ez ellen több-kevesebb eredménnyel kecsegtet a művelési kényszer valamilyen formában történő alkalmazása.

Az a néhány párt, amelynek a figyelme kiterjedt erre a kérdésre, egyértelműen a művelési kötelezettség alkalmazása mellett van. Különösen fontosnak tartja a művelési kötelezettség ha csak átmeneti időre szóló - elrendelését a Független Kisgazdapárt, a Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége.

c/ A birtokméretre vonatkozó elképzelések

Bizonyára nem véletlen, hogy a földkérdésre vonatkozó programjaikban a különböző pártok közül viszonylag kevesen foglalkoznak az optimális, vagy a maximális birtokméret kérdésével, hiszen a földtulajdon-reform lebonyolítása során ez a téma az események egy későbbi szakaszában kerül majd előtérbe. De akkor igen erőteljesen, hiszen tudjuk, hogy a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országok többségében komoly és jól átgondolt törvények szabályozzák a maximális birtokméretet.

Nálunk azoknak a pártoknak a véleménye, akik programjukban kitérnek a birtokméretekre, megoszlik. A Független Kisgazda Párt szerint e téren semmiféle korlátozásra nincs szükség, pontosabban úgy fogalmaznak, hogy "az élethivatás-szerűen gazdálkodást folytató birtokának felső határát ne korlátozzák." (1)

Kereszténydemokrata Néppárt meglehetősen differenciáltan vizsgálja a témát. Egy helyen kategórikusan leszögezik, hogy "az egyéni földek felső határa 60 ha, mert ez megakadályozza a nagybirtokok keletkezését és gátat szab a spekulációnak." (13) Más helyütt már árnyaltabban fogalmaznak: "magyar állampolgár a családi birtok, illetve az örökbérlés mértékéig, a földminőségtől függően 40-100 hektárig vásárolhat mező- vagy erdőgazdasági ingatlant." Ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a "rövid határidejű földbérlések esetében semmi értelme annak, hogy a területnagyságra vonatkozóan bármiféle adminisztratív korlátozást alkalmazzunk." (5) Nagyon valószínű, hogy a későbbiek során legalább ilyen, sőt ennél is részletesebb, térségi szempontok szerint is differenciáló birtokméret-szabályozásra lesz szükség. Érdekes, hogy egyetlen pártnál sem merül fel az adóval történő birtokméret szabályozásának lehetősége.

A teljesség érdekében meg kell említenünk, hogy a birtokméret fogalma más pártok programjaiban is előfordul, de nem mint maximálandó kategória, hanem mint aminek az optimalizálására kell törekedni. Mivel pedig ez nyilvánvalóan a termelési szerkezettől és a hasznosítás módjától függ elsősorban, többen - így a Kereszténydemokrata Néppárt, a Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Demokraták Szövetsége - azért tartják fontosnak a bérleti rendszert, mert ez teszi lehetővé az adott gazdaság adott időszakra vonatkozó legkedvezőbb méretének kialakítását.

d/ A földdel kapcsolatos pénzügyi kérdések

Szerettünk volna részletesen foglalkozni a földdel kapcsolatos hitelezési kérdésekkel, valamint a földadóra vonatkozó párt-elképzelésekkel, mivel ezek megítélésünk szerint meghatározó jelentőségűek lehetnek a földtulajdon-reform sikere szempontjából. Látnunk kellett azonban, hogy a pártok programjai ezekre a kérdésekre nem, vagy csak nagyon érintőlegesen térnek ki. Egyrészt nyilvánvalóan abból a megfon-

tolásból, hogy ezzel ráérnek majd a földreform lebonyolításának és az új földtörvénynek a részletes kidolgozása során foglalkozni. Másrészt azonban valószínűleg a részletes pénzügyi koncepciók elkészítéséhez szükséges információk hiánya is közrejátszott a témától való tartózkodásban.

Új adórendszer kidolgozását tartja szükségesnek a Magyar Demokrata Fórum, mégpedig olyanra gondol, amely elsősorban az egységnyi területen elérhető legnagyobb jövedelemre ösztönöz. (7) A Független Kisgazdapárt az aranykoronát javasolja megtenni a földadó alapjának. (1)

Több párt fontosnak tartja a mezőgazdasági hitelek helyzetének rendezését. Mindenekelőtt azt, hogy a hitelek kamatai kerüljenek egyensúlyba a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségével (MDF, 7). "A hitel alapja legyen a föld, s a hitel fedezete a föld értéke." (FKgP, 4) Kívánatosnak tartja a földnek a jelzálogrendszerben betöltött szerepe növelését a Kereszténydemokrata Néppárt is. Mindezek érdekében a pártok szükségesnek tartják egy új agrárbankrendszer létrehozását (FKgP, MDF, SzDSz), amely csak a mezőgazdaságot és a falvakat szolgálja. Ez a külföldi kölcsönök és támogatások hatékony hasznosítása szempontjából is elengedhetetlen, és természetes, hogy az agrárbankok a magántermelők érdekképviseleteinek ellenőrzésével működnek.

e/ A föld védelme

Azok a pártok, amelyeknek programja kitér a földvédelem és általában a környezetvédelem kérdéseire, egybehangzóan úgy ítélik, hogy a földtulajdon viszonyainak rendezése jórészt önmagában is biztosítékot jelent a föld védelmére, hiszen a majd tulajdonossá tett gazda alapvető érdeke földje termőképességének növelése. "A földet magántulajdon védi a legjobban" - olvashatjuk a Független Kisgazdapárt agrárprogramjában. (4) Hasonlóan vélekedik a Magyar Demokrata Fórum is: "A tulajdonviszonyok megváltozása jelentős mértékben javítja

környezetünk állapotát, hiszen a földek tulajdonosai a jó gazda gondosságával bánnak majd környezetükkel is, nem pusztítják, hanem védik megélhetésük alapját, a földet." (10) Csaknem azonos módon fogalmaz a Magyar Szocialista Párt is (14).

A földet azonban nemcsak az eróziótól és más környezetpusztító hatástól kell védeni, hanem attól is, hogy mondva-csinált, vagy kellően át nem gondolt, egyoldalúan értelmezett gazdasági érdekekből kivonják az élelmiszertermelésből. A tulajdonviszonyok rendezése részben ezeket a problémákat is megoldja, de központi rendelkezések is kellenek a már kivont és elpusztított termőföldek helyreállítására.

f/ A föld szerepe a települések életében

Számos párt koncepciójában összekapcsolódik a földtulajdon rendezése és az önkormányzatok anyagi függetlenségének megteremtése, mégpedig oly módon, hogy a település határának egy része kerüljön az önkormányzat tulajdonába, vagy legalábbis rendelkezésébe, amit azután legjobb belátása szerint, többnyire bérelt formájában hasznosít.

Az önkormányzatok földhözjuttatásának módját tekintve a pártok javaslatai két nagyobb csoportba oszthatók.

Az egyik az, hogy vissza kell adni a települések közösségének, vagyis az újonnan megalakuló önkormányzatoknak azokat a földterületeket, amik korábban is az egyházközösségek, hegyközségek, legeltetési társulatok, közbirtokosságok stb. tulajdonában voltak (KDNP, 13; MDF, 7). Ezek közösségek természetesen igen bonyolult módon birtokolták, illetve hasznosították annak idején a földeket, tulajdonviszonyaikba való visszahelyezésük tehát nagy körültekintést igényelne. Hogy mást ne mondjunk, a közbirtokosságnak például nem volt tagja az egész falu közössége, és nem is mindenki részesedett belőle egyformán, a tulajdonviszonyok rendkívül bonyolult módon érvényesültek, szinte minden településen más

és más szisztéma szerint. Ennek részleteire azonban a párt-programok természetesen nem térnek ki.

A koncepciók másik része az eredeti tulajdonnál sokkal szélesebb körű önkormányzati földtulajdont irányoz elő. Az eredetileg is a falu (vagy város) közösségének tulajdonában lévő földeken kívül a Független Kisgazdapárt (12) az önkormányzatok tulajdonába adná azokat a földeket, amelyeknek a tulajdonreform során nem sikerül kideríteni sem eredeti tulajdonosát, sem pedig örökösét. A Kereszténydemokrata Néppárt úgy gondolja, hogy a tönkrement szövetkezetek, erdőgazdaságok, állami gazdaságok fölszámolása után fennmaradó vagyon a települések önkormányzatára szállna, s a falu közösségének a magántulajdonú földek eladása esetén is elővásárlási joga lenne. A falu tulajdona a Kereszténydemokrata Néppárt szerint alapítványként működne és így lehetne leginkább megvalósítani azt az elvet, hogy elkülönüljön egymástól a tulajdon és a használat. (4, 5)

x

A különböző pártok és szervezetek földtulajdon reformra vonatkozó elképzeléseinek áttekintése után meg kívánjuk jegyezni, hogy az elkészült és önálló kiadványban, vagy cikk, nyilatkozat, előadás formájában megjelent elképzelések nagyvonalúságuk és számos terület kidolgozatlansága ellenére még számos olyan részletet tartalmaztak, aminek taglalásába a téma túlzott elaprózódásának veszélye miatt nem mehettünk bele. Igyekeztünk a legfontosabb kérdésekre koncentrálni és azokon keresztül bemutatni a pártok közti azonosságokat, illetve eltéréseket.

Szándékosan nem tértünk ki a különböző koncepciók értékelésére, kritikájára, hiszen nem ez volt a feladatunk.

2. Nemzetközi eszmecsere (Budapest, 1990. január 22-24.)

A gazdasági-politikai rendszerváltás előkészítése során egyre sürgetőbbé vált a mezőgazdaság termelési viszonyainak megújítása, a föld magántulajdonának helyreállítása és ezzel összefüggésben a mezőgazdaság üzemi struktúrájának átalakítása. Különböző nézetek kaptak lábra, a parasztság körében nőtt a bizonytalanság. Ezért az Agrárszövetség szakmai tanácskozás megszervezését kezdeményezte "Földtulajdon - agrárstruktúrák" címmel. A tanácskozás szakmai védnökségét az Agrárgazdasági Kutató Intézet vállalta s arra hazai szakértőket és a politikai pártok képviselőit hívták meg. Az előkészítésbe bekapcsolódott a Külügyminisztérium is s lehetővé tette dán, holland, nyugatnémet, olasz, FAO szakértők részvételét. A tanácskozás külföldi és hazai előadóinak névsorát a fejezet végén közöljük.

Az elhangzott előadások tartalmi kivonatát az Agrárgazdasági Kutató Intézet 1990. februárjában intézeti kiadványban közzétette. Ezúttal az eszmecsere néhány fontos mozzanatát ragadjuk ki.

2.1. Külföldi tapasztalatok

A tanácskozás résztvevői nagy érdeklődéssel fogadták a külföldi előadóktól nyert friss és közvetlen információkat. Olyan országokról volt szó, amelyekben a mezőgazdaság az elmúlt évtizedekben kiemelkedő eredményeket ért el és ahol a mezőgazdasági lakosság - csökkenő részaránya ellenére - jelentős társadalmi-politikai súllyal rendelkezik. A mezőgazdasági termelés ezekben az országokban családi méretű gazdaságokban folyik. E gazdaságok teljesítőképességét lemérhetjük azon is, hogy például a dán mezőgazdaság a lakosság élelmiszer-szükségletének háromszorosát termeli meg, s jóllehet Dánia területe feleakkora, mint Magyarországé, agrártermékek és élelmiszerek

exportálásával évente 7 milliárd dollárnyi bevételt szerez.

Általános jelenség, hogy az utóbbi másfél évtizedben romlott a mezőgazdasági termelés jövedelmezősége, sokasodtak a mezőgazdasági termelőket szorongató problémák, egyre összetettebbé váltak az agrárpolitika feladatai. Az előadások mondanivalójából a következőket emeljük ki:

a/ Az agrárpolitika politikai harcok tárgya

Az agrárpolitika alapelveinek és gyakorlatának kialakítása fontos helyet foglal el a politikai pártok, kormányok programjában, bár az állami beavatkozás, befolyásolás erőssége, illetve az agrárpolitika megvalósításának eszköztára országonként eltérő.

A mezőgazdaság fejlődésének csomópontjai más országokban is - például Dániában - egybeesnek a globális változásokkal, de abban - a magyarországitól eltérően - az utóbbi évtizedekben nem voltak drámai fordulatok.

Az előadók nem vállalkozhattak országaik agrárpolitikájának átfogó értékelésére, mégis érdemes felidézni néhány megállapításukat.

Hollandiában az agrárpolitika célja, hogy az alapvető fontosságú agrártermékek árát megfelelő szinten stabilizálja, a termelés szakmai színvonalának emelését oktatással segítse, a földtulajdont és a földbérletet szabályozza.

A dán agrárpolitikában a mezőgazdasági termékek versenyképességének erősítését, a nagyobb termelékenységet helyezik előtérbe, annak tudatában, hogy ezt csak rugalmas strukturális alkalmazkodással lehet elérni. A mezőgazdaságnak az erőforrások megszerzésében is versenyeznie kell a gazdaság többi ágazatával, de a farmerek jövedelmének olyan szintűnek kell lennie, hogy ne hagyják el a mezőgazdaságot.

Olasz vendégünk a társadalom képét meghatározó kulturális gyökerek, az emberi kezdeményezés erejét hangsúlyozta. Az állami szabályozás szerepét abban látta, hogy a magángazdálkodás mellett nyisson teret a köz- és magáncélú vállalkozásoknak, s vegyen részt a jövedelmek újraelosztásában.

b/ Földbirtokpolitikai szabályozás

A mezőgazdasági földek tulajdonának, bérletének megszerzését az egyes országokban a jogrendszer szabályozza. Érdekes, hogy két olyan gazdaságilag fejlett, élenjáró mezőgazdasággal rendelkező országban, mint Hollandia és Dánia mennyire eltérő a földbirtokpolitika. Hollandiában az állami irányítás elősegíti a farmok méretének növekedését, Dániában viszont korlátozza. A dán parlamentben ez éles politikai konfliktusok tárgya: a baloldali pártok (a szociáldemokraták, a radikálisok és a szocialisták) ellenzik a nagyobb gazdaságok szaporodását, a liberális és polgári pártok viszont szabad utat akarnak annak adni. Nézzük ezt részletesebben:

- A földtulajdon megszervezése

A legszigorúbb szabályok Dániában vannak, habár az elmúlt évtizedek során folyamatosan változtak. Az 1950-es években Dániában még 200 ezer gazdaság működött, s több volt a bérmunkás, mint a gazda. A technológiai fejlődés az üzemi méretek növelésére indított. Ekkor a jog korlátozta a földszerzést: csak természetes személyek vásárolhattak földet, egy személynek legfeljebb két gazdasága lehetett. Az 1960-as években erőteljesebbé vált az urbanizáció, eltűntek a mezőgazdasági bérmunkások. Ekkor a földszerzés feltételeit enyhítették.

Az 1970-es években, amikor Dánia belépett az Európai Közösségbe, nőtt a mezőgazdasági termékek, és ezzel összefüggésben a föld ára. Ekkor a jogalkotás arra törekedett,

hogy mérsékelje a föld iránti keresletet. 1973-ban előírták, hogy csak az rendelkezhet mezőgazdasági földtulajdonnal, aki-nek ez a főfoglalkozása, helyben lakik és gazdaságát személye-sen vezeti. A megszerezhető föld nagyságát 100 hektárban maximálták. 1975-ben bizonyos nagyságú önálló gazdaság meg-vásárlását szakképzettséghez: egyetemi, főiskolai, vagy 3-4 éves szakiskolai végzettséghez, illetve hosszú gyakorlathoz kötötték.

Az 1980-as években a prioritások megváltoztak. A világ-piaci áresés, a túltermelés célszerűvé tette, hogy a földek kevésbé intenzív megművelésének kedvezzenek. Szabaddá vált a földforgalom, lehetővé tették, hogy 15 hektáron aluli, majd 1989-től 30 hektáron alúli földterületeket nem mező-gazdasági főfoglalkozású személyek is megvásárolhassanak. Környezetvédelmi indoklással korlátozták az állattartást: egy hektár földterület 2,3 tehén, illetve 5 anyakoca tartá-sára jogosít. A gazdaságok maximális mérete jelenleg 125 hektár. Ekkora farm azonban nagyon kevés van.

Továbbra is a dán példánál maradva, törekszenek a föld-spekuláció akadályozására, bár megengedik, hogy tőkét föld-vásárlásba fektessenek be. Sokan vallják azt a nézetet, hogy a városiakat, főleg pedig a külföldieket távol kell tartani a mezőgazdasági földek megvásárlásától. Az Európai Közösség szabályainak lehetőségein belül igyekeznek elkerülni, hogy dán mezőgazdasági területek a szomszédos nyugatnémetek tu-lajdonába kerüljenek.

- A földbérllet szerepe

Jellemző tendencia, hogy a mezőgazdaságban a földtulaj-don és a földhasználat egyre jobban elválik egymástól. Az NSZK-ban a 11 millió hektáros mezőgazdasági terület 36 %-át, 4,3 millió hektárt bérelnék. A gazdaságok méretét gyakorlati-lag csak bérllet útján tudják a gazdák növelni. A nagyobb gaz-daságokban a bérllet aránya az átlagnál nagyobb, például a

30 hektáron felüli gazdaságokban 40-50 százalékos. A bérleti feltételeket a szövetség egyes államai eltérően szabályozzák.

A földbérllet aránya növekszik Hollandiában is, mivel a nagyobb farmok létesítése finanszírozási korlátokba ütközik. A gyakorlatban általában a föld és az épületek bérbeadásáról van szó, a mezőgazdasági befektetésekben ugyanis megváltozott a föld-tőke-munka összefüggése, megnőtt az épületek jelentősége. A bérleti gazdálkodás főleg a tengertől elhódított, polder területeken jellemző.

A jog részletesen szabályozza a bérleti feltételeket. Bérleti szerződés csak írásban köthető, 6-12 évi időtartamra. A bérlet meghosszabbítható, örökölhető. A bérleti díjat mind a földre, mind az épületekre vonatkozóan maximálják. Ha a tulajdonos földjén maga akar gazdálkodni, a bíróságon kezdeményezheti a bérlet megszüntetését, de ha a bérlő ahhoz ragaszkodik, cserelehetőséget kell neki felajánlani.

A bérleti díj hozzávetőlegesen a hektáronkénti tőke- és munkajövedelem 20-25 %-a, s a föld pénzbeni értékének 2,5 %-át képviseli.

c/ A családi gazdaságok keretében folytatódik a koncentráció

A nyugat-európai szakértők megerősítették azt a nálunk is jól ismert tényt, hogy országaikban folyamatosan fogy a gazdaságok száma, növekszik a gazdaságok átlagos mérete. A birtokstruktúra szerves fejlődés útján, viszonylag lassan változik.

Az Egyesült Államokban azt a farmot minősítik "nagyinak", amelyik évi árbevétele a 200.000 dollárt meghaladja, vagyis például mintegy 500 hektáron termel gabonát. Ilyen nagygazdaságok Nyugat-európában nincsenek.

A család munkaerejére alapozott gazdaságok mérete lassabban növekszik, mint a technikai lehetőségek. Holland megítélés szerint ezért nem tudják eléggé kihasználni a műszaki fejlődés előnyeit. Hollandiában az 1950-es években a gazdaságok átlagos területe 36 hektár volt, az 1960-as években 48 hektár, a következő évtizedben elérte a 60 hektárt, de ekkor már 80-100 hektáros területet tekintenek technikai szempontból kívánatosnak.

Dániában az optimális farmméret 50 hektár felett van. Egy ilyen nagyságú farm tud lekötni 2 munkaerőt és ad lehetőséget a farmernak arra, hogy szabadidőhöz, rendszeres szakmai továbbképzéshez jusson.

Az NSZK-ban a családi gazdaságok elérendő nagysága termelési irányonként eltérő. A gabonatermelésben 80 hektáros méret gazdaságos, a sertéstartásban 800-1000 hízó férőhely, a szarvasmarhatartásban 50-80 tejelő tehén.

Az olasz előadó kiemelte, hogy a gazdaságok túlzott szétaprózása - amit Dél-Olaszországban szociális szempontoktól vezérelve hajtottak végre - igen sok nehézség, hosszú időn át megoldhatatlan probléma forrásává vált.

Mi, Magyarországon a különböző méretek gazdaságosságát eddig egészen más dimenziókban vizsgáltuk. Gyakorlatunkban a nagyon nagy és a törpegazdaságok vannak jelen, a családi méretű gazdaságok hatékonyságára nézve jelenleg alig vannak tapasztalataink.

d/ Terjednek a részidős gazdaságok

A Nyugat-európai országok mezőgazdaságában nemcsak az átlagos gazdaságnagyság növekedése, hanem a részmunkaidőben művelt gazdaságok térhódítása is folyamatosan érvényesülő irányzat.

Az NSZK-ban 680.000 gazdaság van, közülük 280.000, vagyis 41 százaléka nem köt le egy teljes munkaerőt. A részidős

gazdaságok általában úgy jönnek létre, hogy a földtulajdonos, vagy örököse a mezőgazdaságon kívül folytat kereső tevékenységet, de amellett gazdaságát is megtartja.

A részmunkaidőben művelt gazdaságok specializáltak, termelési szerkezetük eltér a teljes munkaerőt lekötő gazdaságokétól. Dán vendégünk példaként elmondta, hogy minisztériumi állása mellett ő maga is fenntartja ősei 30 hektáros farmját, amelyet gabonatermeléssel hasznosít.

A részidős gazdaságok előnyre tesznek szert a termelési költségek terén folyó versenyben és feltételezhető, hogy kínálati piac esetén gyengítik a főfoglalkozású mezőgazdasági termelők alkupozícióját.

e/ Mit tanácsolnak?

A külföldi szakértők úgy vélik, Magyarországnak lehetősége van arra, hogy csatlakozzék a globális társadalmi-gazdasági fejlődés fő irányzataihoz.

D. Beloglavec, a FAO képviselője kilátásba helyezte, hogy a szervezet a maga eszközeivel - tanulmányok készítésével, szemináriumok, tanfolyamok szervezésével - készséggel nyújt segítséget a magyarországi átalakuláshoz.

A. Mafrici azt kívánta, a jövőben Magyarországon szabadon vállalkozó mezőgazdasági termelők legyenek, amihez szükséges a földtulajdon átformálása is. Legyen valódi, felelős, ismert tulajdonos, akinek érdeke, hogy tulajdonát hasznosítsa, gyarapítsa. Híve a sokszínűségnek, mégis azt ajánlja, szülessék világosabb állásfoglalás a jövőre nézve előírányzandó tulajdoni strukturáról.

O. Wagner szerint a munka, a tőke és a vezetés érdekeit a legjobban a családi gazdaság tudja összeegyeztetni. Nem elég a parasztnak a földet visszaadni, a tudást és a tőkét is vissza kell származtatni. A nagygazdaságok túlszervezettséggel, túl nagy vezetési követelménnyel járnak. Le kell bontani a túlszervezettséget az állam és a vállalatok között, de nemcsak ott, hanem a vállalatokon belül is.

N.Slot a mezőgazdasági termelés finanszírozási kérdéseire hívta fel a figyelmet. Hollandiában a fiatal, a gazdálkodást elkezdő, hozzáértő, életrevaló termelők a bankhitelezés szabályait meghaladó kölcsönt kaphatnak, állami garanciával. Az állami garancia nyújtásának azonban feltétele, hogy a mezőgazdasági termelők körülményeit jól ismerő bankhálózat legyen.

S végül idézzük fel A. Mafrici két gondolatát. Alapvető jelentőségűnek tartotta, hogy a mezőgazdaságot az egész ország kollektívan támogassa. Ma már a mezőgazdaság nem létezhet állami támogatás nélkül. A másik gondolata pedig a magyar mezőgazdaságban jelenleg túlsúlyban lévő termelészövetkezetek és állami gazdaságok felé szállt: megújításuk, szervezeti átalakításuk számára ígéretesebbnek tűnt, mint területük felaprózása.

A tanácskozás külföldi vendégeinek előadásaiból - amint az a leírtakból kitűnik - hasznos ismereteket meríthettünk, jóleső érzéssel nyugtázhattuk segítőkészségüket. Az előttünk álló problémák megoldásához azonban csak néhány szempontot villanthattak fel. A kollektív munkán alapuló nagyüzemi mezőgazdaság lebontására nincsen külföldi példa, nincsen kész recept. Magunknak kell ezzel a történelmi jelentőségű feladattal megbírkóznunk. A nagy szervezetek lebontásában, a parasztság rehabilitálásában, a szerves fejlődés feltételeinek helyreállításában mezőgazdaságunk sajátos fejlődési útját kell alapul vennünk, szem előtt tartva országunk társadalmi-gazdasági érdekeit, összeegyeztetve ezek rövidebb és hosszabb távú követelményeit. Erről szóltak a hazai szakértők és a politikai pártok képviselőinek előadásai.

2.2 Hogyan vélekedtek a hazai szakértők?

A vitaindító előadás szerint már az 1950-es évek elején megrendült az egyéni gazdaságok termelési biztonsága, felbomlott a paraszt és a föld hagyományos kapcsolata. Előbb csak a gazdagnak tekintett, 14 hektárnál több földdel rendelkező gazdákat sújtották hátrányos megkülönböztetések, majd a tagosítások a községek egész birtoklási rendjét felforgatták. A föld nem jelentett többé anyagi biztonságot, 190 ezer család földjét az államnak ajánlotta fel.

1967-ben törvényt alkottak a szövetkezeti földtulajdon létrehozásáról, mintegy 600.000 földparcellát "váltottak meg", jelképes áron. A földek eredete a többszöri földcserék, tagosítások, művelési ág-változások folytán összekuszálódott.

Az 1970-es évtized első felében felerősödött a szövetkezetek deformálódása, a szövetkezetek erőszakolt összevonása. Ez tette teljessé a parasztság elszakítását a földtől és arra vezetett, hogy a gazdai kötődést munkavállalói magatartás váltotta fel a szövetkezetekben.

Gyakorlatilag megszűnt a földek adás-vétele, nem volt a földnek piaci ára, nem jelent meg a vagyon nyilvántartásokban, a termelési költségekben. Nem volt kellő készlet a földek termőképességének megóvására, javítására, annak ésszerű kihasználására. A közvetlen tulajdonosi érdekeltséget a jogi szabályozás nem pótolhatta.

A hazai szakértők a mezőgazdasági földterületek problémáit más-más nézőpontból világították meg.

a/ Óvjuk meg a termőföldet

Az első előadás a mezőgazdasági földek fizikai, közgazdasági és jogi védelmét szorgalmazta. 1945 óta a mezőgazdasági termelés 1 millió hektár területet veszített. A meglévő területnek mintegy felét erózió, belvíz, szikesedés, ipari és kommunális szennyezés károsítja. E szempontból is sürgető a tulajdonviszonyok rendezése.

b/ Állítsuk helyre a jogrendet

A jogrendszer változásairól szóló előadás ismertette a legutóbbi hónapokban hozott intézkedéseket, amelyeket kezdeti lépésként értékelt. Ezek közül a legfontosabbak: a magántulajdonú föld a szövetkezetből kivihető, a földmegváltás intézménye megszűnt, a földjáradék fizetését földhasználati díj fizetése váltja fel, ami szabad megegyezés tárgya. A szövetkezeti tag a közös gazdaságtól földet bérelhet. A háztáji gazdaság területét a közgyűlés megkötöttség nélkül, maga határozhatja meg.

E kezdeti lépések ellenére a feszültségek éleződtek, a föld tulajdonviszonyok rendezése elsőrendű politikai és gazdasági problémává vált. Mezőgazdaságunk olyan fordulópont-hoz érkezett, amelynek a jelentőségét az 1945-ös földreforméhoz lehet hasonlítani. Ennek a fordulatnak nagy a tétje: hosszú időre kell megalapoznunk a szerves fejlődést, mégpedig olyan módon, hogy a parasztság és az egész ország érdekeit szolgálja. A termelőeszközök kerüljenek valóságos, tényleges tulajdonosok kezébe. Meg kell oldanunk a kollektivizálás során kárt szenvedett mezőgazdasági tulajdonosok rehabilitálását is, nemcsak az igazságtétel jegyében, hanem a polgári értékrend helyreállítása végett is.

c/ Csökkenjen a jövedelemelvonás

A Magyar Agrártudományi Egyesület Agrárgazdasági Társaságában kialakult vélemény szerint a mezőgazdaság válságos helyzetéért elsősorban a közgazdasági feltételrendszer romlása a felelős. A tulajdonviszonyok megváltoztatása nem hozhat eredményt, ha a közgazdasági környezet elnyomorodásra ítélt. Ezért a legsürgetőbb teendő a mértéktelen eredményelvonás mérséklése. Emellett hosszabb távon, fokozatosan helyre kell állítani a tulajdonosi érdekeltséget, azon elv alapján, hogy a föld azé, aki megműveli. A szövetkezetekben a földet nem lehet elkülöníteni a szövetkezeti közös

vagyon többi részétől, mivel a mezőgazdasági vagyon föld nélkül nem működtethető.

Sürgető teendő az infrastrukturális háttér javítása, anélkül nincs felemelkedés sem a szövetkezeti, sem az állami-, sem a magángazdaságokban. Mostani ellátottságunk mellett hamis illúzió a nyugat-európai magángazdaságok képét magunk elé vetíteni.

d/ Nem nélkülözhető a földforgalom szabályozása

A következő előadó veszélyesnek tartotta, hogy a földtulajdon megszerzése és a földbérletek terén korlátozás nélküli szabad piac jöjjön létre. A nyugat-európai országok gyakorlatához hasonlóan nálunk is szabályozásra van szükség. Nem kevésbé fontos a magángazdálkodás más feltételeinek megteremtése, amelyek nélkül a magángazdálkodás nem lehet eredményes. Erre figyelmeztet a lengyel és a jugoszláv mezőgazdaság példája.

e/ Bízzuk a falu népére

Az agrártörténész véleménye szerint a falvakban a parasztság józanul gondolkodik, nem akar nagy felfordulást, okosan meg tudja oldani a tulajdonviszonyok rendezését. A bizonytalanságot mielőbb el kellene oszlatni, mert az szenvedélyeket szül, kiélezheti az érdekütközéseket. A föld és az agrárstruktúra problémája nem olyan bonyolult, mint ahogy azt a közgazdászok látják. A falu népére kell bízni, meg fogja találni a megfelelő megoldást.

2.3. Politikai szándékok

A rendezők meghívását elfogadó politikai pártok képviselői kifejtették pártjuk programját, elgondolásait az agrárkérdésben. A tanácskozás időpontjában az elgondolások egy része még nem volt teljesen kiérlelt. A pártok programját e fejezet első része részletesen ismerteti.

2.4. A vita néhány tanulsága

A vitát összefoglaló előadás sorra vette a háromnapos tanácskozáson elhangzott vélemények közös és eltérő vonásait.

Megállapíthatta, hogy a mezőgazdaságban - közös nézet szerint - a legjobb eredményt többféle tulajdonforma együttélésétől várhatunk. Az egyes tulajdonformák (magántulajdon, helyi-önkormányzati, társasági, szövetkezeti, állami tulajdon) perspektíváját illetően azonban eltérőek a várakozások.

Egyetértés volt abban is, hogy rehabilitálni kell a földjüktől megfosztott parasztokat, de markáns volt a véleményeltérés a rehabilitálás módját illetően.

Nem volt ellenvetés azzal szemben, hogy az átmenet kereteit törvények jelöljék ki, végrehajtását azonban bízzák az érdekeltekre. Az már kevésbé egységes, ki kit tekint érdekeltnek. Szinte valamennyi résztvevő szorgalmazta, hogy a szükséges törvényes keretek kialakításáig, átmenetileg tiltásuk meg a nagyüzemi földterületek elidegenítését.

Elfogadott irányzat, hogy a jövőben a földtulajdon és a földhasznosítás - bérlet útján - elválhat egymástól. A bérlet nemcsak átmeneti, hanem perspektivikus gazdálkodási forma. Érdemes megszívlelni a nyugat-európai tapasztalatokat e téren. Helyénvaló külföldi vendégeink figyelmeztetése: a mezőgazdasági nagyüzemekben jelenleg meglévő eszközpark nem eshet ki a termelésből, további hatékony működtetésére a bérleti formák lehetnek alkalmasak.

A nyugat-európai szakértők hangsúlyozták a gazdaságok túlzott elaprózódásának hátrányait. Rámutattak arra, hogy a családi méretű gazdaságok csak akkor versenyképesek, ha azokat nagyobb szervezetek veszik körül, ellátva a kutatás, a fejlesztés, a beszerzés, az értékesítés, a szaktanácsadás feladatait.

Egyetértés volt tapasztalható abban, hogy a föld legyen adás-vétel, bérlet tárgya, érvényesüljön ebben a kereslet-kínálat hatása. A külföldi példák azonban arra figyelmeztetnek, ügyeljünk arra, hogy a földpiac ne váljék nyereszkedés színterévé. Ezért mielőbb ki kell dolgozni a földek megvásárlásának, bérletének feltételeit, szabályait.

A tulajdonviszonyok átalakításának a hatékonyabb termelést kell elősegítenie, különben nem lesz képes gazdaságunkat új növekedési pályára állítani. Létkérdés, hogy az új jövedelemelemeket (földár, földbérleti díj) a hatékonyság javulása ellensúlyozza. Volt azonban olyan vélemény is, hogy a mezőgazdaság a termelés pénzügyi feltételeinek javítása nélkül nem tud jelenlegi válságos helyzetéből kimozdulni.

Közös álláspont: bármilyen lesz is a mezőgazdaság jövőbeni tulajdoni, illetve üzemi struktúrája, nélkülözhetetlen a politikai-társadalmi-gazdasági környezet továbbfejlesztése. A külföldi tapasztalatok és a hazai ismeretek egyaránt rámutatnak a termelőeszközök gyártó ipar, az infrastrukturális hálózat, az értékesítési piacok szervezetének fontosságára, a mezőgazdasági árrendszer, az adózás, az állami támogatás szerepére. Nem kevésbé fontos a gyakorlati követelményekhez igazodó oktatás, tudományos kutatás, ismeretterjesztés. Mindebben a kormányzat mellett egyre többet vállalhatnak majd a mezőgazdasági termelők önszerveződésen alapuló szervezetei.

A tanácskozás előadói
(az előadások sorrendjében)

Megnyitó, bevezető, vitaindító, illetve -összefoglaló:

Nagy Tamás, Horn Gyula, dr. Csendes Béla

Külföldi szakértők:

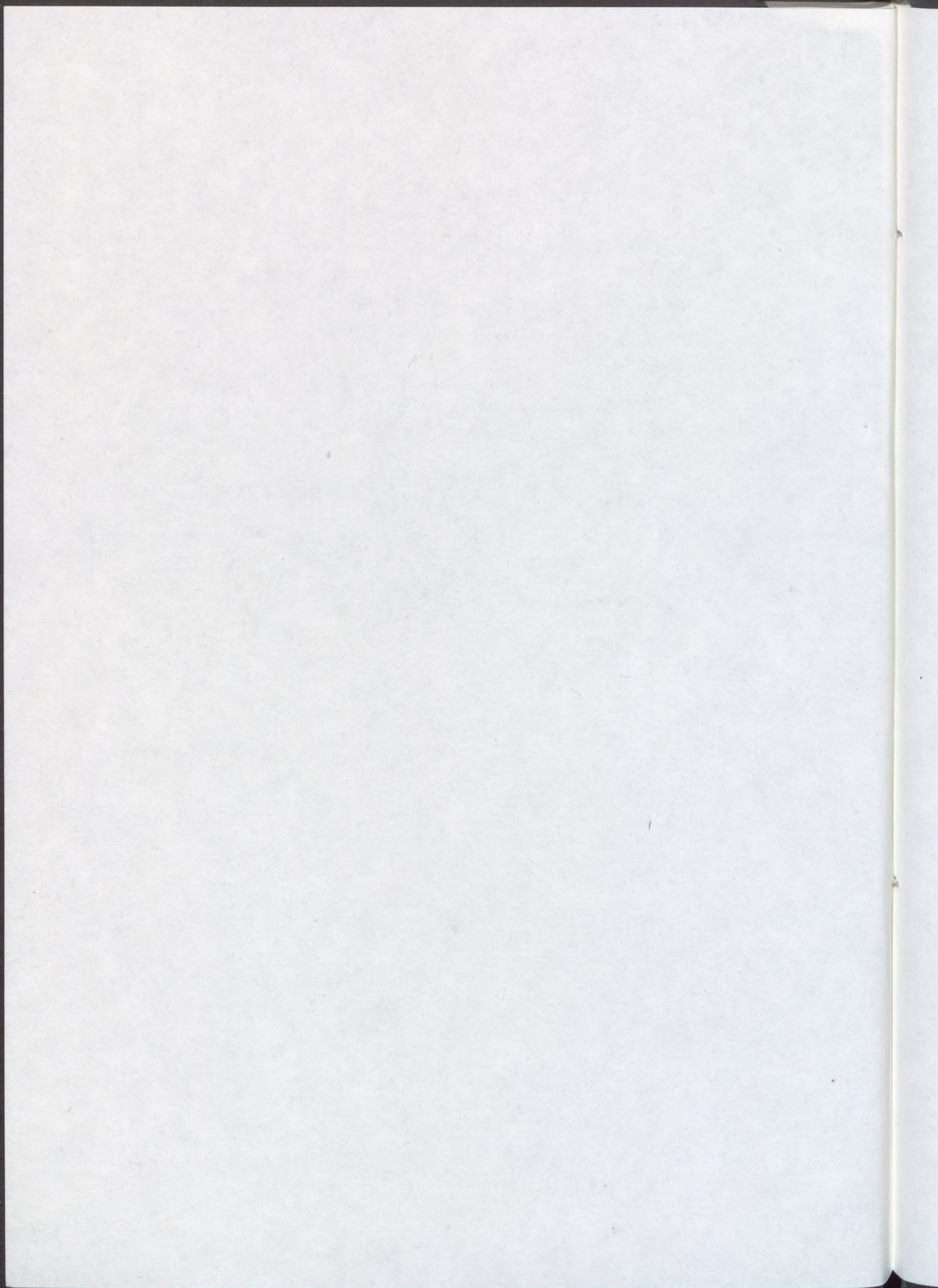
Steen Strömgen (Dánia), Pieter Feenstra (Dánia),
dr. Nico Slot (Hollandia), Dott. Archangelo Mafrici
(Olaszország), dr. Ortvin Wagner (NSZK), Daniló
Blegolevac (FAO).

Hazai szakelőadók:

dr. Mándy Endre, dr. Udovecz Gábor, dr. Kazareczki
Kálmán, dr. Szabó Gábor, dr. Szakács Sándor

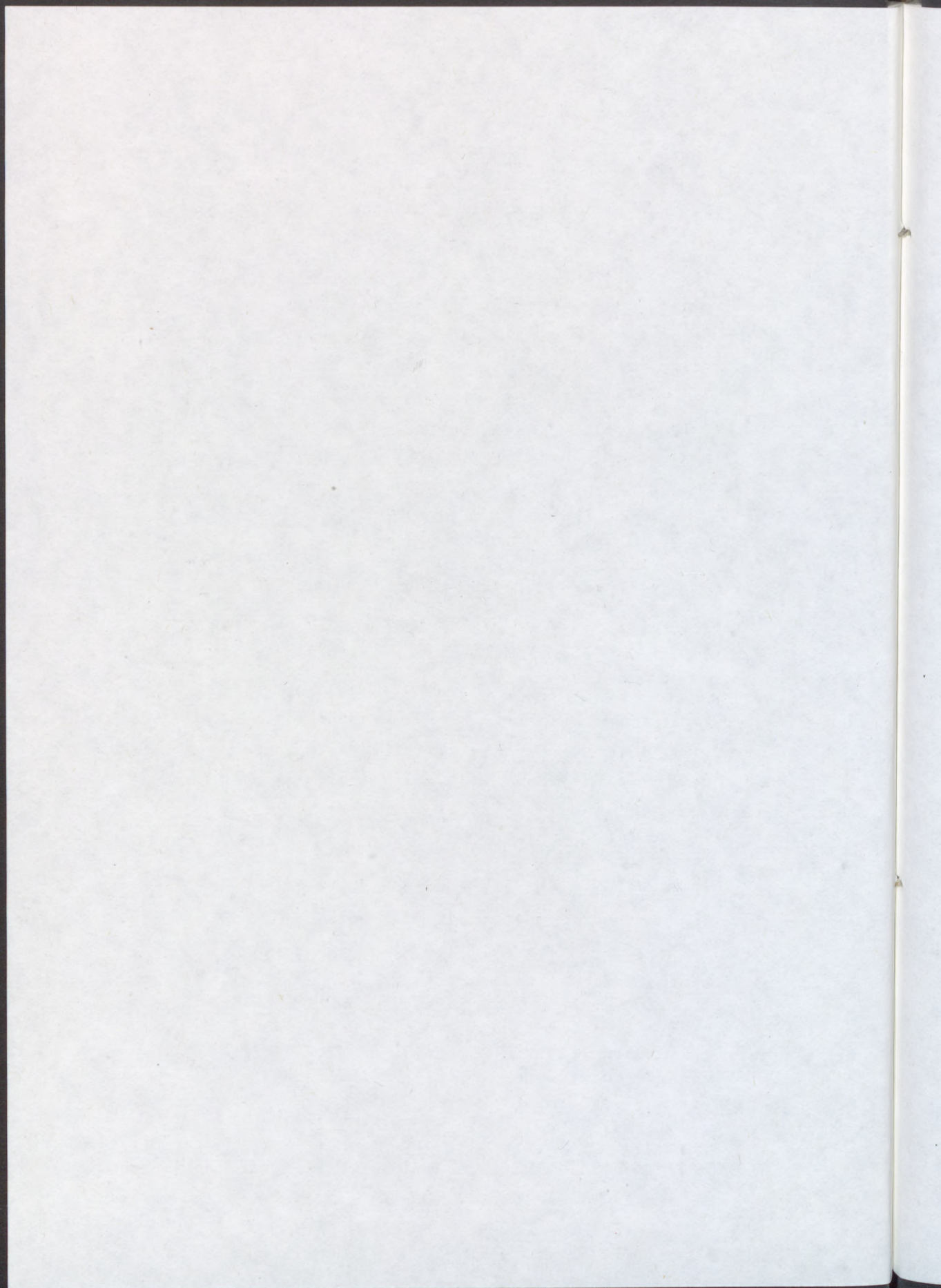
A politikai pártok küldöttei:

Kováts László, dr. Pallos László, dr. Szeremley Béla,
Pálffy Dezső, dr. Takács József

IRODALOMJEGYZÉK

1. Benke Attila: A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt agrárprogramja. Kézirat, 1990.
2. Eltérő álláspontok. Összeállította: Szirmai Péter
Magyar Mezőgazdaság, 1990. 6.sz. 3-5. old.
3. Földosztást csak korlátozásokkal. Az SzDSz a mezőgazdaság átalakulásáról. Budai János interjúja Juhász Pállal. Magyar Nemzet. 1990. március 10. 5. old.
4. "Földtulajdon - agrárstruktúrák". Az 1990. január 22-24-i tanácskozás anyaga. Kiadja az AKI. Bp. 1990. febr.
5. A Kereszténydemokrata Néppárt agrárprogramjából a rehabilitációra és a földtulajdonra vonatkozó részek. Kézirat, 1990.
6. A Magyar Demokrata Fórum programja. Bp. 1989. október.
7. Halász Péter (szerk.): A Magyar Demokrata Fórum mezőgazdasági tanácskozása: Kiskunmajsa, 1988. Kiadja az MDF Bp. 1989.
8. Magyarország politikai évkönyve. AULA-OMIKK. Bp. 1990.
9. Osztóképző. Pártprogramok: földtulajdon. Heti Világgazdaság. 1990. 6.sz. 72-73. old.
10. Pártok - agrárprogramok. Kiadja az Agróinform.
Bp. 1989. szeptember
11. Pártprogram - szemle. Számadás 1990. 3.sz. 3-5. old.
12. Pekár István: Nem engednek a 47-ből.
Számadás, 1990. 2.sz. 7. old.
13. Dr. Rott Nándor: A termőföld: nemzeti élettér.
Számadás, 1989. 36.sz. 18. old.
14. Szendrő László: Rendszerváltás az agrárágazatban
(Összehasonlító tanulmány a különböző pártok agrárpolitikai elképzeléseiről)
Bp. 1990. (Kézirat)
15. Takács József: A Magyar Szocialista Párt tézisei az agrárágazat tulajdonreformjáról. Kézirat, 1989. dec. 1.

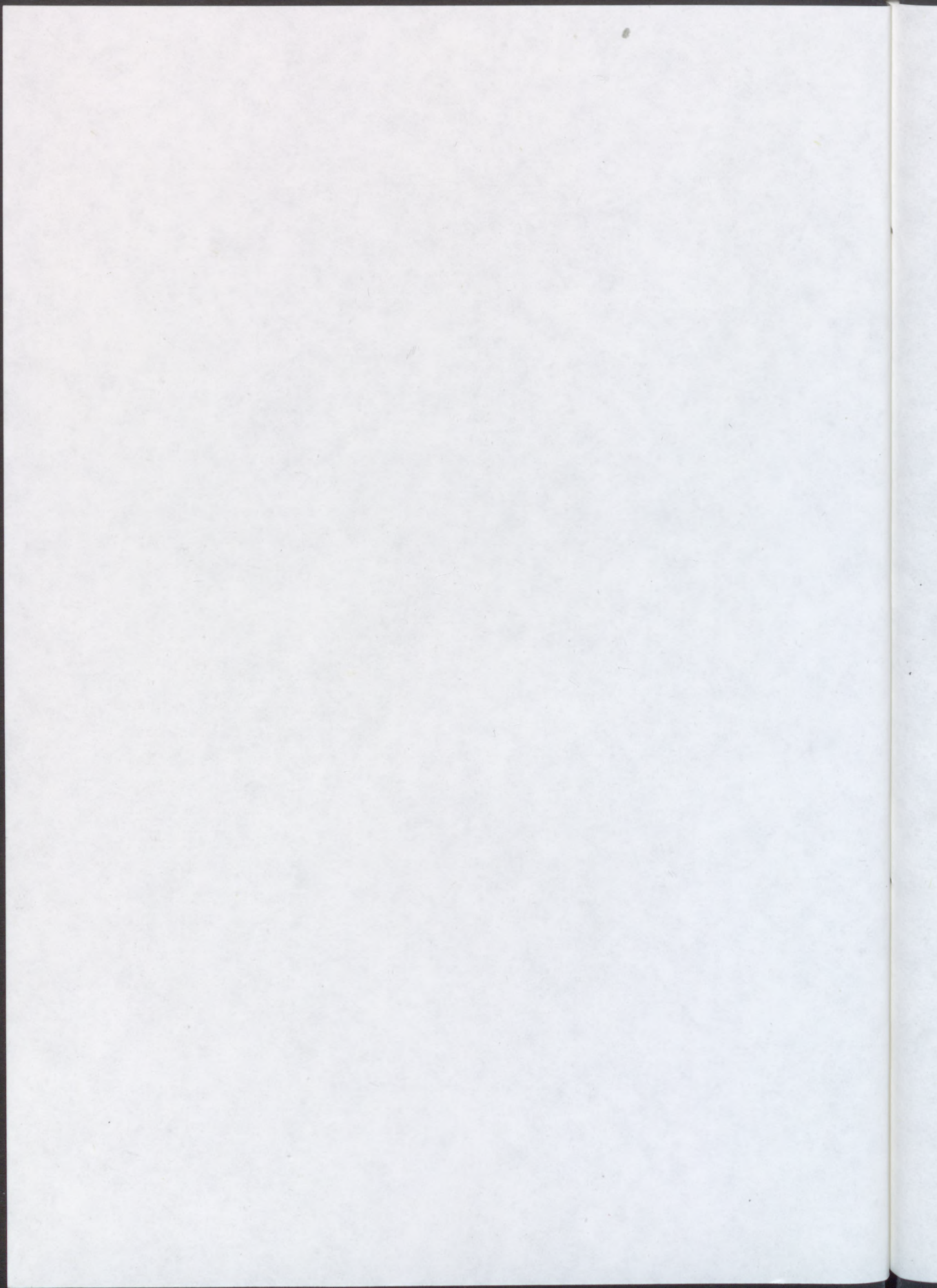

V.

A FÖLDTULAJDON VÁLTOZÁSÁNAK KÖZGAZDASÁGI
ÖSSZEFÜGGÉSEI

A fejezet tanulmányainak szerzői:

Balogh Ádám	(2.)
Borszéki Éva	(1.,2.)
Dorgai László	(6.)
Éliás András	(3.)
Harza Lajos	(1.)
Kartali János	(3.)
Markó Béla	(4.)
Mészáros Sándor	(1.)
Nagy Kálmán	(4.,5.)
Sebestyén Katalin	(4.)
Tóth Erzsébet	(7.)
Vissyné Takács Mara	(4.)

1. A földkérdés megoldásának összefüggése a közgazdasági szabályozórendszerrel

A piacgazdaságra való áttérés a tulajdonviszonyok rendezését, a mezőgazdasági termelészövetkezetek megújulását feltételezi. E folyamatok kialakulását, gyorsítását a gazdasági szabályozással is segíteni kell.

Az agrárágazat szabályozórendszerének az általános szabályozórendszerbe illeszkednie kell, ugyanakkor tekintettel kell lenni a mezőgazdaság sajátosságaira, amelyek a jövőben is bizonyos preferenciák érvényesítését indokolják.

A nemzetközi tapasztalatokból kiindulva a következőkben a földtulajdon változásának a szabályozórendszer elemeire (ár, támogatás, adó) való kihatásait, illetve ezek összefüggéseit vizsgáljuk. Meg kell jegyezni, hogy az általános árpolitikára nem térünk ki, csak a földértékeléssel összefüggő árkérdésekkel foglalkozunk.

Az árszínvonalban és az árarányokban várható változások

Magyarországon a föld ára, illetve bérleti díja korábban - szemben a piaci gazdálkodást folytató országokkal - nem épült be a mezőgazdaság termelési költségeibe^{x/}. Emiatt kétségtelen, hogy a jövőben a földpiac megteremtése, s ennek kapcsán a földvásárlások és földbérletek rendszeressé válása (más tényezőktől eltekintve, önmagában véve) növelő hatást fog gyakorolni a mezőgazdasági termékek termelői árára, illetve az élelmiszerek fogyasztói árszínvonalára.

A földár, illetve a földbérleti díj, valamint az agrártermékek árszínvonala között kölcsönhatás van, amely hosszabb távú tendenciaként érvényesül. Rövidebb távon a mezőgazdasági termelői árak színvonala behatárolja a földárak, illetve földbérleti díjak lehetséges emelkedését. Ugyanakkor hosszabb távon a piaci viszonyok erősödése, a egyes tulajdonú mező-

---

^{x/} Bár bizonyos mértékben, közvetett módon a földlekötés mértéke befolyásolta az egyes mezőgazdasági termékek árarányait. (Lásd pl. a búza magasabb bruttó, illetve tiszta jövedelmét.)

gazdaság kialakulása mérséklőleg hat majd a mezőgazdasági árszinvonal növekedésére, s ha az utóbbi tendencia felerősödik, akkor ez megakadályozza, hogy a földbérleti díjak "egy az egyben" többletköltségeként épüljenek be az agrártermékek termelői, illetve fogyasztói árszinvonalába.

A földárakat a jövőben Magyarországon is elsősorban a kereslet és a kínálat alakulása fogja meghatározni, s ezen belül mindazon tényezők, amelyek a keresletet és kínálatot a piacgazdálkodású országokban is befolyásolják, így például az inflációs várakozások, valamint a földminőségben megmutatózó lényeges különbségek. Magyarországon a jelenlegi gyakorlatban az átlagos minőségű szántóföld ára 100 ezer Ft/ha fölöltre becsülhető, amely azonban nagymértékben szóródik, egyrészt a földterület minősége (aranykorona értéke), másrészt a nagyobb településektől való távolsága, illetve közelsége (különösen pedig külterületi vagy belterületi jellege) szerint. Nagy kínálat és kis kereslet esetén előfordul, hogy a jó földminőség ellenére a földárak alacsonyak (33-42 ezer Ft/ha), ugyanakkor például egy üdülő jellegű belterületen, rosszabb földminőség mellett a földár eléri a 250 ezer Ft/ha értéket is.

Hasonlóan, talán a földáraknál kisebb mértékben, de a minőségtől és a helytől függően szóródnak a földbérleti díjak is. A jelenlegi gyakorlatban átlagosan 10 ezer Ft/ha a bérleti díj, de találkozunk 2-3, illetve 18 ezer Ft/ha-os díjjal is.

A földpiac megteremtésének és a földköltségek árakba épülésének a mezőgazdasági termelői árszinvonalra gyakorolt hatása természetesen a földreform mértékével is összefügg. Ezért kalkulációinkban a földreform mértékére két alternatívát teltünk föl.

- A maximális mértékű privatizálás főként a Kisgazdapárt koncepciójának megvalósulása esetén várható, amely párt koncepciója szerint vissza kell állítani az 1947-es földtulajdoni állapotot. Aki magángazdaságban kíván élni, annak joga

lenne az általa vagy elődje által bevitt földet visszaigényelni, a vissza nem igényelt földek után viszont a termelősövetkezetek (vagy az önkormányzatok) bérleti díjat fizetnének a volt tulajdonosoknak vagy örököseiknek.

- A minimális mértékű földreform esetén a földhasználatban továbbra is a mezőgazdasági nagyüzemek dominálnának. Ez a megoldás leginkább talán a Magyar Demokrata Fórum földreform-tervezetéhez áll közel, amely két lépcsőben kívánja elérni a földtulajdon átalakulását, s az első lépés csak a feltételeket teremtené meg a tulajdonváltást jelentő második lépcsőhöz.

A földreform mezőgazdasági termelői árszínvonalra való hatásának becslésekor elsőként a várható földárat kell tisztázni. A nemzetközi tapasztalatokat figyelembe véve az alacsonyabb népsűrűségű európai országokban (Dánia, Franciaország, Olaszország) az 1985. évi átlagos földár 111-233 ezer Ft/ha között mozgott. A hazai tapasztalatokat is figyelembe véve Magyarországon az átlagos minőségű szántóföld értékét hektáronként 140 ezer és 200 ezer Ft között becsülhetjük. Ez egy kismértékű privatizálás, és ehhez kapcsolódóan egy mérsékelt földforgalom mellett értendő. Ha viszont egy maximális privatizálási program valósulna meg, a nagyobb földkínálat várhatóan mérsékelné az átlagos földárát, amelyet ebben az esetben hektáronként 120-160 ezer Ft között tehetünk.

Második lépésben a földbérleti díj átlagos színvonalát kell megbecsülni. Ha az USA-beli tapasztalatokból indulunk ki, akkor a mezőgazdasági régiókban a bérleti díj mintegy 7 %-át is elérheti a földáraknak^{x/}. Ez egyben azt is jelenti, hogy a föld értéke után évi 7 %-os jövedelemmel mint reálkamattal lehet számolni. Ha tehát az előbbi földárak 7 %-át tekintjük bérleti díjnak, úgy minimális privatizálás mellett hektáron-

x/ Európában a földbérleti díj ennél jóval alacsonyabb a földárakhoz képest.

ként évi 10-14 ezer Ft között, maximális privatizálás mellett pedig évente 8-11 ezer Ft között mozogna a földbérleti díj. A földbérleti díjnak ez a színvonal egybeesik egyrészt a jelenlegi magyarországi gyakorlattal, de közel ilyen mértékű földbérleti díjakhoz jutunk akkor is, ha abból indulunk ki, hogy hány százalékát teszi ki a földbérleti díj a főbb növények termelési költségeinek az USA-ban. Ha az 1987-ben érvényesült amerikai költséghányadot (búzánál 22 %, kukoricánál 16 %, cukorrépánál 19,5 %) a magyar nagyüzemi átlagos hektáronkénti termelési költségekre rászámítjuk, akkor a búzánál és a kukoricánál 4,5 ezer Ft-os, a cukorrépánál pedig 9 ezer Ft-os becsült bérleti díjat kapunk 1987. évre. (1.táblázat)

A harmadik paraméter amelyet meg kell becsülnünk, hogy hány százalékán fognak a földterületnek bérleti díjat fizetni. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy termelési költségnövelő hatása közvetlenül csak a ténylegesen kifizetett bérleti díjnak lesz. Aki saját tulajdonú földjén gazdálkodik, legfeljebb közvetve, a többletjövedelem igényén keresztül járulhat hozzá a mezőgazdasági termelői árszínvonal növeléséhez. (Különösen áll ez az utóbbi lehetőség arra az esetre, ha a földet nem vétel, hanem kedvezményes juttatás útján kapta tulajdonba.) Megítélésünk szerint egy minimális privatizálás mellett a mezőgazdasági területek mintegy 25-30 %-án számolhatunk földbérleti díj fizetésével, maximális privatizálás mellett azonban ez az arány akár duplájára is emelkedhet.

A termelői árszínvonalra való hatást még egy negyedik tényező is befolyásolja. Éspedig az a tény, hogy a föld költségeinek a termelői árakba való beépülése elsősorban a növényi termékek termelési költségeit, illetve árait növeli, amely termékek mintegy felét teszik ki a mezőgazdasági termelésnek. Igaz, hogy a gyepterület utáni bérleti díj révén, valamint a takarmányok költség-emelkedésének tovaryűrűző hatásain keresztül a privatizálás kisebb mértékben az állati termékek termelési költségeit, illetve árait is emeli. Így 1 %-os áremelés a növénytermelésben kb. 0,7 %-os mezőgazdasági árszínvonal-emelkedést jelent.

1. táblázat

Földbérleti díj kalkulációja az USA-beli mérték alapján

	Búza			Kukorica			Cukorrépa		
	1985	1986	1987	1985	1986	1987	1985	1986	1987
U S A									
Total economic costs \$/acre	125,3	112,7	115,1	277,0	237,3	251,5	574,9	574,8	592,1
Net land return - " -	30,8	23,9	25,3	54,8	32,3	40,4	100,9	107,7	115,7
Net land return %	24,6	21,2	22,0	19,8	13,6	16,1	17,6	18,7	19,5
MAGYARORSZÁG									
Termelési költség Ft/ha	14471	15414	16073	21822	21385	22876	34561	37192	37696
Földbérleti díj %	24,6	21,2	22,0	19,8	13,6	16,1	17,6	18,7	19,5
Ft/ha	4721	4147	4533	5387	3366	4390	7382	8554	9131
Új termelési költség Ft/ha	19192	19561	20606	27209	24751	27266	41943	45746	46827

Forrás: 1. Economic Indicators of the Farm Sector. Costs of Production, 1987.
USDA, Washington D.C. 1989. 140.p.

2. A termelési rendszerek főbb ágazatainak költség- és jövedelemviszonyai 1985-1987.
MÉM STAGEK, 1988. 57.ols. + 47 mell.

Ha már most a fent említett földárakkal, bérleti díjakkal, bérleti hányaddal számolunk, akkor a földbérleti díjnak a termelési költségekbe való beépülése a mezőgazdasági termelői reálár színvonalát egy minimális mértékű privatizálás esetén 5-8 %-kal emelné, maximális mértékű privatizálás esetén pedig mintegy 8-14 %-kal (az 1987. évi bázisból kiindulva). Természetesen ha csak a növényi termékek árszínvonalát tekintjük, akkor az árszínvonal-növelő hatás még ennél is nagyobb lenne (2. táblázat).

Azt is hozzá kell tennünk, hogy a fenti kalkuláció csak a termelési költségekre, illetve az árszínvonalra való nyomást hivatott érzékeltetni. Az árszínvonal ténylegesen várható alakulása ugyanis egyéb hatásoktól is függ, amelyek az előbbi hatást erősíthetik, vagy gyöngíthetik. Két további konkrét hatással kell számolni: egyrészt a termelőeszköz-árakon keresztül minden bizonnyal a jövőben is várható bizonyos nyomás, amelyet nem biztos, hogy ugyanolyan mértékben tovább lehet hárítani a termelői árakba, tehát továbbra is érvényesülhet az agrárrollós helyzet. Ez a hatás tehát erősítené a földbérleti díj árszínvonal-növelő hatását. Ugyanakkor a privatizáció éppen a kisüzemek költségtakarékosabb gazdálkodása miatt hatékonyság-javulással járhat, amely tehát csökkentőleg hatna a termelési költségekre és az árszínvonalra, s így az előbb említett hatásokat többé-kevésbé ellensúlyozhatná. Azt, hogy a háromféle hatás eredőjeként az árszínvonalnak milyen tendenciája fog érvényesülni, számszerűen nagyon nehéz megbecsülni.

A hatás érvényesülése még további két tényezőtől is függ. Az egyik, hogy milyen hosszú átfutási ideje lesz a privatizációnak. A másik, hogy ezen időszak alatt milyen mértékű infláció fog érvényesülni. Ezek miatt is a fenti kalkuláció csak nagyon szerény támpontot képes nyújtani.

A termelői árszínvonal mellett a földbérleti díjnak a termelési költségbe való beépülése módosítaná az árarányokat is. Miután elsősorban a növényi termékek árszínvonalának

A föld árnövelő hatásának kalkulációja

Megnevezés	Mérték- egység	privatizálás esetén			
		Minimális -tól	Maximális -ig	Minimális -tól	Maximális -ig
1. Becsült jelenlegi földár	Ft/ha	14.000	200.000	120.000	160.000
2. Számított bérleti díj (földár 7 %-a)	Ft/ha	9.800	14.000	8.400	11.200
2. A földterületnek hány %-án érvényesül?	%	25	30	50	60
4. Mg.-i árszínvonalra való hatás aránya	%	70	70	70	70
5. Költségnövelő hatás (2.x 3.x 4.)	Ft/ha	1.715	2.940	2.940	4.704
6. Mg.-i termelői ár-színvonal emelő hatás (1987-hez viszonyítva)	%	5,0	8,6	8,6	13,8

növekedése várható, ebből következik, hogy a növényi és állati termékek közötti árarányok változnának meg elsősorban a növényi termékek javára. Másrészt a növényi termékek között is változnának az árarányok, és pedig oly módon, hogy a földigényes termékek ára növekedne jobban. Ez azt jelentené, hogy a legnagyobb mértékű áremelkedés azoknál a termékeknél következne be, amelyeknek hektáronként alacsony a termelési értéke, tehát elsősorban a gabonaféléknél, míg a nagyobb termelési értéket adó kulturáknál csak akkor lenne jelentős költségnövelő tényező a földbérleti díj beépülése, ha olyan kulturákról van szó, amelyek egyben az átlagosnál jobb minőségű földterületet igényelnek (bizonyos zöldség- és gyümölcsfélék). Végül meg kell említenünk, hogy az árarányok esetében is vannak ettől független hatások, így az Európához való fölzárkózásunk (konkrétan a Közös Piac felé történő exportunk) mindenképpen fölveti azt az igényt, hogy a nem rubel viszonylatú exportáraink arányait fokozatosan érvényesítsük a belföldi termelői árarányainkban is. Ennek az igénynek az árarányokra vonatkozó konzekvenciája többségében egybeesik azokkal az árarány-módosulásokkal, amelyeket a földbérleti díjnak a termelési költségekbe való beépülése idézne elő.

A támogatási rendszer és a támogatási igény várható változása

A mezőgazdasági termelés és a fejlesztés támogatása a világon általánossá vált. Mértéke az adott ország fejlettségétől függ. Legnagyobb mértékben az importra szoruló, a mezőgazdaság számára kevésbé jó ökológiai körülményekkel rendelkező fejlett ipari országok támogatják mezőgazdaságukat (Japán, Finnország, Svédország). De igen erőteljes a támogatás az exportőri pozícióban lévő, fejlett piacgazdasággal rendelkező országokban is.

A magyar mezőgazdaság költségvetési támogatása csökkenő tendenciájú, a támogatottság mértéke nemzetközi összehasonlításban alacsonynak ítélnélhető, viszont termékenként rendkívül differenciált és nem szektorsemleges.

A termelés befolyásolásának egyik lényeges közvetett eszköze a támogatási rendszer, amely az elmúlt másfél évtizedben formáit és mértékét tekintve rendkívül sűrűn változott, rendszerében viszont az utóbbi két év hozott jelentős módosulást.

Az élelmiszergazdaságban korábban a beruházási támogatások jelentősek voltak. Azóta abszolút összegük és részarányuk is erőteljesen apadt, 1976-hoz viszonyítva 1989-re csaknem a felére csökkent, így az összes támogatásból alig 7 %-kal részesedik. Mérséklődött, illetve csaknem teljesen leépült az inputok árának támogatása, ma már csak a nitrogén és foszfor tartalmú műtrágyák részesülnek kis mértékű támogatásban.

A nyíló agrárrolló, az említett támogatás-leépítés és a beruházási restrikcio együttesen nagyobb mértékben csökkentette a jövedelmezőséget, mint amit a termelés hatékonyságának javításával a termelők képesek voltak ellensúlyozni. Ennek következtében az elmúlt bő évtizedben az üzemviteli támogatás több mint kétszeresére, az exporttámogatás pedig több mint hatszorosára nőtt. Az exporttámogatás statisztikailag az élelmiszeriparnál jelenik meg, azonban nem egyedül az élelmiszeripar, hanem az egész agrárszféra támogatásaként kell kezelnünk. Ugyanis a feldolgozatlan termékek (gabonafélék, olajosmagvak, élő állatok) exportja zömmel az élelmiszeripari vállalatokon keresztül bonyolódik, ezek támogatása, továbbá a gyengébb minőségű nyersanyagból adódó többlet feldolgozási költség miatti export támogatást a mezőgazdaság és nem az élelmiszeripar támogatásának tekinthetjük. Az exporttámogatások ugrásszerű növekedésében az exportorientáció erősödése, a rubel elszámolású export anomáliái^{x/} és az agrár világ-

^{x/} A rubelelszámolásban az agrárexport kormányközi megállapodások szerint bonyolódik. Ellentételezése energia, az aluminium egyezmény egy része, s néhány kemény cikknek számító termék. Az energiát exportáló köti ki, hogy azért milyen értéket kér cserébe, így az agrártermékek támogatottsága termékenként nem, csak globálisan és az ellentételezés leförlözésének ismeretében ítéltető meg objektíven. Az agrártermékek fejében vásárolt termékek importja az ország számára jövedelmező. A leförlözés összege nagyobb, mint a támogatásé. Ugyanakkor ez az elszámolási rendszer nem jelent világos helyzetet a termelők számára, ezért az agrárszférának érdeke, hogy ezt a barterkereskedelmet ne kormányközi megállapodások szabályozzák, ill. az ellentételezés tényleges értékkel szabja meg a konkrét termék árát.

piac romló árfeltételei is erőteljesen közrejátszottak.

A támogatások szerepe - összvolumenének növekedése ellenére - a bruttó termelési értékben a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is csökken, a nettó termelési értékben a mezőgazdaságban szintén csökken, az élelmiszeriparban pedig nő. A jövedelemképzésben az utóbbi területen igen nagy szerepe van a támogatásnak.

A szabályozórendszer 1990.évi változásai következményeként az üzemviteli támogatások is jelentősen mérséklődtek, az exporttámogatás pedig a korábinál normatívabb lett.

A földkérdés megoldásának a privatizáció fokának függvényében a támogatási rendszerben is további módosulás szükséges, összhangban az árszinvonal és az adórendszer változásai-val. A támogatás mindenkori mértékét ugyanakkor befolyásolják, megszabják a forrás-oldali lehetőségek.

A piaci mechanizmusok érvényesülésével az állami beavatkozás csökkenése várható, az azonban teljes mértékben nem nélkülözhető. Arra kell törekedni, hogy a támogatások ésszerű csökkentése mellett azok iránya úgy változzon, hogy hosszabb távon a GATT-konformitásig jusson el és szektorsemmleges legyen, rövidebb távon pedig segítse elő a privatizációt.

A támogatások ésszerű csökkentésének elsődlegesen az üzemviteli támogatások terén vannak lehetőségei. 1990-től ebben jelentős előrehaladás történt. Az árkiegészítések rendszere azok árasításával tulajdonképpen megszűnt. A szarvasmarha- és a juhállomány cseréjével, növelésével kapcsolatos dotáció maradt fenn. A tőkebefektetés ezekben az ágazatokban lassabban térül meg, az árak emelésével ez kompenzálható lenne, amely megoldás elé viszont a tej esetében a hazai, a húsok esetében elsősorban a külpiaci kereslet és ár emel gátat.

A kedvezőtlen adottságú térségek támogatásával továbbra is számolnunk kell. A támogatás célja a gazdasági aktivitás élénkítése, a helyi foglalkoztatás ösztönzése kell legyen, ágazati hovatartozástól függetlenül. Hosszabb távon e támogatási formánál a táj- és a természetvédelmi célok kielégítése kerülhet előtérbe. Mivel a gazdaságilag elmaradott körzetek

felemelkedése nem alapozható a mezőgazdasági termelésre - noha az sem mellőzhető - támogatását regionális fejlesztési program keretében, össztársadalmi kérdésként kell kezelni. Az 1990. évi szabályozórendszer e tekintetben is előrelépést jelent. A kedvezőtlen adottságú gazdaságok mezőgazdasági termelésének támogatása felére csökkent, a másik felét az elmaradott térségek fejlesztésének pénzügyi alapjához csoportosították át. E területeken a mezőgazdasági támogatás további mérsékléséhez és a hatékonyság javításához a tulajdonviszonyok, az árrendszert, a termelőerők kedvezőtlen összetételének megváltozására van szükség. A racionálisabb fölhasználat elősegítése érdekében a támogatási rendszernek szektor- és szervezetsemlegesnek kell lennie, vagyis azt az e területeken létrejövő magángazdaságokra is ki kell terjeszteni. A mezőgazdaság támogatását e területeken olyan rendszerűvé kell tenni, hogy az elsősorban ne a termelés mennyiségi növelésére, hanem a ráfordítások hatékonyságának emelésére, a racionálisabb gazdálkodásra ösztönözzön.

A mezőgazdasági termelés alacsony eszközarányos jövedelme - amely a földérték figyelembevételével, a földforgalom, a földbérleti rendszer terjedésével még a jelenleginél is kisebb lehet - nem teszi lehetővé, hogy a mezőgazdasági beruházások a tőkepiacon versenyképesek legyenek. Ezért hosszú távon indokolt a mezőgazdasági beruházások állami támogatása. E támogatási forma az árban nem realizálható "forráspótló" funkció mellett az állam kezében struktúrabefolyásoló eszközök is jelent. A beruházási támogatási rendszerrel elő kell segíteni, hogy a fejlesztések a hatékonyság szerint differenciálódjanak. Ugyanakkor a földbirtok elaprózódásának meggátolása érdekében célszerű a támogatások bizonyos fokú differenciáltsága a birtokméretek szerint, vagy a fő- és a mellékfoglalkozású mezőgazdasági termelők megkülönböztetésével. Kedvezményes hitelt például bizonyos birtokméret felett, illetve annak elérése érdekében a földvásárláshoz célszerű adni, vagy csak a főfoglalkozású mezőgazdasági termelőnek. Tekintettel

a mezőgazdaság leromlott eszközállományára, a jövedelmezőség átlagos színvonalára, valamint a beruházások megtérülési idejére az átmenet időszakában, a privatizáció elősegítése érdekében a beruházási támogatások mértékét és körét növelni kellene.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripari termelés jövedelmezőségét nagyban befolyásolják a piacszabályozással járó támogatások. Ma ezen támogatások zöme a külpiaci értékesítéshez kapcsolódik és forrását a költségvetés jelenti.

Az intervenciók kiadásokban az állam szerepe továbbra is dominálni fog, különösen a külpiaci intervencióban. Az agrártermékek harmadát külpiacokon értékesítjük, ahol az állami támogatások versenyével kell szembenéznünk. Az agrárexport - amelynek bevételeit hosszú távon sem nélkülözhetjük - fenntartása támogatások nélkül nem lehetséges. A GATT-ban folyó támogatás-csökkentési tárgyalások eredményeképpen viszont a magyar külkereskedelmi támogatások is mérsékelhetők.

A piaci mechanizmusok erősödésével az árak szerepe növekszik, a külpiaci értékítélet a belső árakban is érvényre jut, a versenyviszonyok feltételei kialakulnak. Jelenleg sem az arányok, sem a támogatási szintek/arányok nem felelnek meg a nemzetközi tendenciáknak. Versenyképességünk növelése, a termelési szerkezet kívánatos átalakítása viszont nem nélkülözheti a nemzetközi mezőnyhöz való, a jelenleginél jobb igazodásukat. Ez általános árszint-emelkedést és egyidejűleg jelentős arány-változást jelent, amely a támogatási igényt és az arányokat is módosítja. Az exporttámogatást teljes egészében normatívvá kell tenni.

A támogatási rendszer átalakításának elsődleges célja az exportstruktúra kedvező irányú befolyásolása, s ezzel a hatékonyság növelése. Ma a komparatív előnnyel rendelkező termék előállítója - a differenciált támogatási kulcsok miatt - versenyhátrányban van. Jellegzetes példa erre a toll vagy a pecsenyeliba, amelynek kivitele komparatív előnnyel jár, ösztönzése, amely indokolt volna, pedig minimális.

A mezőgazdaság egész szabályozórendszerében, így a támogatási rendszerében is hosszabb távon alapvető követelmény a szektorsemlegesség, amelynek révén a különböző tulajdonformáknak azonosak az esélyei. A privatizáció időszakában viszont - annak mértéke függvényében - növekvő támogatásokra van szükség a beruházásokban és a kedvezőtlen adottságú térségekben. A föld tulajdonviszonyainak rendezését követően, az átmeneti időszak után várható, hogy a mezőgazdasági termelés hatékonysága is növekszik, amely a támogatások mérséklésének lehetőségét is megteremti.

Az adózás várható rendszere - elsősorban a földadó és a földforgalomhoz kapcsolódó adózás kérdései

A továbblépéshez mind a földhöz kapcsolódó, mind az egyéb adóztatást - a piacgazdasági föltételekhez igazodva - korszerűsíteni szükséges.

a) Földértékelés, földadó, vagyonadó

A piacgazdasági folyamatok szektorsemlegességet követelnek meg, ehhez viszont (a megmaradó és átalakuló nagyüzemek, valamint az egyéni vállalkozók, s a családi üzemek számára) egységes adózási/értékelési alap kell. Egységes alap mind hozadék/haszon-elvü, mind piaci értéken alapuló értékelési rendszerben kialakítható.

Ha az eladási értéket tekintjük földértéknek, akkor elvileg megbízható értékhez jutunk, amelyre már ráépíthető az egységes (föld-, vagyon-, örökösödési-, stb.) adórendszer. Az eladási érték kialakulásában azonban spekulációs tényezők is szerepet játszhatnak, ezért (és természetesen más célokból is) mindenképpen szükség van más módon létrehozott földértékre is. Hagyományaink alapján maradhatunk a hozadékelvü földérték mellett - természetesen korszerűsítve a jelenlegi rendszert. Nyugat-európai tapasztalatok alapján (Ausztria, NSZK), olyan megoldást is választhatunk, amelyben az adórendszer a hozadékelvü földértékre alapozzuk, a piaci földértéket

pedig egyéb (pl. banki) értékelési célokra alkalmazzuk. Időnként össze kell vetni az eladási- és a hozadékértéket, s eltérő irányú mozgás esetén fölmerülhet az értékelési alap módosításának szükségessége.

Akármelyik megoldás mellett is döntünk, időbe telik, amíg kialakul-kialakítható az új földérték - addig tehát a jelenlegi rendszert kell alapul vennünk.

Az persze továbbra is kérdéses: legyen-e földadó, illetve növeljük, vagy csökkentjük-e a földadó súlyát?

Valamennyi változat mellett és ellen is fölhozhatók érvek. (A földnek mint elsődleges erőforrásnak a jelenleginél sokkal nagyobb szerepet kellene kapnia, nincs azonban a földadó kivételéhez megfelelő értékelési alap; jelentéktelenné zsugorodott a földadónak az összes adón belüli aránya, s így kétségesse vált járadékkelvonó szerepe; a földadó megszüntetésével lehetővé válna más adók súlyának növelése stb.) Bármelyik megoldást is választjuk, átrendeződnek a gazdálkodók jövedelemviszonyai - a változtatást tehát gondosan elő kell készíteni.

Ha megmarad a földadó, helyi adóvá (bevételessé) célszerű válnia. Eldöntendő: az állam milyen mértékben kívánja szabályozni az adóztatást (megszabja az adókulcsot, vagy csupán irányelveket ad ki, esetleg teljes mértékben a helyi közösségekre bizza: kívánnak-e élni az adókivetés lehetőségével, milyen kulcsokat alkalmaznak stb.)

A későbbiekben, ha bevezetjük a vagyoadót, a földadó a vagyoadó része lehet. A mezőgazdaság azonban - nyugati tapasztalatok alapján - kedvezményekre tarthat igényt.

b) Egyéb adók

Az adórendszert úgy kell továbbfejleszteni, hogy:

- ne gátolja a megmaradó és átalakuló nagyüzemekben a belső érdekeltégi rendszert, a tagok tulajdonossá válását, s általában a vállalkozások kialakítását,

- ne terhelje a magán (kis) vállalkozókat bonyolult könyvelési-nyilvántartási kötelezettségekkel,

- adjon választási lehetőségeket a gazdálkodóknak, vállalkozóknak.

A piaci viszonyok térhódításával arra számíthatunk, nő az egyéni és a családi vállalkozások száma. Ezekről a vállalkozóktól azonban nem várhatjuk el, hogy szakszerűen - és egyáltalán könyveljenek, s nem is állnak teljeskörűen rendelkezésre a könyveléshez szükséges adatok (a munkabér pl. nem különíthető el megbízhatóan a jövedelemben). Itt tehát a bruttó jövedelem alapján célszerű adóztatni - átalány^{x/} formájában vagy egyéb módon. (A könyvelést vezető üzemek adataiból kiindulva, az előző évek adatainak segítségével, átlagadatok, normák, diktált kulcsok, becslési fedezeti hányad, üzemi vagyonszámösszehasonlítás, a bevételek-kiadások összehasonlítása a földterület alapján stb.)

Olyan szabályozás is elképzelhető, amelyben bizonyos éves adóalap, vagy bruttó jövedelem, vagy forgalom, vagy meghatározott nagyságú földterület felett kötelező könyvelni. Föltételezhető ugyanis, hogy az ilyen körülmények között gazdálkodók az átlagnál képzetesebb vállalkozók, akiktől már elvárható a könyvelés. A többiek (a többség) számára azonban fenn kell tartani az átalány- és az egyéb módon történő adóztatást. Természetesen ebben a körben is lehetővé kell tenni: aki akar, az - ha vállalja az ezzel járó kötelezettségeket - könyveljen, s úgy adózzon. Sőt: támogassuk a könyvelésre való áttérést - de legyen más adózási mód is. Esetleg még azt is elő lehetne irni: melyik - nem a könyvelésen alapuló - adózási lehetőséget milyen feltételekkel választhatja a vállalkozó. S azt is lehetővé kellene tennünk, hogy bizonyos idő elteltével a vállalkozók áttérhessenek más adózási formára.

Az általános forgalmi adó vonatkozásában hosszabb távon elkerülhetetlennek látszik az ECK rendszeréhez való igazodás,

---

x/ Talán az átalányadóztatás a kisvállalkozók számára leginkább megfelelő forma (ágazattól függetlenül). A PM viszont eddig állandóan arra hivatkozott: az átalányadóztatás összeférhetetlen az adóreform szellemével. Éppen a nyugati tapasztalatok bizonyítják: a kettő békésen megfér egymás mellett.

(az alsó és felső kulcs egymáshoz való közelítése, a közbűlső kulcs megszüntetése) - azzal a különbséggel, hogy a piaci élelmiszerekre megmaradna a 0 %-os kulcs. Ezzel egy "majdnem" kétkulcsos adórendszer jönne létre, amely egyúttal számos más előnnyel is járna:

- nem kellene újból összehangolni a kistermelők inputjait és outputjait terhelő adókat,

- nem tenné lehetővé extrajövedelem realizálását mindazok számára, akiknek sikerülne megkerülni az adóztatás csatornáit.

Annak megakadályozására, hogy a földet spekulációs célokra használhassák föl, elő lehetne írni: az, aki bizonyos idő elteltével (pl. 2 éven belül) nem műveli meg a földet (vagy nem adja haszonbérbe), a földingatlant üzemi vagyomból magánvagyonná köteles átminősíteni, amely után már adózni kell. Ehhez persze meg kell határozni általában a vagyon, s ezen belül a magán- és az üzemi vagyon fogalmát. Továbbá: a mezőgazdaságon belüli (a mezőgazdasági célokat szolgáló) földforgalom 0 %-os kulccsal adózna, míg az egyéb célú földforgalomra^{x/} az ÁFÁ-n kívül az átlagosnál nagyobb mértékű ingatlan-szerzési adót is kivetnénk. Az adókulcsok alkalmazását és mértékét aszerint lehetne - rugalmasan - szabályozni, ahogy alakul a gazdasági helyzet, és mi a célszerű: mezőgazdasági hasznosítású földterület növelése, vagy csökkentése.

A bérleti jogviszonyt szabályozni kell (bérleti díj, a bérlet időtartama és fölmondása, a bérlő elővásárlási joga, stb.) A körülmények alakulásától függően itt is rugalmasan lehetne szabályozni: adott esetben akár maximálni szükséges a bérleti díjat, más föltételek között megszüntetni a korlátozásokat stb.

---

^{x/} S a bevétel teljes egészében vagy részben SZJA-kötelessé válna, esetleg a bevétel meghatározott hányadát mezőgazdasági alapba kellene befizetni. Végső esetben meghatározott időre eladási tilalmat is elő lehetne írni.

A nemzetközi versenyképesség alakulása a tulajdon- és a szabályozóváltozások tükrében

A magyar élelmiszergazdaság a hazai ellátáson kívül az elmúlt időszakban jelentős szerepet vállalt az ország fizetési mérlegének javításában. A nem rubel elszámolású kivitel devizatömege 1981-1982-ig emelkedett, ezt követően 1986-ig folyamatosan csökkent, ez összefügg az egyre romló külpiaci feltételekkel, az export árak zuhanásával, amelyet volumenbővüléssel sem lehetett ellensúlyozni.

A forint/dollár árfolyamának változtatása, az 1983-1985 közötti forintleértékelések hatására viszont a konvertibilis elszámolású exportból a vállalatok forintra átszámított bevétele 1985-ig növekedett, az exportálók csak tompítottan érezték a külpiaci árak romlását, ezért az exportszerkezetben sem történt lényeges elmozdulás.

1987-től az exportárak javulásával a devizatömeg is növekvő, ehhez - főleg 1988-tól már az export pozitív irányú összetételváltozása is hozzájárult.

A hazai agrárárak színvonalát, annak változásait a világpiacon vizsgálva megállapítható, hogy a 70-es évek közepétől a 80-as évek elejéig a hazai árszint fokozatosan megközelítette a világpiacon. 1983-tól komoly előjelváltás történt, s összességében Magyarországon is pozitív protekcionizmus^{x/} alakult ki, bár mértéke nemzetközi viszonylatban nem számottevő. Jelenleg tehát a hazai árszint meghaladja a külpiacit, annak ellenére, hogy a hazai termelők árak ma még a föld költségét következetesen nem tartalmazzák, a világpiacon viszont benne szerepel. Azt azonban nehéz megmondani, hogy e tényező miatt mennyivel kellene a külpiaci ártól lefelé eltérnünk, ugyanis a külpiaci árakat a nemzetközi szinten különböző, de igen jelentős mértékű támogatások alapvetően meghatározzák.

---

x/ A protekcionizmus mértékét és irányát az un. áreltérési mutató fejezi ki úgy, hogy a belföldi termelők árát az adott ország által realizált külpiaci ár nemzeti valutára számított értékéhez viszonyítja. Ha a hazai árszint alacsonyabb a külpiacinál negatív, ha magasabb, akkor pozitív protekcionizmusról van szó.

A világpiaci árak, a földköltség és a hazai árak között ez a kapcsolat azonban elveiben sem jelenik meg, erre utalnak a termékszintű áreltérési mutatók nagy és fokozódó különbségei.

A külpiaci árártól a hazai árak továbbra is a gabonáknál maradnak el legjobban, míg azokat legnagyobb mértékben a sertésvertikumból kikerülő termékeknél haladja meg (3.táblázat).

A tényleges áreltérést^{x/}, a termékek bel- és külpiaci árainak változásán kívül az inputok bel- és külpiaci áraiban, valamint felhasználásában bekövetkezett mennyiségi és szerkezeti változások, továbbá a hozamok, a minőség és a kihozatali mutató változása is befolyásolja.

A növényi nyers- és feldolgozott termékek előállításában külpiaci árakon mérve hatékonyságjavulást tapasztalunk, amelyet a hazai árak nem vagy nem eléggé közvetítenek.

Az állati termékeknél a ráfordítások értéke külpiaci árakon számítva a hazai árakon számítottnál jobban emelkedett, amelyet elsősorban a romló fajlagos takarmányfelhasználásnak és az abraktakarmányok egyre kedvezőtlenebb összetételének tulajdoníthatjuk. Ennek következtében a termékminőség is romlott.

A javuló külpiaci árak ellenére így több terméknél a hozzáadott értéken mért áreltérés pozitívuma erősödött, ill. néhány terméknél az exportár a ráfordítások külpiaci áron számított költségét sem fedezi.

A külpiaci versenyképességet az áreltéréseken kívül az elsődleges erőforrások (föld, tőke, munkaerő) költsége határozza meg. E számítás a magyar közgazdaságtanban új módszer, amely lehetővé teszi a komparatív előny, illetve hátrány pontosabb meghatározását.

Jelentős komparatív előnnyel kevés termék rendelkezik (ezek: a gabonafélék, az olajosmagvak, a pecsenyeliba, a toll és néhány speciális un. aprócikk). S általában igaz, hogy

---

^{x/} A tényleges áreltérés a hazai és külpiaci árakon számított hozzáadott érték arányát fejezi ki.

3. táblázat

A névleges áreltérés /NPC/ mutatójának alakulása

Megnevezés	1968-	1971-	1976-	1981-	1986-
	1970.	1975.	1980.	1985.	1988.
	é v e k á t l a g a				
Buza	1,10	0,57	0,60	0,54	0,75
Kukorica	0,84	0,59	0,67	0,70	0,80
Napraforgómag	1,02	0,63	0,79	0,83	0,97
Alma	0,79	0,48	0,88	3,99	1,54
Tej	0,73	0,80	1,01	0,69	0,73
Vágómarha	0,71	0,73	0,97	1,05	1,25
Vágósertés	0,95	0,79	0,88	1,07	1,48
Vágójuh	0,83	0,87	0,97	1,13	1,20
Napraforgóolaj	1,31	0,92	0,91	1,00	1,33
Cukor	1,87	0,69	1,78	2,11	2,78
Fűszerpaprika őrlemény	1,34	1,11	1,43	1,60	1,48
Hordós bor	0,81	0,81	0,87	1,14	1,17
4/4-es marhahús	0,55	0,56	0,90	1,25	1,58
Hasított félsertés	0,69	0,82	0,94	1,40	1,61
Juhhús	0,41	0,37	0,75	0,94	0,83
Broilercsirke	0,92	0,88	1,00	0,98	1,79
Átlagosan	0,87	0,90	0,97	1,16	1,32

Forrás: Borszéki - Mészáros - Spitalcszky: Az agrárarak és támogatások kapcsolatának nemzetközi és hazai helyzete. AKI tanulmány, 1989.

minél magasabb feldolgozottságú termékről van szó, a nettó gazdasági veszteség a nyerstermékhez képest nő, kivételt ez alól csak néhány termék képez. A transzformációs folyamatok és az élelmiszeripari feldolgozás során a hazai ráfordítások a bevételekhez képest aránytalanul gyorsabban növekednek. Ugyanakkor a külpiaci árak - bár a nyerstermékek egy hektár szántóterületre vonatkozó bruttó bevételénél többet adnak - nyomottak, amihez importőreink diszkriminációs politikája is hozzájárul. Lényegében azonban arról van szó, hogy az indokoltnál nagyobb belföldi ráfordításokat (a takarmányfelhasználás rossz hatékonysága, a gyengébb termékminőség miatti kedvezőtlen kihozatal) a külpiac nem ismeri el.

A jövő útja csak a hatékonyság javulása lehet, a gazdaságosabb, a piachoz jobban alkalmazkodó és nagyobb jövedelem elérésére képes élelmiszergazdaság megteremtésével, amelynek alapfeltétele a tulajdonviszonyok megváltoztatása és az ésszerű közgazdasági környezet létrehozása.

A piacgazdaságba való átmenet, a szabad árak rendszere elősegíti, hogy a vertikumok egyes fázisai közötti kapcsolatrendszer átalakuljon, az érdekellentéteket az érdekazonosság váltsa fel. A korábbi "felvásárlási" (termékbegyűjtési) szemlélet helyett olyan magatartásnak kell kialakulnia, amely az alapanyagtermeléstől a feldolgozáson át a fogyasztóhoz történő értékesítésig (bel- és külkereskedelem), a vertikum minden elemének tevékenységét az adott végtermék nyereségességében megtestesülő érdekelttség hatja át. A tulajdonviszonyok megváltoztatása, a tulajdonosi szemlélet érvényesülése ennek alapvető feltétele. Eddig a termelők és a feldolgozók jövedelmüket gyakran csak egymás rovására tudták növelni, amely nemkívánatos ellentéteket szült. A szabad árak rendszerétől azt reméljük, hogy a piaci verseny a monopolisztikus jelleget is minimalizálja, s a végtermék jövedelmének javításában teszi érdekeltté a résztvevőket.

Lényeges kérdés a további árliberalizáció nemcsak az output, hanem az input oldalon is, szabad választás a beszer-

zési és az értékesítési piacok tekintetében. Az importliberalizálás a piaci verseny létrehozásának alapvető eszköze, de meg kell jegyeznünk, hogy igazi importliberalizációt a devizagazdálkodás szabadságfokának növelése, illetve a forint konvertibilitása jelentene. Ennek első - a jövő szempontjából ígéretes - lépése az MNB devizamonopóliumának enyhülése. Az ármegállapítás, árbefolyásolás szubjektivitását minimálisra kell korlátozni, beleértve egy olyan támogatási rendszer kialakítását, amely az árak elsődleges szerepét és hatását nem megváltoztatja, hanem erősíti.

A növénytermelés hatékonyságnövelésének kulcskérdése a minőség és a hozamok további gazdaságos emelkedése. A természetes hatékonyságjavulásnak az eredményességében is meg kell mutatkoznia. Ezért alapvető kérdés, hogy a nemzetközi összehasonlításban is nagymértékű agrárrolló további nyílását, az ipari eredetű anyagok, termelőeszközök árának korlátok nélküli mezőgazdasági begyűrűzését megakadályozzuk. Ehhez a hazai mezőgépipar radikális változása, az importverseny erősítése, a mezőgazdasági reálárak további csökkenésének megállítása, az állam piacszabályozó és intervenciós rendszerének korszerűsítése egyaránt szükséges.

Az állattenyésztésben ma a hatékonyságnövelés legnagyobb tartaléka a takarmányozásban van, de lényeges a genetikai potenciál jobb kihasználásával és a tartási körülmények javításával elérhető eredmény is.

A termelés hatékonysága döntő mértékben attól függ, hogy a jövőben a takarmánygazdálkodás ellentmondásait megszüntetjük, az értelmetlen "fehérjetakarékosságtól" mentes, kiegyensúlyozott takarmányellátást valósítsunk meg és mind a monopóliumokat, mind az árakat tekintve liberalizált takarmánypiacot hozunk létre. Az importversenyt e téren is fokozni kell, de lényeges feltétel - a már több tanulmányunkban kifejtett, de még mindig nem megoldott - gabona/fehérje árkérdés rendezése, a világpiaci árarányokat tükröző belföldi gabona/fehérje árarány kialakítása. Ezzel a szemesabrák pazar-

lását felszámolhatnánk (a sertés és a baromfiágazatban a megfelelő fehérjeszintű takarmányok etetésével a fajlagos takarmányfelhasználás lényegesen csökkenhet, a kérődző állatok tartásában pedig a tömegtakarmány felhasználása kerülhetne előtérbe), elősegítve ezzel is a racionálisabb földhasznosítást. A jobb takarmányösszetétel hatására bekövetkező forgási sebesség növekedéséből és a termékminőség javulásából származó előnyök is számottevőek.

A genetikai potenciál jobb kihasználása a tejtermelésben a kisüzemi állomány átkeresztezési ütemének növelésével, a vágómarha ágazatban a differenciáltabb vágósúly előállítással, a sertéságazatban a szaporulati mutatók javításától, a baromfiágazatban pedig elsősorban az elhullások csökkentésétől várhatók. Az előző kettőnél ár- és szabályozási kérdéseket kell megoldani, az utóbbi két ágazatban pedig a takarmányozás javításán kívül a tartási körülmények színvonalának emelése szükséges. Ezt kedvező kamatozású hitelek nyújtásával kellene elősegíteni.

A feldolgozás hatékonyságának növelése részben a mezőgazdasági fázisban vázolt lehetőségekből adódik, de ez önmagában nem elégséges, az élelmiszeripar műszaki-technológiai színvonalának emelése elengedhetetlen. A piachoz való jobb alkalmazkodással, a feldolgozottsági fok növelésével, a tetzetősebb kiszereléssel és csomagolással a hatékonyság jelentősen javítható, ehhez fejlesztésre és megfelelő fejlesztési forrásokra, továbbá kedvező hitelfelvételi lehetőségekre van szükség. Az importlehetőség további megteremtése, kiszélesítése mellett célszerű a hazai háttéripár nagyobb részvétele is.

Az elmúlt időszak volument előtérbe helyező szemlélete helyett a felhasználói igényeket jobban kielégítő minőségi termelést kell ösztönözni. Amíg ezt a piaci működés kellően nem segíti elő, megfelelően differenciált árrendszer alkalmazására van szükség.

Az élelmiszergazdaságot a növekvő álló- és forgóeszköz-igény jellemzi szerte a világon. A magyar termelőknek ezzel

az irányzattal úgy kell szembenézniök, hogy saját erőforrásaik gyors ütemben szűkülnek, a hitelforrások pedig, amelyeket a folyamatos működés, a pénzügyi likviditás miatt kényszerülnek fokozottabban igénybe venni, szinte követetlően gyors ütemben drágulnak. Az infláció, amelynek nyomán a kamatlábak a többszörösükre nőttek, azért teremt rendkívül súlyos helyzetet, mert mértékét tekintve mintegy kétszerese az agrártermékek kibocsátási- és árnövekedésének, s az átlagos mezőgazdasági jövedelemrátának is. Az élelmiszeripari jövedelmezőségi ráta pedig csak töredékét teszi ki akár az inflációnak, akár a kamatlábaknak. Ilyen körülmények között tehát külön megoldást kell lelteni a tőkefinanszírozás és a tőkeáramlás kérdésére. Nem halasztható tovább a vagyonértékelés, benne a föld értékelésének és vagyontárgyként való kezelésének feladata sem.

A hatékonyság az adott termelésnek megfelelő szektorváltozással, tulajdonváltozással elsősorban azokban az ágazatokban javítható, amelyek élőmunka-igényesek, illetve egyúttal eszköz-igényesek is (kertészet, állattenyésztés). E területeken a mai hatékonysági mutatók is jelzik a tulajdonosi szemlélet, az érdekeltség előnyeit. Ahhoz azonban, hogy a szektorok szerinti termelés a valós hatékonyság szerint differenciálódjék az indulás időszakában a privatizáció preferálására, hosszabb távon viszont szektorsemleges közgazdasági feltételrendszerre van szükség.

A nagyfokú privatizálás csökkentheti a földárakat és a földbérleti díjakat. Az utóbbi évekre végzett számításainkban a földárakat^{x/} - átlagos földminőségnél - 120.000 Ft/ha értékkel és 4 %-os reál-kamattal vettük figyelembe. Ennél magasabb földár, illetve reálkamat a nemzetközi versenyképességet csökkenti, alacsonyabb értékek esetén pedig nő a versenyképesség, amennyiben más tényező nem változik.

A tulajdonos gondosabb munkája és a körültekintőbb anyagfelhasználás ellensúlyozhatja a többi tényező ellenkező hatá-

---

^{x/} A KSH nemzeti vagyon számbavételénél alkalmazott földértékkel összhangban.

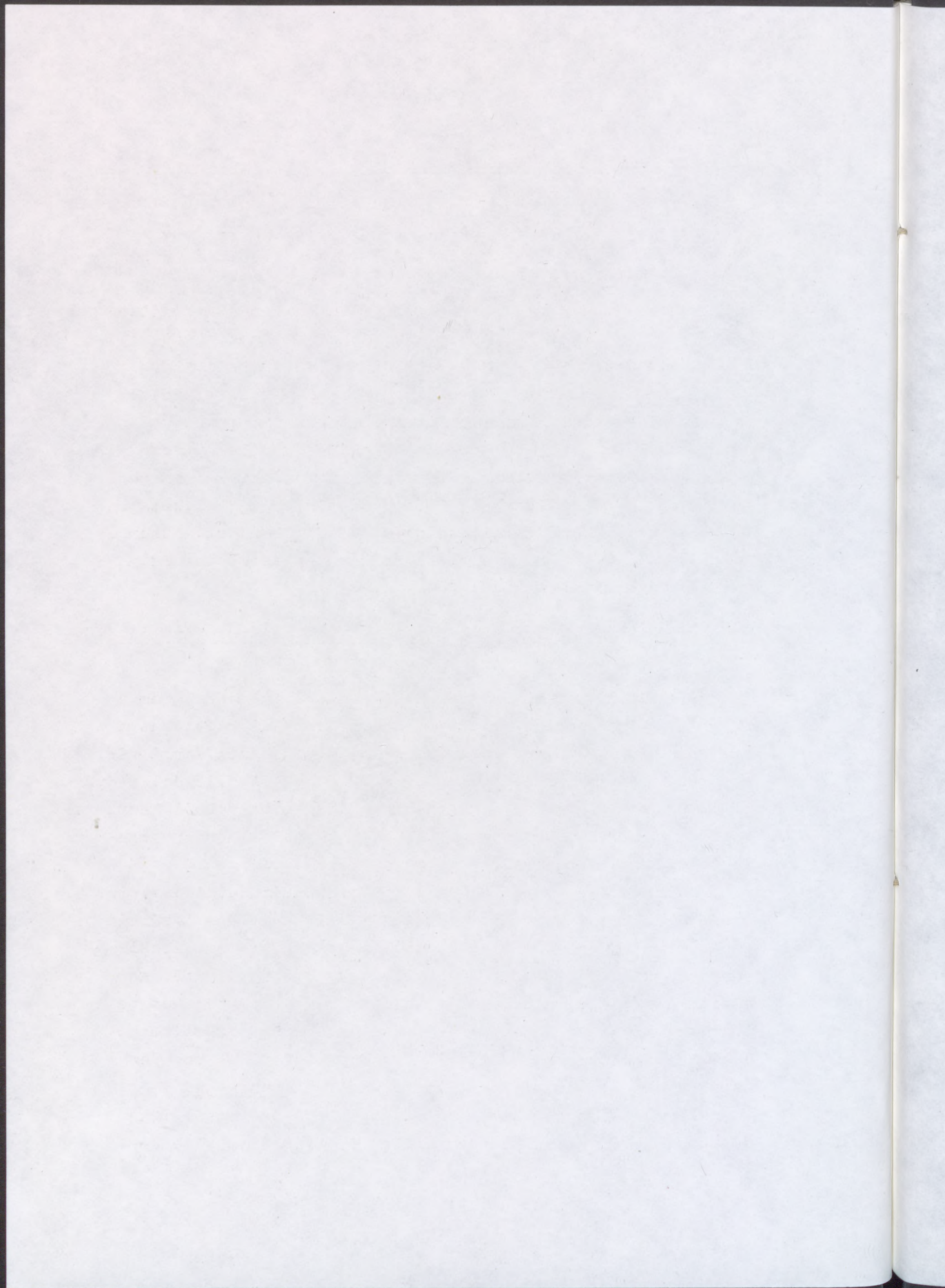
sát és együttes eredményüktől függ, hogy versenyképességünket a privatizálás révén végső soron milyen mértékben növelhetjük.

A nemzetközi versenyképesség a piachoz való jobb alkalmazkodással, a konkrét vevő igényeit szem előtt tartó exportstratégia révén fokozható. Különösen fontos a külföldi vásárlóval való közvetlen kapcsolat kiépítése, az információs rendszer korszerűsítése. Ugyanakkor lényeges, hogy jobb minőséggel, valamint a piaci konjunktura jobb kihasználásával kedvezőbb árakat érjünk el. Ehhez a készletezés-raktározás műszaki és közgazdasági feltételeit is javítani kell.

A nehezen számszerűsíthető hatékonysági tényezők közé tartozik a szakismeret, beleértve a piaci szakismeretet (marketing) szinvonalának emelése. A termelési eredmények, a hatékonyság vállalatok közötti nagymérvű szóródása a szakismeret fontosságára is utalnak. A szakismeret szinvonalának emeléséhez az érintett területeken dolgozók képzésének finanszírozási feltételeit is meg kell teremteni, beleértve a farmerképzést is.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Agrárreform II.kötet, AKI tanulmány, 1989.
2. A főbb termék-vertikumok exportorientált fejlesztése.
AKI tanulmány, 1989. (Szerkesztette: Varga Gyula)
3. Borszéki É. - Mészáros S. - Varga Gy.: Élelmiszergazdaságunk versenyképessége.
KJK, 1986.
4. Borszéki É. - Harza L. - Mészáros S. - Varga Gy.:
Árak, adók és támogatások az élelmiszergazdaságban.
AKI tanulmány, 1988.
5. Borszéki É. - Mészáros S. - Spitálszky M.: Az agrárárak és támogatások kapcsolatának nemzetközi és hazai helyzete.
AKI tanulmány, 1989.
6. Botos Katalin: Agrárpolitikánk pénzügyi kérdései.
Gazdálkodás, 1989/4.
7. Csendes Béla: Drága föld - olcsó árak.
Figyelő, 1990. március 8. 11.p.
8. Pálovics Béláné: Ár és piac a mezőgazdaságban.
Gazdálkodás, 1989.4.

2. A földkérdés megoldásának várható kihatásai a termelésben

A mezőgazdasági földterület 14 %-án gazdálkodnak ma, főként mellékfoglalkozásként a kistermelők. A bruttó termelésből részesedésük az egyharmadot kissé meghaladja, a hozzáadott értéknek pedig mintegy felét teszik ki (4.táblázat). A kistermelők szerepe a kertészeti ágazatokban és az állattenyésztésben domináns. A földtulajdon megváltozásával a birtoknagyság és az üzemméret elkülönülése várható. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb teret nyer a magángazdálkodás. A termelés jövőbeni színvonalára és szerkezetére nagymértékben hat az, hogy a mai termelés költség-jövedelem viszonyai - sem a nagyüzemeket, sem a kisüzemeket tekintve - nem vetíthetők ki a jövőre, hanem egy alapvetően más, új helyzet jön létre, nemcsak a földárak, földbérleti díjak miatt, hanem a jelenlegi kis- és nagyüzemek közötti integrációs formák megváltozásával is.

A földtulajdon rendezésének várható kihatásai a növénytermelésben

A szántóföldi növénytermelésben sem a tulajdon, sem a földhasználat szerint ma a kistermelés nem jelentős. Más a helyzet a kertművelési ágban és az ültetvényeknél, ahol viszont a kistermelés az uralkodó. A burgonya, a zöldség, a gyümölcs és a szőlő egyre nagyobb hányada a kisüzemekből kerül ki (5.táblázat). E négy ágazat adja a kistermelés növénytermelésből származó bevételének mintegy 80 %-át.

A kertészeti termelésben a kisüzemek térhódítása szoros összefüggésben van azzal, hogy a 70-es évek végére lezárult a nagyüzemi kertészeti termelésnek a biológiai és műszaki-technológiai megújulás nyomán kibontakozott fejlődése, az élőlomunka drasztikus drágulása a nagyüzemek többségében veszteségessé tette a legtöbb kertészeti ágazatot. E helyzetből a kiutat a kistermeléssel való ésszerű kooperáció vagy/és a hatékony érdekeltségi formák alkalmazása jelentette.

Más a helyzet a kevés élőlomunkát igénylő gabonaféléknél és ipari növényeknél. A nagy tábla- és ágazati méretekhez

4. táblázat

A kistermelés részesedése, %

Megnevezés	1976-	1981-	1986-
	1980.	1985.	1988.
	évek átlagában		
A bruttó termelési értékből			
- változatlan áron			
- mezőgazdasági termékek	35,3	35,2	36,5
- növénytermelés és kertészet	26,0	26,1	28,4
- állattenyésztés	44,1	43,7	44,0
- folyó áron			
- mezőgazdasági termékek	34,0	33,9	36,8
- növénytermelés és kertészet	24,6	25,4	30,3
- állattenyésztés	44,8	41,7	42,8
A hozzáadott értékből			
- változatlan áron			
- mezőgazdasági termékek	50,6	45,8	48,6
- növénytermelés és kertészet	40,6	39,5	42,5
- állattenyésztés	67,0	55,9	55,4
- folyó áron			
- mezőgazdasági termékek	43,4	43,3	51,2
- növénytermelés és kertészet	34,7	39,7	51,6
- állattenyésztés	62,6	49,0	50,8

Forrás: MÉM STAGEK 1990/1. kiadvány, Budapest, 1990.március hó. 14-15, és 18-19. oldal adataiból számítva.

5. táblázat

A kisgazdaságok ágazatonkénti részesedése a bruttó
termelési értékből, %

Megnevezés	Változatlan áron			Folyó áron		
	1976- 1980.	1981- 1985.	1986- 1988.	1976- 1980.	1981- 1985.	1986- 1988.
Gabonafélék és hüvelyesek	12,3	10,2	9,8	12,7	9,5	9,5
Ipari növények	8,7	11,4	11,3	8,8	11,2	11,6
Burgonya	54,5	66,7	77,1	58,1	68,8	74,6
Szálas- és lédustakarmányok	6,2	6,2	6,1	6,5	6,6	6,7
Zöldségfélék	46,2	64,9	75,8	54,1	69,3	77,2
Gyümölcsök	50,0	59,8	63,2	50,0	55,7	61,3
Szőlő	43,5	51,2	58,4	43,8	46,8	51,3
Növénytermelés és kertészet	26,0	26,1	28,4	24,6	25,4	30,3

A bruttó termelési érték megoszlása a növénytermelésben
/folyó áron/, %

Megnevezés	Nagyüzemek			Kisüzemek		
	1976- 1980.	1981- 1985.	1986- 1988.	1976- 1980.	1981- 1985.	1986- 1988.
Gabonafélék és hüvelyesek	50,4	51,9	53,9	22,4	16,0	13,0
Ipari növények	11,7	13,9	15,4	3,5	5,1	4,6
Burgonya	2,5	1,6	1,5	10,8	10,6	10,2
Szálas- és lédustakarmányok	12,1	10,8	9,9	2,6	2,3	1,6
Zöldségfélék	6,2	4,3	4,2	22,4	28,2	33,0
Gyümölcsök	6,5	5,6	6,0	19,8	20,5	22,0
Szőlő	7,6	6,4	5,8	18,1	16,7	14,2
Egyéb	3,1	5,5	3,3	0,4	0,6	1,4
Növénytermelés és kertészet	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: MÉM STAGEK 1990/1. kiadvány, Budapest, 1990. március hó.
35-36. és 38-39. oldal adataiból számítva.

igazodó gépesítés és a nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő hozamok következtében a munkatermelékenység magas. A termelési színvonalban is ezekben az ágazatokban van legnagyobb különbség a szektorok között, a nagyüzemek előnyére (6.táblázat).

A földtulajdon rendezésével nyilvánvaló, hogy a növénytermelésben és a kertészetben is változások várhatók. A szövetkezeti közös tulajdon szűkülése, esetleges megszűnése a kert, a gyümölcsös és a szőlő művelési ágban a háztáji termelésre - amely ma nagy részarányú - alapvető hatással lesz. A szántó területét ugyancsak érinti a szövetkezeti közös tulajdon sorsa, valamint az illetményföldek szerepét is megkérdőjelezi az állami tulajdon változása. A kistermelés használatában lévő szántóterület több mint felét (52 %-át) a háztáji és az illetményföldek teszik ki.

A szántóföldi növénytermelésben - beleértve a konzervipari célú, gépesített zöldségtermelést (zöldborsó, zöldbab és a sárgarépa, valamint a vöröshagyma egy része) is - a privatizáció, amennyiben a területek nagyfokú szétaprózódásához is vezetne, a termelési színvonal jelentős visszaesésével és hatékonyságromlással járhat. A munkatermelékenység, az eszközhatékonyság és a földhatékonyság egyidejű csökkenése valószínűsíthető, részben a hozám mérséklődése, részben a forgóeszközigényesség növekedése következtében, de a kisebb méretek-nél a nagyobb munkaerőfelhasználás mellett sem biztosítható a jelenleg üzemelő gépek és berendezések megfelelő kihasználása, amely bizonyos üzemméretet feltételez.

Természetesen igaz, hogy kisebb üzemméret mellett is el lehet érni, sőt meg lehet haladni a mai termelési színvonalat a szántóföldi növénytermelésben. Ez azonban jelentős pótlólagos ráfordításokat igényel, mind a tápanyagok, mind a beruházások terén, amely okszerűbb tápanyaggazdálkodást feltételezve sem biztos, hogy a többlethozamban megtérül.

Más a helyzet, ha a privatizáció széles körben nem jár szétaprózódással, bár a jelenleginél több és kisebb területű

6. táblázat

A hozamok alakulása

Megnevezés	Me.: t/ha					
	Nagyüzemekben			Kistermelőknél		
	1976- 1980.	1981- 1985.	1986- 1988.	1976- 1980.	1981- 1985.	1986- 1988.
Kalászos gabonafélék	3,80	4,33	4,42	2,69	3,05	3,24
Kukorica	5,17	6,43	6,18	4,09	5,00	5,00
Cukorrépa	33,65	38,91	37,10	31,76	38,61	39,95
Napraforgó	1,62	1,99	2,08	1,15	1,47	1,89
Burgonya	18,59	23,14	20,44	12,08	16,04	16,76
Lucernaszéna	5,34	5,29	5,40	4,39	4,26	4,04
Silókukorica	19,05	20,50	21,38	16,36	16,30	16,43
Zöldborsó	6,56	8,78	10,54	4,83	7,27	9,58
Paradicsom	25,98	27,95	30,29	22,54	26,41	31,39
Uborka	8,63	11,23	12,85	11,40	10,63	12,80
Fűszerpaprika	7,86	8,36	8,41	7,15	8,40	9,95
Alma	14,54	17,41	19,80	13,11	17,46	25,30
Szőlő	5,89	5,78	5,24	3,97	4,68	4,69
Gyepszéna	1,53	1,65	1,30	1,20	1,19	1,18

Forrás: KSH Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv. 1986. IV. fejezet 6-17. táblázatok és a KSH Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyvek 1986. 100-104., 108-110 oldal, 1987. 92-96., 100-102. oldal, 1988. 59-63., 68-69. oldal adataiból számítva.

nagyüzem jön létre. Ez a gazdálkodás hatékonyságát növeli az-
zal, hogy megfelelő érdekelttség alakítható ki, s a mammut
nagyságú gazdaságokkal szemben a költségek - elsősorban a
belső szállítások és az általános költségek mérséklése ré-
vén - csökkenthetők.

A kézi munkaigényes, a nagyobb körületekintést igénylő
ágazatok - amelyekben most is a kistermelés dominál - eseté-
ben a privatizáció hosszabb távon hatékonyságjavulást hozhat,
rövid távon a felszereltség hiányának pótlása, a nagyüzemi-
kisüzemi integráció feltételeinek változása, a kisgazdaságok-
ban növekvő költségeket okozhat, amely a jövedelmezőséget
is mérsékli.

A gyepterületek hasznosítása és a takarmánytermelés te-
rületén az állattenyésztésben lezajló változásokkal összefüg-
gésben módosulhatnak a jelenlegi tulajdonviszonyok. A szálas-
és tömegtakarmány-termelésben minden bizonnyal nagyobb arányú
lesz a magántermelés, illetve kisgazdaság, mint a gabona-
vagy az ipari növények termelésében. Ez a jelenleginél más
és új beruházásokat feltételez, amelyben nem nélkülözhető
az állam támogatása.

A nagyüzemekben a növénytermelés szerkezete ma - az öko-
lógiai adottságokat is figyelmen kívül hagyva - rendkívül he-
terogén. Az árútermelésre berendezkedett kistermelők tevé-
kenységi köre szűkebb, termelésük specializáltabb.

A privatizáció révén megmaradó/átalakuló nagyüzemekben
a termelési szerkezet egyszerűsödése és olyan mértékű szako-
sodás várható, amely az ökológiai adottságokat messzemenően
figyelembe veszi. A kistermelésben a termelési szerkezet te-
kintetében különbség lesz a fő- és a mellékfoglalkozású mező-
gazdasági termelők között. A termelés kockázata ugyanis
specializáció esetén nagyobb, ezért a főfoglalkozású kister-
melőknél a szakosodás mértéke kisebb lesz, mint a mellékfog-
lalkozásúaknál.

A speciális, ún. aprócikkek előállítására mint jól jöve-
delmező tevékenység iránt minden szektorban érdeklődés és
ezért nagyobb verseny várható.

A termelési szerkezet változását a piaci lehetőségek nagyban befolyásolják. A piachoz való alkalmazkodás a rugalmasságot kívánja meg, mind a termelés szerkezetét, mind a termékek minőségét tekintve.

A piachoz való igazodás az integráció formáira és tartalmára is vonatkozik. Minden biztonnyal bővül a nagyüzemek szolgáltató tevékenysége, beleértve a felvásárlás, értékesítés szervezését is, főleg a kertészeti ágazatokban, ahol a termékfeldolgozással a kistermelés ma is erőteljesen a nagyüzemekhez kötődik.

A piacgazdaság kialakulásától várhatjuk, hogy a versenykényszer olyan irányba hat, hogy a termelés mind a méreteket, mind a tulajdoni formákat tekintve a valós hatékonyság szerint differenciálódik elősegítve ezzel a magyar mezőgazdaság általános színvonalának és versenyképességének javulását.

A földtulajdon változás hatása az állattenyésztésre és takarmánygazdálkodásra

Az 1970-es évek közepéig kialakult - máig jellemző - nagyüzemi koncentráció a takarmánytermesztésben és az állattartásban olyan fejlődést eredményezett, melyben egyrészt a tömegtermelést lehetővé tevő technológia, másrészt a gazdaságosságra törekvő szándék volt a legfontosabb vezérlő elv. Ennek megfelelően a növénytermesztés, s benne a takarmánytermesztés szerkezete nagymértékben leegyszerűsödött. A termesztéstechnológia kiszelektálta azokat a takarmányféléket, melyek termesztését komplex gépesítéssel nem, vagy csak aránytalanul nagy befektetéssel és költséggel lehet megoldani, illetve mindazokat, melyek termésbiztonsága különleges gondosrágot igényel. Ily módon az állattenyésztés hazai takarmánybázisa gyakorlatilag leszűkült két gabonafélére: a silókukoricára és lucernára. A szegényes választék nem csupán a nagyüzemi állattartás feltételeit rontotta, hanem a magyar állattenyésztés egészét, hiszen a saját takarmányterülettel nem rendelkező kistermelők is csak azt a takarmányt használhatták fel, melyet a nagyüzemek megtermeltek. A tömegtakar-

mány termelés-tárolás és felhasználás a végletes szerkezeti leegyszerűsítés ellenére a nagyüzemekben mindvégig esetleges, állandó buktatókkal terhes tevékenység maradt. Integrálhatatlannak és egészében véve drágának bizonyult, s egyéb, ugyancsak gazdasági természetű problémák mellett egyik legfontosabb kiváltó oka lett a kérődző állatállomány erőteljes csökkenésének.

A termőföld tulajdoni viszonyainak megváltozása, a magántermelés s ebben elsősorban a hivatásszerűen végzett gazdálkodás részarányának emelkedése minden bizonnyal jelentős hatással lesz a takarmánytermelés szerkezetének, színvonalának és technológiai megoldásainak alakulására.

A magángazdaságok jellemző földterülete az ezredfordulóig szükségszerűen szerény keretek között marad, s feltehetően nem haladja meg a 20-35 ha -t. Szántóművelés esetén ekkora termőterület mezőgazdasági főfoglalkozású családoknak csak igen takarékos és ésszerű földhasználat mellett biztosíthat megélhetést, állandó munkaalkalmat.

A növényi termékek közvetlen értékesítése ezért arányai-
ban biztosan visszaszorul, mert azok takarmányként való felhasználására - a családok munkaerejének folyamatos hasznosítása miatt - az állattenyésztés nagyobb érdekeltséget közvetít. A magánmunkára épülő termelésben a mi lehetőségeink mellett megszűnnek, vagy legalábbis erősen csökkennek a tömegtermelésre jellemző motivációk, s a termőföld-hasznosítás konkrét megoldását elsősorban a rendelkezésre álló munkaerő és a legnagyobb családi jövedelmet (lényegében nettó termelési értéket) biztosító ágazattársítás összeegyeztethető lehetősége dönti el. Várhatóan nagyobb szerephez jutnak a különböző pillangósok és más szálastakarmányok, mert ezekkel a növényekkel a nagyüzemekre jellemzőnél két-háromszor nagyobb hasznosítható tápanyagmennyiséget lehet előállítani sok kézi munkával, de viszonylag szerény színvonalú gépesítéssel.

Bizonytalanabb annak megítélése, hogy milyen változások mennek végbe a továbbra is megmaradó állami gazdaságokban, termelésre szövetkezett közös nagyüzemekben, illetve magánkézbe kerülő nagyobb méretű gazdaságokban.

A versenyhelyzet és a javuló személyes érdekelttség a takarmánygazdálkodás színvonalában és szerkezetében feltehetően itt is pozitív folyamatot indít el. Mivel azonban a nagyüzemek érdekelttségének középpontjában elsősorban a profit és nem a bruttó jövedelem (illetve nettó termelési érték, anyagmentes nettó hozadék) áll, várható, hogy a jelenleg meghatározó indítékok többsége a későbbiek során is megmarad. Utóbbi azt jelenti, hogy a jellemző nagyüzemi gyakorlat számos negatív vonását a későbbiek során is megőrzi.

Az állattenyésztés nagyvonalakban már 10 éve kialakult, de tendenciaszerűen napjainkig is formálódó struktúráját egyrészt a gabona, majd a húsprogram érdekében megvalósított beruházásokra, másrészt a föld tulajdoni viszonyaiban bekövetkezett változásokra lehet visszavezetni.

A realitásokhoz képest mesterségesen túlfokozott lakossági húsigényt csakis a nagy reprodukciós képességű, s egyben viszonylag szerény befektetéseket igénylő sertéssel és baromfival lehetett megvalósítani. Takarmány oldalról e lehetőségek realizálását elősegítette a 70-es évek közepén támadt gabonabőség. A kistermelők egyre erősödő sertés és baromfitartását is az utóbbi körülmény alapozta meg. Tömegetakarmány bőség azonban sohasem volt, tömegetakarmány piac pedig végképp nem létezett, s ez logikusan vezetett a kisgazdaságok szarvasmarha- és juhtartásának elszorvadásához.

A nagyüzemekben az állattenyésztés tartástechnológiáját is a tömegtermelés szempontjai szerint alakították ki nem utolsósorban azzal a várakozással, hogy a nagy állománykoncentráció jelentős gazdasági előnyöket eredményez. A gyakorlatban ez a várakozás nem bizonyult reálisnak. Elsősorban azért nem, mert számításon kívül maradt egy fontos tényező: a tulajdonosi mivoltuktól megfosztott gondozók és tenyésztők igen mérsékelt érdekelttsége, közömbössége. A nagyüzemi tartás-

technológiák valamennyi ágazatra érvényes jellemzője ugyanis - a természetes tartásmóddal szemben - az, hogy az állatok számára kialakított környezet minden elemében manipulált. A mozgásteret végletesen leszűkítők (pl. ketrecés tartás), az etetést programozzák, a fény, hő és szellőzési viszonyokat mesterségesen alakítják stb. Az állatok teljesen ki vannak szolgáltatva gondozóiknak, számukra semmilyen kompenzációs lehetőséget nem hagynak. A hozzáértésre és gondozásra alapozott igény, valamint a ténylegesen nyújtott teljesítmény sajátos ellentmondásából fakadnak azok a nagy veszteségek (magas elhullási arány, technológiai selejtek, alacsony produktív életkor, nagy fajlagos takarmányfelhasználás stb.), melyek a nagyüzemi állattartást a kisüzemihez mérten végső soron drágává, versenyképtelenné teszik.

A föld tulajdoni viszonyaiban bekövetkező változás magától értetődően azt eredményezi, hogy az állattenyésztés növekvő, néhány éven belül pedig döntő túlsúlyú hányada átkerül a magántermelésbe. Ettől az eddigi tapasztalatok alapján joggal várhatjuk, hogy a veszteségforrások köre leszűkül. Ezzel összefüggésben az állattenyésztésben megtermelt jövedelmek akkor is emelkedni fognak, ha fajlagos hozamnövekedés egyébként nem következik be.

A tulajdonosi viszonyok egyértelmű rendezése az állattenyésztés szerkezetére is kihat. Várható, hogy gyengülni fog az abrakfogyasztók nyomasztó túlsúlya és a szarvasmarha - kisebb részben pedig a juh - állomány növekedésével kialakulnak azok az arányok, melyek inkább megfelelnek az ország termőhelyi viszonyainak, foglalkoztatási igényeinek, a keresleti viszonyoknak és export érdekeknek. A szarvasmarha, különösen pedig a tejhasznú tehéntartás lehetővé teszi a munkaerő folyamatos és intenzív hasznosítását. Ez elsősorban a mezőgazdaságot életformaként vállaló családok esetében fontos szempont. Várható ezért, hogy a szarvasmarhatartás távlatilag a főfoglalkozású családi gazdaságokban a legfontosabb állattenyésztési ágazattá válik. A részfoglalkozású gazdaságok-

ban azonban, ahol a saját, vagy bérelt földterület továbbra is kis méretű marad, szükségszerűen a sertés és a baromfi túlsúlyára kell számítani. A nagyüzemek állattartási funkciói ugyancsak változnak. Az állatsűrűség kényszerűen csökkenni fog, és nagyobb arányban tenyészállat nevelésre és értékesítésre rendezkednek be.

3. A földkérdés megoldásával kapcsolatos kereskedelmi összefüggések

A földkérdés megoldása nemcsak a mezőgazdasági tulajdonviszonyokat változtatja meg, hanem számottevő hatása lesz az agrárpiac kialakulására, az agrárkereskedelem tulajdonviszonyaira, megvalósulási formáira, az élelmiszerkereskedelem szervezetére, érdekelttségi viszonyaira, mind a bel-, mind a külkereskedelem területén. A privatizáció viszonyai között megvalósuló agrártermelés és kereskedelem érdekviszonyai és szevezete, továbbá kölcsönhatásuk módja és mértéke is változik. Jelen fejezetben ezen kérdésekkel, illetve a kívánatos piacgazdasági környezet megteremtésének fontosabb feltételeivel foglalkozunk.

Tulajdonreform és kereskedelmi szervezet

A mezőgazdaság tulajdonreformja a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban azt eredményezi, hogy a mezőgazdasággal foglalkozók tulajdonába kerülhet a földnek jelentős része.

A jövő szövetkezeti modellje pedig a magántulajdonosok társas vállalkozása lehet. Mindebből következik, hogy a jövőben alulról építkezve a magántulajdonosok saját szántukból beszerzési és értékesítési szövetkezeteket hozhatnak létre, s az ilyen típusu szövetkezetek elterjedésével feltétlenül számolni kell. Az állami gazdaságok sem kerülhetik el ezt a tulajdonváltást. A jövőben számolnunk kell a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban is vegyestulajdonú vállalatok kialakításával.

A jelenlegi tulajdonformák kialakulására, a különböző formák fejlődésére nagyon nehéz prognózist adni. Az azonban világos, hogy a jelenlegi állami, termelőszövetkezeti nagygazdaságok uralkodó jellege hosszabb távon megszűnik. Ez még akkor is vélelmezhető, ha egyes életképes nagyüzemek tevékenysége bővülhet, egyes termékekből a kibocsátás növekszik,

de az is prognosztizálható, hogy az eddigi monokulturás jellegűek a piaci hatásokra sokszinűbbé válhatnak. A kertészeti ágazatokban és az állattenyésztés egyes ágazataiban az egyéni érdekeltségre épült családi gazdaságok szerepének jelentős emelkedése várható.

Mindezek jelentős hatást gyakorolnak a termelés, a feldolgozás és értékesítés - akár bel-, akár külkereskedelemtől van szó - érdekviszonyaira, szervezeti rendszerére.

Az árúpiac fejlesztését célul kitűző állam szerepe jelentős mértékben csökken, lényegében a környezeti tényezők befolyásolására, s a piaci versenyt zavaró, bürokratikus korlátok lebontására korlátozódik.

A kereskedelmi élet kívánatos befolyásolása szükségessé teszi olyan verseny kialakítását, amely elősegíti a gazdaság szereplőinek a piacon való szabadabb mozgását. Ez elkerülhetlenné teszi a tulajdonszerzés piaci alapokat nem sértő törvényes regulázását, a piaci élet szabadságát, a vagyon feletti rendelkezés jogi rendezettségét, a piacon való működés, tehát a piaci be- és kilépés jogának biztosítását.

Mindez élenkitőleg hat a gazdaságra, amelyet az államnak tovább kell fokoznia, hiszen különösen az átmeneti időszakban nem szabad lemondania vállalkozás-élenkítő eszközök alkalmazásáról. Itt a kis- és középvállalatok létrehozásának adó-, pénzügy, foglalkozás- és biztosításpolitikai által történő ösztönzésére, a kereskedelem átalakításának segítésére, többek között a kereskedelmi jogokra, importliberalizálásra és vámrendszer-racionalizálásra, a vegyesvállalatok létesítésének támogatására, továbbá a magánforgalmi és a kereskedelmi vámtarifa egységesítésére szükséges gondolni. Ugyancsak ide sorolható az egyéb kereskedelmi, például a külkereskedelemben az exportösztönzési rendszer és a kockázatvállalásban való állami részvétel, beleértve az intervenció rendszerét, az infrastruktúra fejlesztését (ami egyrészt állami feladat is), másrészt a helyi infrastruktúrális feladatokban az önkormányzatok részvételét. (A kockázat részbeni állami átvállalása

fontos a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékkereskedelem területén, mivel ezek fokozott termelési és piaci kockázatú termékek).

Természetesen a piaci mechanizmusba be kell építeni a szakmai, termelési, kereskedelmi kamarák és egyéb független szervezetek szerepét is. Ugyancsak növekvő szerepet kell szánni mindenekelőtt az átmenet időszakában a hitel, valamint devizapolitikának a bel-, a kül- és a termelőeszköz-kereskedelemben.

Az önkormányzatok szerepe is változik, ami érinti az élelmiszertermék-kereskedelem kérdéseit is (egészségügyi, növényvédelmi, állategészségügyi, higiéniai, továbbá a föld, a közlekedés és a kereskedelem kérdéseivel kapcsolatos önkormányzati feladatok).

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a versenyszabályozás felügyeletét, tehát a kartell-hivatal szükségességét sem, s ezzel összefüggésben olyan versenypolitikát kell kialakítani, mely a monopóliumok gazdasági uralmát vállalat-szétbontással vagy versenyképes, működőképes vállalatok létesítésével megszünteti és importversennyel hatékony működésre készíti.

Mindezek alapján a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek bel- és külkereskedelmében az alábbi vállalkozó-típusú különböző tulajdonformájú kereskedelmi vállalatokkal számolhatunk:

- Megmaradnak, illetve átalakulnak állami és egyéni tulajdonú, tehát vegyesvállalatokká; egyúttal tevékenységi körük is részben átalakul: a jelenlegi állami szakkülkereskedelmi vállalatok egy része (a tulajdonváltás mellett) szolgáltató - külkereskedelmi szakismeretét a piacon értékesítő - vállalkozássá alakul.

- Részvénytársasági vagy kft formában működnek a jövőben is bizonyos termelő és szolgáltató (pl. szállítmányozó) vállalatok.

- Növekedni fog a specialitásokat, márkacikkeket előállító élelmiszeripari vállalatok alanyi jogon végzett külkereskedelmi tevékenysége.

- Megjelennek a külső piacon a magánvállalkozók a külkereskedelem terén is (akár egyszemélyes külkereskedők formájában is).

- Ugyancsak számolni kell azzal, hogy a vetőmagtermesztésben, a tenyészállat-forgalomban bel- és külföldön megjelennek a kereskedelemben a tenyésztők, termelők magánvállalkozásai, egyesülései, kutatóintézetek stb. is.

- Nagymértékben bővül az egyéni termelőket tömörítő, önkéntesen, alulról szerveződő valódi szövetkezetek felvásárló, bel- és külkereskedelmi tevékenysége a kertészeti ágazatokban, a borászatban, a méhészet, a gyógynövény és illóolajok, más kisebb cikkek területén, továbbá tejszövetkezetek, stb-k alakulnak.

Mindehhez természetesen nemcsak a versenysemlegesség biztosítása, hanem az egyéni kezdeményezések állami ösztönzése, megfelelő adórendszer biztosítása is feltétlenül szükséges. A tulajdon és a vagyon nevesítése után kialakult helyzet a kistermelők által megtermelt termék mennyiségének és összetételének jelenlegi kiszámíthatatlanságán alapvetően változtat, mivel közvetlenebbé válik a piaci részvétel és az érdekelttség.

A bel- és a külkereskedelmi szervezet korszerűsítése, megváltoztatása eszköz a piaci igényekhez való alkalmazkodás, a kereskedelmi lehetőségek ésszerűbb kihasználásához. A szervezet természetesen nem független a tulajdon- és vagyoni viszonyoktól, a belsőtermelés, a feldolgozás és értékesítés körülményeitől. A piaci igényekhez való alkalmazkodás, a tulajdonreform adta lehetőségek figyelembevételével sokszínű kereskedelmi, ezen belül külpiaci megoldásokat vált ki. Külön súlypontos igényként jelentkezik a belföldi és a külpiaci értékesítés infrastruktúrális szolgáltató háttérének erősítése.

A tulajdonreform, az önkormányzati reform és a kockázatban való egyéni résztvállalás fokozódása mellett a teljes vertikum infrastruktúrális fejlesztésében is megfelelő részt

kell vállalnia az államnak, a helyi infrastruktúrális feladatok megoldásában pedig az önkormányzatoknak.

A kereskedelem és információs infrastruktúra kiépítése nagyobb részben helyi, önkormányzati feladat lehet, de ebben már nagy részt kell vállalniok a bármilyen tulajdonformában működő vállalkozóknak is.

Az értékesítési szervezet tökéletesítése szükséges ahhoz, hogy megoldódjon a termelés, a feldolgozás és az értékesítési láncolatban közreműködő vállalatok kölcsönös érdekeltsége, egymásrautaltsága, megerősödjön az árúért való kölcsönös felelősség, s ezek együttesen racionalizálják az árú pályáját.

Külön figyelmet kell fordítani a belföldön működő tőkés érdekeltségű, illetve külföldön magyar tőkerészvétellel működő vegyesvállalatok bővítése előtti akadályok elhárítására, hiszen az említett vegyesvállalatok a piacépítés mellett jelentős mértékben javíthatják versenyképességünk esélyeit, mindenekelőtt a legfontosabb tőkés piacokon.

Egyes, már eddig is igéretesen bővülő piacú termékek termelése az új tulajdonviszonyok körülményei között jelentősen fellendülhet. Ezáltal egyidejűleg új termelési és értékesítési súlypontok kialakulása is bekövetkezhet.

Az importjogosultságot alanyi jogon fokozatosan lehetővé kell tenni úgy a mezőgazdasági, mint az élelmiszeripari vállalatoknak, vagy közös vállalkozásaiknak, a termelési és értékesítési tevékenységükhöz elengedhetetlen anyagokra, berendezésekre és felszerelésekre. Az importliberalizáció gyakorlati valósággá válásához a devizamonopólium enyhítésére is szükség van. (Teljes importliberalizáció és szabad devizagazdálkodás csak devizabőség és forintkonvertibilitás körülményei között képzelhető el).

A mezőgazdasági és élelmiszeripari ágazatban is elengedhetetlen az export- és importengedélyezési rendszer egyszerűsítése és a hatósági beavatkozás csökkentése. Mindehhez természetesen hozzátartozik az intervenció bevezetése, illetve alkalmazása - elsősorban a fejlett piaci országok tapasztalata

alapján a termelői jövedelmekben döntő fontosságú - agrártermékekre.

A tulajdonreformmal, a piacgazdaság fejlesztésével összefüggésben a tömegtermékek esetében nem hagyhatók figyelmen kívül a tőzsde kialakításával, fejlesztésével kapcsolatos problémák. Különösen a gabona- és takarmánytőzsde, illetve a növényolaj tőzsdei műveletei érdemelnek figyelmet. A tőzsde szervezése részvénytársasági alapon, vegyestulajdonú (termelői, nagybani felhasználói, nagykereskedői) részvénytőkéből indokolt.

Az agrárexport egyes főbb piaci kérdései

Mindinkább egyértelművé válik, hogy a KGST országok közötti külkereskedelmi forgalom elszámolási rendszere lényegesen megváltozik. Közismert, hogy 1991-től a Szovjetunió és Magyarország közötti külkereskedelmi forgalom elszámolása konvertibilis devizában, dollárban történik. Várható, hogy attól az évtől ilyen elszámolásra térünk át lengyel, csehszlovák és más relációban is. (Az NDK-val a konvertibilis elszámolásra való áttérést evidenciaként kezeljük).

A konvertibilis elszámolás bevezetésével kapcsolatosan a következőket vélelmezhetjük:

- Egyes országok, mindenekelőtt a szovjet viszonylatban államközi szinten állapotodhatnak meg az energiahordozók, egyes fontosabb nyersanyagok, illetve az ellentételül szolgáló termékek kontingensében. Ez esetben csak az év végén jelentkező nettó követelést egyenlítik ki konvertibilis devizában.

Az államközi szinten nem egyeztetett termékek kereskedelme a vállalatok közötti közvetlen megállapodások alapján bonyolódna konvertibilis devizában. Számolni kell azonban azal, hogy a szovjet vállalatok külpiaci mozgástere a közeli években korlátozott lesz.

Emellett az érdekelt országok vállalatai a partner országok, illetve a hazai piaci, közgazdasági eszközök figyelembevételével barter üzleteket bonyolíthatnának.

Az eddigi KGST-országokkal, mindenekelőtt a Szovjetunióval folytatott kereskedelmünk feltételei szigorodnak. Konvertibilis elszámolás mellett ugyanis számolni kell a konkurencia éleződésével, a minőség és versenyképesség szabaddevizás piacon kialakult szigorú követelményeivel. Ezt a növekvő versenyhátrányt bizonyos mértékig csökkentheti a földrajzi közelség, a partnerek, a piac sajátosságainak jobb ismerete, s bizonyos mértékig előnyükre fordíthatják az arra a piacra most betörni készülő tőkés partnerekkel kötendő kooperációval, vegyesvállalatok létrehozásával. Mindezzel együtt a konvertibilis elszámolásra való áttérés mérséklőleg hat kivitelünkre - még versenyképességünk fokozása mellett is - hiszen a partnerek, mindenekelőtt a szovjet fél konvertibilis valutaszűke következtében a legszükségesebb, így a "legkeményebb" áruk iránt fog érdeklődni, ezért a kiviteli szerkezet jelentős módosulásával kell számolnunk az elkövetkezendő években.

A rendszerváltás és az ezzel együtt járó társadalmi, politikai és gazdasági változások új külgazdasági orientáció kialakítását is megkövetelik. Ezzel összefüggésben agrár- és élelmiszer-külkereskedelmünk vonatkozásában is indokolt a nyugat-európai piaci kapcsolatok erősítése. Ehhez jó alapként szolgálnak az elmúlt két évben az EK-val kötött gazdasági megállapodásaink, amelyek rövid távon bizonyos könnyítéseket jelentenek az oda irányuló magyar agrárexportban. Ugyanakkor azonban az egységes európai piac kialakításával kapcsolatos törekvések 1992-től újabb kihívást jelentenek az EK-ba agrárterméket exportálni szándékozó "harmadik" országok számára; ily módon tehát hosszabb távon piaci feltételeink nehezdése várható. Szükséges további tárgyalásokat folytatni a piaci korlátozások leépítése és lehetséges kedvezmények elnyerése érdekében, hogy ezáltal Magyarország legalább a többi "külső" exportőr országgal azonos elbánásban részesüljön. A továbbiakban meg kell alapozni a társult tagság lehetőségét is, amely új távlatokat nyithat agrár és élelmiszer-exportunk előtt és végső soron hosszú távon alapot teremthet

az EK-hoz való csatlakozásunkhoz is. A megalapozásba beleértendő az áruszerkezet, a minőség, a beltartalom, választék, a prezentáció és csomagolás, a szállítás és szolgáltatások, a piacismeret olyan átalakítása, mely megszünteti versenyképességbeli hátrányainkat.

A privatizáció és a belső piac

A kereskedelem értékteremtő tevékenységének fokozása feltételezi a javuló kereskedelmi technika, szolgáltatások, a kereskedelmi morál és a különböző üzlettípusokban az áruprezentáció jelentős javítását is.

A belső piac felértékelődése is együtt jár a tulajdonformák változásával, hiszen ezáltal jelentősen megváltoznak a jövedelmi és vagyonviszonyok is. Éppen ezért mind a termelőszközkereskedelemben, mind pedig az élelmiszer-kereskedelemben olyan alulról jövő szervezési eljárások fognak kialakulni, amelyek a belső piac igényeit jobban szolgálják.

Várható, hogy a nagykereskedelmi tevékenységben is meg fog jelenni a magánkezdeményezés és -tőke, illetve a külföldi tőke. Ennek fogadására és hatékony működtetésére fel kell készülni a szabályozásban is, de legalább ilyen fontos a sokirányú tevékenység kibontakozását gátló jogi, adminisztratív, bürokratikus engedélyezési eljárás lényeges egyszerűsítése, racionalizálása (a deregulációnak tehát e területre is ki kell terjednie, illetve a tulajdonviszonyok változását is nyomon kell követni a szabályozásban, esetenként meg kell aztelőzni). Tekintettel arra, hogy a magánüzletekben döntően nem bérmunkások fognak dolgozni, a kereskedők közvetlen érdekeltsége megnyugtató módon biztosítja a piaci verseny érvényre jutását és termelésre való visszahatását.

A privatizációval összefüggésben elkerülhetetlen az agrár- és élelmiszer-kereskedelemben is egy decentralizációs folyamat, amely ellentétben áll a Nyugat-Európában tapasztalható kereskedelem-centralizációs folyamattal. Ezt azonban tudomásul kell vennünk és az átmeneti időszakban természetes

jelenségeként kell kezelnünk. Várható azonban, hogy hosszabb távon nálunk is megindul spontán módon a valós tulajdonon alapuló koncentrációs folyamat.

A piac kialakulása, a piaci verseny fokozódása a termelő és a fogyasztó közé épülő közvetítőket az ár megállapításánál önmérsékletre kényszeríti, illetve a szolgáltatásnak nem megfelelő haszonigénnyel fellépőket a láncolatból kiiktatja.

A privatizáció nyomán várható, hogy a termelőtőke behatol a kereskedelembe, mert ettől egyrészt a közvetlen piaci részvétel révén remél profitnövekedést, másrészt a kétféle tevékenység összekapcsolása új dimenziókat eredményezhet.

A feldolgozóiparban is végbemenő privatizáció nyomán az eddigieknél (területileg és termékprofil tekintetében egyaránt) jóval szélesebb körben meg fognak jelenni a kiskereskedelmi tevékenységet is folytató kisiparosok (pékek, hentesek stb.) E tevékenység beindítását illetve kiszélesítését állami és önkormányzati eszközökkel egyaránt támogatni kell (bérlet, adókedvezmény, adminisztratív könnyítések stb.)

A privatizációs folyamat révén valószínűsíthető, hogy az élelmiszer-kereskedelemben az értékesítési tevékenység kerül előtérbe, szemben az eddigi beszerzés-orientáltsággal.

A tulajdonváltással egyidejűleg várható a mezőgazdasági üzemméret és üzemi struktúra változása is. Ez jelentős mértékben megváltoztatja a kereskedelem feladatait is, s nemcsak a termelőeszköz-kereskedelem fog átszerveződni, hanem a felvásárló és értékesítő kereskedelem, azaz az ÁFÉSZ-ek is. Ezen a területen a háború előtti Hangya Szövetkezetek kedvező tapasztalatainak felelevenítése indokolt. Várhatóan ezen a területen fog mutatkozni leghamarabb a kereskedelem és a termelés közötti kölcsönhatás, pl. a kemikáliák hatóanyagtartalma, összetétele vagy pl. a mezőgazdasági kiegészítő tekintetében.

A tulajdonváltásnak az üzemmérettel és -struktúrával kapcsolatban egy másik összefüggése is figyelemre méltó: olyan kereskedelmi és értékesítő szövetkezetek kialakulása

várható, amelyekben egyértelműen fellelhető a termelői érdekelttség, ezáltal a jelenleg rendkívül rossznak mondható szereződéses fegyelem, másrészt a szerződő felek viselkedésének kiszámíthatósága is javul, ami a termelési és kereskedelmi biztonságot növeli, az eddigiekben szubjektív elemekkel is terhelt kockázatot csökkenti. Ez kedvezően hathat az alanyi jog alapján történő exportértékesítés versenyében létrejött gyermekbetegségek mérséklődésére, majd megszűnésére is.

A jelenlegi kereskedelmi (nagy-, kis- és külkereskedelmi) vállalati központok igen gyakran csak bürokratikus vízfejként ültek az üzlethálózat nyakán. A privatizáció nyomán biztosra vehető, hogy a részben magánkézben, részben bérletként üzemelő üzletek csak valóságos és szükséges funkciókat ellátó vállalati központokat tűrnek meg maguk fölött.

A földtulajdon-viszonyok változása és az ezzel összefüggésben kialakuló további privatizációs folyamat várhatóan azon gondok megoldása irányába is mutat, amelyek jelenleg a zökkenőmentes belföldi élelmiszerpiac kibontakozását gátolják. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy megszűnik a területi ellátatlanság, illetve bizonyos üzlettipusok hiánya az ország egyes körzeteiben.

Támogatni kell a felszámolt egykori szatócsboltok újjáalakulását, amelyek jelentősége különösen a körzetesítés révén bolt nélkül maradt kisközségekben lesz kiemelkedő. Fel fog gyorsulni a kiskereskedelembe a magántőke és a külföldi tőke behatolása; e folyamat elősegítése is indokolt. Az élelmiszer-kereskedelem területén várhatóan elsősorban a vendéglátóipari tevékenységben fog megjelenni, illetve a jelenleginél jóval nagyobb arányban részt venni e tőke, különösen az idegenforgalmilag frekvenciált területeken (Budapest, Balaton, Dunakanyar, osztrák határszél).

Ki fog alakulni a nagybani piacok Nyugat-Európában tapasztalt hálózata, elsősorban a (bel- és külföldi) termelők és kereskedők tőkéjének bevonásával, s mivel ezáltal várhatóan megoldódik a közvetítő kereskedelem kikapcsolása, e folya-

mat adminisztratív és közgazdasági támogatása, gyorsítása is indokolt.

Minőség, információ, marketing - feladatváltások a privatizáció nyomán

A piaci információs rendszerben számottevő változások várhatók, hiszen a jólinformáltságot nem nélkülözhetik a privatizált kereskedelem egyetlen területén működők ill. kereskedéssel is foglalkozó termelők sem.

A kereskedelem minden területén (természetesen legelőször is a szabályozásban) olyan megoldásokat kell alkalmazni, amelyek lehetőség szerint biztosítják a nyugat-európai országokhoz való kapcsolódás lehetőségét, ami a belföldi piac referenciaszerepét húzza alá, másrészt azonban - figyelembe véve, hogy a nyugat-európai kereskedelem szabályozásában, szervezetében és minden más területén emberközpontú - a leendő magyar szabályozásnak is humán jellegűnek kell lennie. A külső és belkereskedelmi szakemberképzést olyan nagyságrendben és irányban kell fejleszteni, hogy az kellő alapot teremtsen a privatizációs és decentralizációs folyamat révén bővülő szakember-igény kielégítéséhez.

A privatizáció követelményeivel összhangban várhatóan átalakul a minőségbiztosítás és minőségellenőrzés szervezete és mind a bel-, mind a külpiaci értékesítésre kerülő termékek előzetes (és utólagos) minőségellenőrzésében szerepet kapnak a termelők, kereskedők által "alulról szervezett" (pl. kamarai szervezésű) minősítő intézmények. A fejlett piacgazdaságú országok tapasztalatai szerint ezek nem helyettesítik az állami minőségellenőrző szervezeteket, hanem azok mellett, részben eltérő funkcióval működnek.

A már eddig létrejött önkoordinációs szervezetekhez hasonlóan várhatóan létre fognak jönni alulról szerveződő termékszervezetek. Nem szabad azonban engedni, hogy ezek a versenykorlátozás eszközei, illetve a központi irányítás direkt beavatkozásának terrénumai lehessenek. Területi vagy termékorientált alapon egyaránt elképzelhető és indokolt kamarai szervezetek létrehozása, amelyek az érdekképviselet mellett

széleskörű információs és marketing feladatokat is ellátnak.

Olyan szabályozás életbe léptetése indokolt, amely fenn-tartja ugyan a külkereskedelemben a versenyt elősegítő alanyi külkereskedelmi jogosultságot, de lehetőség szerint megszünteti annak gyermekbetegségeit. Várhatóan növekedni fog a szolgáltató jellegű vállalatok szerepe a kereskedelem minden területén. Például a külkereskedelemben szolgáltató szervezetek létesítése bizonyos részfunkciók ellátására: külgazdasági szaktanácsadás, külpiaci információ, marketing, külkereskedelmi technika, devizaügyek, vámügyek, fuvarozás, szállítmányozás, biztosítás, csomagolás, nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi jog, partnerországok külkereskedelmi (import) szabályozása, egészségügyi, jogi, intézményi feltételei; vagy a belkereskedelemben raktározás, tárolás, közvetítés, vagy az előbb felsorolt funkciók közül az értelemszerűen belpiacon is alkalmazhatók. A külkereskedelmi kivételi lista további radikális szűkítése is szükséges.

Noha a marketing vállalati feladat és vállalati kategória, a marketingszemlélet nem nélkülözhető az állami irányításban sem és a marketingprogramok központi támogatása nyugati mintára az eddigieknél is indokoltabb lesz. Ugyancsak központi forrásokból indokolt támogatni a marketing szakember képzést is. Indokolt, hogy a szakágazati kamarák mellett szerveződő mezomarketing szervezetek is széles körben kialakuljanak. Emellett természetesen fontos az üzleti alapon szerveződő információs, szervezési, menedzselési tanácsadó, marketing szakértői, piackutató szolgáltatást nyújtó vállalkozások kialakulása és versenyjelleggel egymás melletti működése is.

A tulajdonviszonyok változásával összefüggésben az agrármarketing új feladatainak jellege a korábbiakétól eltérő lesz és szerepe lényegesen megnő. A kistermelőktől származó árú megfelelő válaztékban való prezentációjának, az árú egységes, illetve a vevő által megkívánt csomagolásának biztosításához, a piaci információk gyűjtéséhez, feldolgozásához és az érdekelt termelőkhez való eljuttatásához új típusú marketing-szervezetek kiépítése szükséges. Ezek alulról szerve-

ződő önkéntes (területi vagy termék) szervezetek, hasonlóan a nyugat-európai országokban szervezett érdekképviselőket is ellátó szerveződésekhez. A magyar nemzeti imázs kérdése is új dimenzióban vetődik fel, ehhez pedig részben az utóbb említett ágazati mezomarketing szervezetek nyújthatnak megfelelő alapot, másrészt pedig a kormányzat marketinget elősegítő tevékenysége és ennek finanszírozásában való részvétele is elengedhetetlen.

A privatizációs folyamattal egyidejűleg egyre fontosabbá válik, hogy a versenyképességet ne szűken csak a termék versenyképessége vonatkozásában vizsgáljuk, hanem a vállalkozók versenyképességét tekintjük alapvetően fontosnak, ez ugyan csak újszerű feladatokat ró a magyar marketingre. Várható, hogy a marketing mint vállalkozás is erőteljesen ki fog épülni és egymással versenyző marketing-szervezetek fognak működni.

Az eddigi élesen elkülönülő három piac (belföldi, szocialista, tőkés) közötti különbség oldódása is várható. Elmosódnak az éles piaci és technológiai határok, ezért a továbbiakban indokolt lesz a piacot a gyakorlatban is egységesként kezelni, ideértve a szabályozási, szervezeti és egyéb aspektusokat is.

Legalábbis az átmeneti időszakban várhatóan megnö az élelmiszerekkel való önellátás mértéke. Ez az élelmiszer-kereskedelem szempontjából pozitívumként értékelhető, mert felkészülési időt hagy számára, ezzel megkönnyítve az átmenetet.

Az előbbieken csak vázlatosan említett szervezeti, érdekeltségi és együttműködési formák természetesen nem vagylagosan értendőek, hanem azok értelemszerűen párhuzamosan is élhetnek egymás mellett, továbbá elképzelhető azok bármilyen jellegű kombinációja, vagy attól eltérő, itt fel nem sorolt megoldások alkalmazása is. E változások nem kizárólag a földtulajdon, illetve földbirtok-viszonyok változásával függnek össze, hanem a privatizációs folyamat, illetve alapvető gazdasági átalakulásunk általános következményei is, illetve részben a kereskedelem öntörvényűségéből fakadnak.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Czettler Jenő: Agrárpolitika I-II.
Stephaneum, Budapest, 1944.
2. Éliás András: Az agrár-külkereskedelmi szervezet átalakításának időszerű kérdései.
Kézirat, 1989.
3. Éliás A. - Kartali J.: Az Európai Közösség egységes piacának megvalósulásától várható kihívások.
Gazdálkodás, 1990.3.sz.
4. Dr. Ihrig Károly: A szövetkezetek a közgazdaságban.
Budapest, 1937.
5. J.B. Jefferys - D. Knee: Europas Einzelhandel.
Frankfurt-Main, 1985.
6. Kartali János: Piac, kereskedelem és marketing az agrárszférában.
AKI-kézirat, Budapest, 1990.

4. A tulajdon- és birtokviszonyok átalakulásának műszaki-technikai kérdései

E részben az átalakulás termelőeszközökkel szemben támasztott igényeit és lehetőségeit vázoljuk, ezt követően kitérünk a gépgyártásban és kereskedelemben, valamint a műszaki fejlesztésben szükséges változásokra.

A tulajdonviszonyok átalakulása, a magángazdaságok fokozatos térnyerése lényeges változást eredményez az érdekviszonyokban is. Míg a nagyüzemekre a költségek iránti érzéketlenség, az eszközökkel való pazarló gazdálkodás volt jellemző, addig a valódi tulajdonosokat a jövedelmező gazdálkodás lehetősége és kényszere az eszközökkel való ésszerű, takarékos gazdálkodásra ösztönzi. Ez mind az új eszközök beszerzésekor, mind a meglévő eszközök hasznosításakor kifejezésre jut.

A birtokstruktúra átalakulása, a családi gazdaságok elterjedése, a jelenleg meglévő, zömmel a mostani nagyüzemek igényeihez igazodó eszközállománytól eltérő követelményeket támaszt a gazdálkodáshoz szükséges termelőeszközökkel szemben.

Az erőgépek teljesítményskálája (az un. traktorlépcső) várhatóan a kisebb teljesítményű traktorok irányába tolódik el. A 15 kW-nál kisebb traktorok iránti igény a magángazdaságok terjedésével ugrásszerűen növekedni fog. A közepes méretű gazdaságok valószínűleg a 25-40 kW-os traktorokat keresik. A nagyüzemi erőgépek zömét továbbra is a 80-100 kW teljesítményű traktorok képezik. A nehéz univerzális és nehéz szántó traktorok iránti keresletre elsősorban a tőkeerős nagyüzemek körében számíthatunk.

A mezőgazdasági munkagépek iránti műszaki követelmények is változnak:

- A munkagépek mérete és vonóteljesítménye igazodik az erőgéphez; törekedni kell az erő- és a munkagép optimális illesztésére.

- A gépek területteljesítménye alkalmazkodik a kisebb táblaméretekhez.

- Fontosabb szerepet kapnak a talaj- és a domborzati viszonyok. Más géptípust kell alkalmazni az igen kötött, és mást a homokos, laza talajon dolgozó talajművelő eszközöknél. A lejtős területek műveléséhez speciális munkagépek szükségesek.

- Várhatóan növekszik az igény a talaj természetes szerkezetét és nedvességét megőrző talajkímélő gépek iránt. Nagyobb szerephez jutnak a hajtott munkaeszközök és a föld taposását csökkentő gépkapcsolások.

- Több célra felhasználható gépekre és "család-elv" szerint építkező, tipizált gyártmányokra lesz szükség.

A korábitól eltérő, a birtokstruktúra módosulásával párhuzamosan változó rövidtávú igényeket jelentős részben a meglévő, zömmel nagyüzemi eszközökből kell kielégíteni. Ezért nagy figyelmet kell fordítani a meglévő eszközök racionális hasznosítására.

A meglévő gépállomány hasznosítására a következő lehetőségek adódnak:

- Tovább üzemeltetés, az adott gazdasági keretek között.

- Használt nagyüzemi gépek értékesítése kis- és középüzemeknek.

- Gépek bérbeadása lizing-kihelyezés formájában.

- Gépi munkák elvégzése vállalkozói szolgáltatás keretében.

Célszerűnek tartjuk használt és felújított nyugati gépek szervezett importját is, hiszen a családi gazdaságok számára szükséges gépek zöme még hosszú ideig nem szerezhető be sem a hazai, sem a környező államok piacáról; ugyanakkor az új nyugati gépek árát a termelők többsége nem tudja megfizetni. Fontos, hogy a gépeket bevizsgálva, javító készlettel ellátva hozzák be az országba, és a külföldi partnerek biztosítsák a folyamatos alkatrészutánpótlást.

A meglévő épületek, építmények hasznosítása kapcsán most a több mint harminc évvel ezelőtti dilemmával találjuk szem-

ben magunkat, csupán ellenkező előjellel. Míg az elmúlt évtizedekben - az erőltetett koncentrációs folyamatban - az egyik legnagyobb probléma az eszközök dekoncentrálttsága volt, most a meglévő koncentráció akadályozza a struktúraváltást.

A mostanra kialakult telepek és épületegyüttesek (szárítók, tárolók, állattartó telepek, műhelyek stb.) funkcionálisan többnyire oszthatatlanok, még akkor is, ha a tulajdoni hányad tekintetében a tagok között megegyezés jön létre. Ezért feltételezhető, hogy ezeknek a nagy anyagi értékű termelési egységeknek az üzemeltetése, különösen az első időszakban, új alapokon szerveződő, közös (szövetkezeti) rendszerben valósul meg.

A ma meglévő épületállomány hasznosítását mérlegelve - de ide sorolható a nagy gépek egy része is - arra a következtetésre juthatunk, hogy a privatizáció, a vagyonfelosztás és a nagyüzemi termelési forma tömeges felszámolása nem egyidőben zajlik le. Az épület- és a gépvagyon koncentrálttsága lassítja a birtokszerkezet átalakítását, illetve lehetőséget kínál a vagyonilag felosztott, de közös üzemeltetésben maradó eszközökkel egy új típusú szövetkezeti termelés és szolgáltatói szféra kialakítására.

A változó tulajdoni rendszer és birtokstruktúra a falusi építéssel szembeni igényeket is megváltoztatja. Az elmúlt évtizedek erősen urbanizálódott falusi építészetében gyakran nem kaptak helyet azok a szükséges és elengedhetetlen melléképületek (istállók, ólak, fészerek stb.), amelyek korábban a paraszti udvarok szerves részei voltak. A háztáji- és kistermelés viszont soha nem szakadt el az itt élő emberektől, s a múlt gazdálkodásának hagyományait - és az ehhez szükséges épületeket - a rendelkezésre álló lehetőségek keretei között valósították meg.

Ma a porták nem utcafrontot érintő részei, a "bódé" jellegű összetakolt kis és nagyobb épületek halmaza miatt rendezetlenebbek mint a háború előtt kialakított céltudatos építésű falusi udvaroké voltak. A falusi porták gazdasági épüle-

teinek műszaki és vizuális állapota gyenge, a rendezetlen telepítésből adódó környezetvédelmi problémák nemcsak a település, hanem a gazdasági épület és a lakóház viszonylatában is súlyosak.

A közeljövő feladata olyan olcsó, akár "butor" jellegű épületek megvásárolható terveinek kidolgozása, amelyek könnyen, gyorsan felépíthetők, áttelepíthetők, összekapcsolhatók, nagyságrendjük nem vetekedik a lakóépülettel, de azzal harmonizál, s nagyságában is esztétikus megjelenésű.

Nagyon fontos feladat olyan előregyártott épület-elem rendszerek kidolgozása, amelyek nemcsak a gazdasági épületek elemeit, hanem a szervesen kapcsolódó falusi lakóház előregyártott elemeit is tartalmazzák és megrendelhetők egységcsomagként, külön-külön is és együtt is. Ez a rendszer nemcsak esztétikai, hanem funkcionális harmóniát teremthetne mind az életkörülményekben, mind a munkafeltételekben.

A birtokviszonyok átalakulása új igényeket támaszt a változó összetételű géprendszerek műszaki utógondozásával (javítás, karbantartás, szervizszolgáltatás stb.) szemben is. A műszaki kiszolgálás, üzemfenntartás, géputógondozás műszaki hátterét az addottságokból kiindulva elsősorban a mai nagyüzemi keretek között kell keresni. Szervizműhelyeik képezhetik a jövőbeli kis- és középüzemek, illetve a megmaradó nagyüzemek gépfenntartásának, szervizellátásának potenciális alapjait. Működésük alapfeltétele a személyes érdekelttség megteremtése. Ennek hosszabb távú lehetősége a privatizáció. Rövid távon, illetve azonnal is megvalósítható az ösztönző egyéni és csoportos érdekelttségi rendszerek alkalmazása. A már szerveződő magánvállalkozói szervizműhelyek megszüntetik a nagyüzemi szervizek monopolhelyzetét, s a versenyhelyzet remélhetőleg a műszaki színvonal emelésére, a munkaminőség javítására ösztönöz mindkét szférában. Az átalakulás első éveiben nagyobb feladat hárul a nagyüzemi szervizműhelyekre, mint az újonnan alakuló magánhálózatra, mivel a géppark domináló hányadát is a nagyüzemi gépállomány képezi. Az igazi versenyhely-

zet a családi gazdaságok igényeinek megfelelő gépek nagyobb arányú elterjedésével alakulhat ki.

Megoldandó feladat a magángazdaságok és a kistermelők üzemanyag-ellátása is, amelyhez a nagyüzemek által kiépített üzemanyagtároló, és üzemanyagkút-hálózat kedvező alapokat teremt.

Érdemes röviden kitérni arra is, hogy milyen szerepet vállalhatnak a termelési rendszerek az átalakulás folyamatában. Közismert, hogy a rendszerek, különösen a tőkeerős rendszerek, kezdetől fogva közreműködtek a gépbeszerzésben és az üzemeltetés műszaki feltételeinek (javítás, szerviz, diagnosztika stb.) megteremtésében. Eddig azonban szinte kizárólag a nagyüzemek igényeit elégítették ki. Kérdés, tudnak-e alkalmazkodni a változó viszonyokhoz?

A rendszerek két évtizedes működése jelentős alkalmazkodási és vállalkozási készségről tanúskodik, ezért joggal várható, hogy "ráhangolódnak" a családi gazdaságok igényeire is. Ennek már ma is több jele látható. Potenciális partnereiknek tekintik a jövő magángazdálkodóit, noha ma még a nagyüzemek "a kenyéradó gazdáik", s őket kell elsősorban kiszolgálni. Néhányan azonban már marketing szemléletben gondolkodnak, s azt hangsúlyozzák, hogy a vállalkozók partnerei akarnak lenni, függetlenül attól, hogy nagy- illetve kisüzemről van szó.

Jövőbeli szerepük részben a gépbeszerzés és értékesítés, részben a különböző szolgáltatások területén körvonalazható. Közülük is kiemelendő a gépi munkák végzése, a javítás, karbantartás, alkatrész-ellátás. Célszerű bővíteni tevékenységüket a családi gazdaságok részére végzett gépkölcsönzéssel, esetleg közreműködhetnek az alulról szerveződő gépkölcsönző szövetkezetek létrehozásában is. E feladatok ellátásában a központi műszaki egységek mellett a területi egységek szerepe növekszik, amelyek közvetlen kapcsolatot építhetnek ki a körzetükben gazdálkodókkal.

Megítélésünk szerint a rendszerek felhalmozott anyagi és szellemi kapacitása, vállalkozó készsége alkalmassá tehető a magángazdálkodók igényeinek kielégítésére, de ez új szemléletet követel, emellett jelentős versenyre kell felkészülniök.

Az átalakulás fontos feltétele a mezőgazdasági termelés infrastruktúrájának kiépítése és fejlesztése. Az infrastruktúrális elmaradottság mostanra a termelés fejlesztésének, korszerűsítésének gátjává vált. Lényeges előrehaladás szükséges:

- a termelést és közművelődést szolgáló információs rendszerek kiépítésében (informatika, telefon, telefax, stb.)
- a gazdasági vérkeringést biztosító közlekedési hálózat (út, vasút stb.) megteremtésében, a "zsákfalvak", elszórt települések átmenő forgalmának biztosításában,
- az egészséges ivóvíz és a csatornahálózat megteremtésében,
- a lakossági és a termelési célú kultúrális élethez szükséges feltételek javításában.

A lakótelepülésektől 5-10 km-re létesült koncentrált nagyüzemi telepek infrastruktúrális ellátottsága (pl. szilárd burkolatú utak, elektromos energia, saját vízellátás stb.) sok esetben felülmúlja a falu infrastruktúrális kiépítettségét. A tulajdonviszonyok változása nyomán a mezőgazdasági termelés (pl. az állattartás) várhatóan "benyomul" a faluba, áttérjed a település bel- és külterületeire. Ezét a jövőben a termelő- és a lakossági infrastruktúra fejlesztése (pl. a víz és csatornaközművek, gázellátás, telefonhálózat kiépítése stb.) csak azonos kiépítettségi színvonalon és egyidejűleg történhet.

A földtulajdon- és birtokviszonyok átalakulása nyomán kialakuló családi gazdaságok megváltoztatják a falvak mai képét, és a település-struktúrát. Az új típusú gazdaságok megszervezéséhez nyújthatnak megfelelő természetes környezetet a tanyás térségek. A tanyák iránti érdeklődés a következő években várhatóan megnő.

A privatizálás nyomán létrejövő farmgazdaságok elsősorban az alföldi települések külterületein található alkalmas területeket új tanyatelkek kialakítására. A lakó- és gazdálkodási tanyák építésének tippsterveit minél előbb el kell készíteni. Az új agrárpolitika és földtulajdon-viszonyok módosulásával, az ún. kétlaki tanyák számának és arányának növekedésével is számolni kell.

Az elhagyott, vagy eladásra felkínált tanyák, illetve a nagyüzemektől megvásárolt vagy bérelt állattartási létesítmények köré szerveződhetnek elsősorban az új típusú parasztgazdaságok. A tanyák növekvő szerepére azonban csak akkor számíthatunk, ha kiépül az infrastruktúra (bekötőút, villamosenergia, vízellátás, szennyvízelvezetés, telefon), ami az ottani életmódot vonzóvá teszi.

Külön is kiemelendő a falusi lakosság telefonösszeköttetésének megteremtése és ezzel bekapcsolása az ország vérkeringésébe. A korszerű kommunikációs hálózat ma már a termelésnek is elengedhetetlen feltétele, amint a nyugat-európai példák is mutatják.

Az átalakulás konzekvenciáit a gépgyártásban és a gépi kereskedelemben is le kell vonni.

A gépgyártás szerkezetét mezőgazdaságunk jelenlegi és várható igényeinek megfelelően kell módosítani. Mivel mezőgépiparunk termelésének mintegy fele belföldre, másik felének háromnegyede pedig a szocialista országokba kerül, termékstruktúrája elsősorban a szocialista piaci viszonyokhoz igazodott. Ez egyben meghatározza a gépek, berendezések műszaki színvonalát is. Mezőgazdasági gépeink többségükben közepes színvonalúak. A műszaki, technológiai üzembiztonság, a munkaminőség, a gyártmányok kivitelezése, a műszerezettség, az automatizáltság tekintetében egyaránt jelentős lemaradás tapasztalható.

Mezőgépiparunk felé mára kényszerítő erővel jelentkezik egy gyökeres szerkezetváltási igény. Határozott elmozdulás szükséges a "nagytechnika" felől a "kis- és középteknika" irányába.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy mezőgép-kereskedelmünk nem hogy nem képes fejleszteni a hazai mezőgazdaságot, de nagy nehézségek árán is csak hiányosan tudja kielégíteni annak igényeit. Mezőgazdaságunk hiába igényel jobb, korszerűbb gépeket, évről-évre szinte ugyanazt kapja az összes mezőgépfelhasználás egyharmadát kitevő szocialista importból és 40-45 %-ot képviselő hazai gyártásból.

A mezőgép kereskedelemben, valamint a mezőgép gyártásban évtizedeken át monopolszervezetként működő AGROTRÖSZT, illetve MEZŐGÉPTRÖSZT feloszlata önmagában nem vezetett el a többszatsatornás gép- és eszközkereskedelem kialakulásához. Az adminisztratív, többnyire formai változásokat eredményező intézkedések nem oldották a saját területükön lényegében versenytárs nélküli, megmerevedett tulajdoni struktúrával rendelkező, monopolista gépgyártó bázis és a gépfelhasználók közötti feszültséget.

Napjainkra nyilvánvalóvá vált, hogy a jelenlegi feladatokkal is csak küszködő mezőgépgyártási és mezőgépkereskedelmi hálózat a változó és egyre összetettebbé váló igényeket nem képes kielégíteni.

A mezőgazdaság várható gépigénye és a mezőgépgyártás kínálata között ellenérdekűség van. A mezőgazdaságban végbemenő változások a gépek választékának növelését igénylik, a gép-
ipar pedig a választék csökkentésére törekszik. A választék-
bővítés pénzügyi forrásának megteremtésében a kooperációs gyártás növelése játszhat szerepet.

Piaci szemléletet feltételezve, a gépiparnak kell alkalmazkodni a piac igényeihez. Ehhez gyökeres szemléleteti változásra van szükség, aminek jelei még nem mutatkoznak.

A korábban főként elosztó és ellátó funkciót vállaló gép- és eszközkereskedelemben is lényeges változások szükségesek. Új feladatként jelentkezik a használt gépek forgalmazása, amibe már magánvállalkozók is bekapcsolódnak. A magán- és társvállalkozások szaporodása versenyhelyzetet eredményez és jobb piaci munkákra készíti a meglévő kereskedelmi hálózatot is.

Ugyanezen hõn óhajtott versenyhelyzet kialakulásához járulhat hozzá a ma még nem egészen olajozottan mûködõ import-liberalizáció, amely 1989 elejétõl a mezõgazdasági gépek teljes körét érinti. A gond mindössze annyi, hogy mire megszûnt a devizaprobléma, kialakult a forintprobléma, azaz erõsen beszûkültek a gépfelhasználók pénzügyi lehetõségei.

Az eddigiekben áttekintett vállalkozások módosulásokat eredményeznek a mûszaki fejlesztés súlypontjaiban is. A mûszaki fejlesztés eredményessége nagymértékben függ a változó körülményekhez való gyors alkalmazkodástól. A birtokviszonyok változása nem következik be robbanásszerû gyorsasággal, a mûszaki fejlesztésnek azonban a változások elébe kell menni, mintegy formálva a jövõbeli igényeket. Erre csak akkor lesz képes, ha reálisan számbaveszi a várható igényeket és el tud szakadni a több évtizedes beidegzõdésektõl.

Alapvetõ változást jelent, hogy megszûnik a csak nagyteljesítményû, nagy kapacitású eszközök egyeduralma, s a fejlesztõknek rendkívül sokszínű igényskála kielégítésére kell felkészülni, amely magában foglalja a hobby-kertek eszközigényét éppúgy, mint az árútermelõ kis- és középgazdaságok valamint a hagyományos nagyüzemek gép- és épületigényét. A célgépekrõl, az egyfunkciójú épületekrõl a súlypont a sokoldalú igényeket kielégítõ univerzális gépcsoportokra, a technológiai-
lag gyorsan mobilizálható épületekre helyezõdik át. Nagy jelentõséget kap a kompatibilitás és a csereszabatosság. Ugyancsak elõtérbe kerül az energia- és anyagtakarékosság, valamint a környezetvédelmi illetve az ergonómiai igények fokozott figyelembevétele.

Bár most úgy tûnik, hogy a mûszaki fejlesztésben a technológiai variációk szinte végtelen skáláját kell felvonultatni a még ki nem kristályosodott igények kielégítésére, úgy véljük, hogy a fejlesztésnek logikus és ésszerû rendje alakulhat ki, amelyet a birtoknagyság és a termelési szerkezet alapvetõen meghatároz. Az igények és a lehetõségek mérlegelése alapján kell dönteni arról, hogy mely termékkört célszerû a hazai iparnak elõállítani, s melyek azok a termékek, amelyeknek importja mind a nemzetgazdaság, mind a felhasználó szempontjából kedvezõbb.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Bakos István: A kistermelés differenciált traktorigénye. Mezőgazdasági Kistermelés Gépesítése Tanácskozás előadásai. Mezőtúr, 1989.
2. Kőszegfalvi György: A települések infrastruktúra-fejlesztésének új feltételei és feladatai. Tér és Társadalom, 1989.3.sz.
3. Markó Béla: A gépelosztástól a vevők piacáig. (A mezőgazdaság gépellátásának gépgyártási, gépkereskedelmi vonatkozásai). Kandidátusi értekezés, 1989.
4. Nacsa - Gergely - Varga: A szakosodás erőgéppark összetételére gyakorolt hatása a mezőgazdasági termelésben. Előadás: MTA-MÉM Agrár Műszaki Bizottság, Gödöllő, 1990.január 16-17.
5. Percze Tamás: Használt kisgépeket kellene behozni. Kistermelők Lapja, 1989. 8.sz.
6. Reischl Gábor: Az optimális nagyságú háztáji gazdaságok kialakításának építészeti eszközei. MÉM TLP-6/7/5.1.alprogram témajelentése, Gödöllő, 1982.
7. Sebestyén Katalin: Érdekvizonyok a termelési rendszerekben. AKI, Budapest, 1987.
8. Sebestyén Katalin - Szijjártó András - Boross László: Kooperáció és integráció az élelmiszergazdaságban. (Kézirat). 1989.
9. Vissyné Takács Mara: A mezőgazdasági kistermelés helyzete, a változás perspektívái. Tanulmány az Al-Ko cég részére. Budapest, 1990.

5. Környezetgazdálkodás és talajvédelem a változó birtokviszonyok között

A mezőgazdaság az az ágazat, amelynek lehetőségeit és teljesítményeit az ökológiai változások leginkább befolyásolják. Az ökológiai problémákkal való foglalkozás sajnálatos módon nem kapott eddig kellő prioritást gazdasági-társadalmi fejlődésünk jövőjét illetően. Az ökológiai követelményeket is figyelembe vevő hosszú távú stratégiai szemléletmód helyett a rövid távú, túlélésre törekvő taktika uralkodott el a gazdaságban és ez súlyos gondokhoz vezetett. A legtöbb hazai párt programjában szerepelnek ugyan ökológiai kérdések, de csak elnagyolt formában.

Mind ökológiai, mind gazdaságossági szempontból országos gond a talajszennyezés. A mezőgazdaságban a hígtrágya, és a magas hatóanyagveszteséggel tárolt, manipulált és kiszórt műtrágya környezetszennyező, költségnövelő hatása, a túlzott növényvédőszer felhasználás és a kemizálással járó hulladékok és göngyölegek elhelyezésének kérdései jelentenek problémát. Az ivóvízkészletek védelme és a kemizálás nyomán keletkezett hulladékok, göngyölegek elhelyezése és ártalmatlanítása terén katasztrófális lemaradás van.

A mezőgazdasági nagyüzemek jelenlegi válságos helyzete kérdéssé teszi a környezetbarát mezőgazdasági termelés kialakulását. Így például a nagyüzemi telepek hígtrágya problémáit csak az almozásos trágyázásra való radikális áttérés oldhatná meg. A kisgazdaságokat viszont jelenleg semmi nem kényszeríti, hogy környezetbarát gazdálkodást folytassanak.

A birtokviszonyok megváltozása következtében várhatóan csökken a mezőgazdasági termelés okozta környezetterhelés. A magángazdaságok zömét a jövőben valószínűleg kistermelői parasztgazdaságok alkotják. Ezekben a gazdaságokban az állatkonzentráció általában nem vet fel jelentős környezetvédelmi problémákat. Az állattartásban alkalmazható hagyományos mélyalmos tartástechnológia mellett például nem jelentkezik hígtrágya elhelyezési probléma. Az állatállomány ellátásához

szükséges takarmánytermelő területek talajerő visszapótlására elsősorban istállótrágyát használnak. Mútrágyát valószínűleg csak kiegészítőnek és korlátozott mennyiségben alkalmaznak. Megszűnik a mútrágya túladagolás és a mútrágya táblaszéli tárolása.

Ugyanakkor ügyelni kell arra is, hogy a települések belterületén az állattartás ne érhesse el olyan betelepítési sűrűséget, amelyet a falu közművesítettsége már nem tud elviselni. Az állattartásra szolgáló melléképületek elhelyezésénél a védőtávolságokat az adott viszonyok (pl. teleknagyság, telekforma, domborzat, vízbázis mélysége és helye stb.) különbözősége miatt helyben szabályozni kell. Nagyobb állatszám és koncentráció esetén környezetvédelmi szempontból indokolt a települések külterületén létesíteni gazdasági épületeket, tanyákat. A magántermelés és a környezetvédelem összhangjának megteremtéséhez ki kell dolgozni a különböző magángazdasági formákra (pl. kistermelői parasztgazdaságokra, farmjellegű gazdaságokra, egyéb magánvállalkozásokra) azt a tartástechnológiai, trágyakezelési és védőtávolsági rendszert (ajánlott tipustervet), amelyben környezetszennyezés nélkül megvalósítható az állattartás.

A magántermelés előretörése és várható túlsúlya egy sor olyan kérdést vet fel, amely a kellő szakértelem hiánya miatt a környezetre és a terméket fogyasztó emberre veszélyforrást jelent (pl. növényvédőszer alkalmazása, permetezési napló vezetésének elmaradása stb.). A birtokviszonyok változásával tehát az emberi tényező szerepe megnő. A szükséges elméleti és gyakorlati szaktudás megszerzéséhez fel kell eleveníteni korszerűsített formában a valamikor jól bevált "aranykalászos" és "ezüstkalászos" képzési rendszert. A környezetvédelmi tudat formálására külföldi példa nyomán javasolható, hogy közérthető, információs anyagok, ismertető és kiadványok készüljenek a környezetbarát termelés népszerűsítésére, és a környezeti veszélyek elhárítására.

A környezetbarát vállalati és gazdálkodói magatartást jogi szabályozókon keresztül tiltással és gazdasági eszközök-

kel ösztönzéssel lehet és kell elősegíteni. Hazánkban a környezetgazdálkodás eddigi közvetlen jogi szabályozóeszközei: az előzetes engedélyeztetés, az építési szabályzatokkal kapcsolatos előírások és a környezetvédelmi birságolási rendszer. Véleményünk szerint liberalizált formában, de továbbra is fenn kell tartani a jog adta kényszerítő eszközök rendszerét a változó birtokstruktúrában is. Ugyanakkor új, a piacgazdaság feltételeinek konform pénzügyi szabályozását kell előtérbe helyezni a környezetgazdálkodásban.

Egyrészt a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek (vállalatok, farmgazdaságok, magánvállalkozók) jövedelemtermelő képességének növelésével kell előteremteni a környezetvédelmi ráfordítások pénzügyi forrásait (pl. állami költségvetésből, illetve önkormányzati bevételekből finanszírozott környezetvédelmi létesítmények). Másrészt a piaci viszonyok kialakulása, megerősödése szolgálhat alapul a külső gazdasági hatások (un. externáliák) kivédésére. Itt is említjük, hogy pl. a mezőgazdasági termőföldnek, mint erőforrásnak nincs piaci ára, csupán mesterséges szorzószámokkal kialakított értéke van.

A piacgazdasági viszonyok térnyerése elsősorban az árrendszer átalakulásában kell megjelenjen. Egyértelműen törekedni kell arra, hogy a gazdálkodók a környezetvédelemmel kapcsolatos ráfordításokat beépíthessék termékeik árába is. A környezetgazdálkodás területén fokozott mértékben lesz szükség adó- és hitelkedvezmények nyújtására, állami szubvenciókra. Ebben a tekintetben biztató eredménynek mondható a környezetvédelmi szolgáltatások 0-százalékos ÁFA kulcsa.

A talaj, Magyarország legfontosabb megújítható, természeti erőforrása. A talaj minősége és termőképessége alapvetően az anyagforgalmi viszonyoktól függ. Ennek csupán egyik összetevője a közvetlen szennyezés, a többi a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos. Az anyagforgalom kedvezőtlen megváltozása (talajdegradáció) nyomán zavar keletkezik a talaj funkcióiban csökken a termőképessége, kedvezőtlenekké válnak a talajökológiai viszonyok, romlanak az agrotechnikai művelé-

si feltételek. Magyarországon a talaj termőképességet gátló tényezők: a nagy homoktartalom, az erősen savanyú kémhatás, a szikesedés, a víz- és szél eróziója és a sekély termőréteg stb.

A talaj képes számos környezetszennyező anyag kedvezőtlen hatását tompítani, felszívódását lassítani. A kiegyenlítő hatás azonban véges, ezért megengedhetetlen a talajt környezeti kockázattól mentes hulladéktárolónak tekinteni. A talajaink elszennyeződési ütemét tehát lassítani kell.

Talajaink termőképességének megőrzése és folyamatos karbantartása ismétlődő "rekonstrukciót" igényel, amely egyúttal aktív környezetvédelmet is jelent. A növénytermesztés művelési munkái nemcsak a talajt változtatják meg, hanem a talaj vízgazdálkodását is. A víz és a talaj kölcsönhatása a táj és a természeti környezet képét megváltoztatja, ha nem kellő előrelátással és szakszerűséggel végzik a termelést.

A tulajdonreform nyomán kialakuló új birtokstruktúrában a csökkenő táblaméretek mellett hegy- és dombvidéki területeken külön is figyelemmel kell lenni a talajművelésnél az eroziós károk keletkezésének megakadályozására.

A természet- és tájvédelem hazánkban korszakváltás előtt áll, az extenzív szakaszból az intenzív szakaszba tér át. Ezzel kapcsolatos legfontosabb feladataink: a természeti kincsek, erdők védelme, ritka növény- és állatfajok, földtani képződmények megóvása. Túrhetetlen, hogy pillanatnyi érdekből százhektár számra irtsák az erdőket. Az újratelepítéshez, illetve a irtásterületek idegenforgalmi hasznosítására a szükséges pénzügyi forrást szükség esetén idegen tőke bevonásával lehet előteremteni. Minél több területet kell bekapcsolni az idegenforgalomba és a turizmusba (pl. üdülőfaluk, szabaidő-központok stb.) Ennek érdekében bővíteni kell az ismeretterjesztő és propagandatevékenységet. Szükséges elérni, hogy a gazdálkodók és a terület kezelői magukénak érezzék az ott lévő objektumok fenntartását és a hasznából tisztos bevételhez jussanak. A fejlesztés alapja természete-

sen az anyagi eszközök megléte. Ha erre egyelőre nincs is elegendő pénz, a jogi védelem kérdését mindenképpen meg kell oldani.

A nemzeti parkok és tájvédelmi körzetek a természeti környezet eredeti vagy azt megközelítő állapotának fenntartását biztosítják. Ezért ezeken a területeken a környezetbarát gazdálkodás meghonosítása elengedhetetlen követelmény.

A természet- és tájvédelem mellett az épített környezet kultúrtörténeti emlékeinek védelméről is gondoskodni kell.

A környezetbarát mezőgazdasági termelés iránti igények a világ számos országában megfogalmazódnak. Jól felfogott érdeünk, hogy ebbe a folyamatba mi is tevékenyen bekapcsolódjunk. Ennek érdekében át kell formálnunk egész gondolkodásmódunkat a termelési és ökológiai következmények összefüggéseit illetően. Ugyanakkor a jogszabályi előírásokon túlmenően piackonform eszközökkel ösztönözni kell a mezőgazdasági termelőket természeti erőforrásaink megóvására, hasznosítására.

A követelményeket és feltételeket mind ipari háttér, mind pedig pénzügyi eszközök vonatkozásában feltétlenül össze kell hangolni.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Szabó Gábor: A környezetgazdálkodás főbb kérdései Magyarországon.
International Institute of Selfmanagement.
Seminar 3-8 September '89 Harkány, Hungary.
2. Várallyay György: A talaj állapota.
Tudomány, 1989.5.évf.11.sz.
3. Szabó Gábor: Környezetvédelem az MTA Agrártudományok Osztálya ülésének programján.
Magyar Vízgazdálkodás, 1989.4.sz.

6. A földtulajdon-földbérleti rendszer regionális különbségei és összefüggései

Az agrárökonómiai és egyéb kutatások az utóbbi évtizedben mélyrehatóan foglalkoznak a területi differenciálódás problémakörével, és azok sajátos agrárvetületével, feltárva, hogy a térségi differenciálódás következtében olyan súlyos problémák vetődnek fel, melyek manapság - az általánosan elterjedt szóhasználatnál élve - társadalmi feszültségeket eredményeznek.

A területi differenciálódásról

A területi differenciálódással kapcsolatban a gazdaságilag fejlettebb országok példájára is hivatkozva kiemeljük az alábbi sajátosságokat:

- A területi differenciálódás a tulajdonviszonyoktól, a társadalmi berendezkedéstől függetlenül megjelenik és új-ratermelődik. A felmerülő problémákat tudatosan kezelik, de nem törekednek minden területen a differenciálódás teljes megszüntetésére és következményeinek felszámolására sem, ugyanakkor nagy figyelmet szentelnek a differenciálódás ésszerű szintjének meghatározására, például az agrártermelésben az extenzív, vagy intenzív irányú termelési struktúra kialakítására.

- A differenciálódás és következményei a gazdasági életben jelentkező válsághelyzetekben felerősödnek, viszont éppen a válságos időszakok - többek között a forráshiányok következtében - nehezítik az ésszerű megoldási módok gyors realizálását.

- A differenciálódás következményei, a hátrányos helyzetbe jutott térségek problémái csak nemzeti összefogás árán oldhatók meg, a hátrányos helyzetbe került térségek gazdasági, társadalmi fellelendítése csupán az említett térségek önjelétől nem remélhető. A hazánkban kialakuló új önkormányzatok ezzel a súlyos örökséggel nyomban szembetalálkoznak.

- A problémák kezelése során a célok megfogalmazása kétirányú. A rövidebb távú célok keretében a legégetőbb problémák - inkább csak tüneti - kezelésére vállalkoznak (pl. a munkanélküliség, egyes termékekből jelentkező túltermelési feszültségek levezetése), hosszabb távon pedig az egyes térségeknek hasznos társadalmi funkciót fogalmaznak meg és ezek kialakulását szolgáló eszközrendszert megalkotják és tudatosan alkalmazzák.

- A gazdasági fejlődéssel az egyes térségek és a termőföld, tágabb értelemben a természeti tájak funkciói módosulnak, megváltoznak. Azokban az országokban, ahol a termőföld potenciális termőképessége alacsony, vagy viszonylag kevés a mezőgazdaságilag hasznosítható földterület - az alapvető élelmiszerekből az önellátásra való törekvést is szem előtt tartva - az elsődleges termelőeszköz, a termőföld mennyiségét növelik illetve termőképességét fokozzák. Ahol pedig a termőföld viszonylag bőségesen áll rendelkezésre, de a termőföld minőségében lényeges különbségek jelentkeznek általában az jellemző, hogy a különböző minőségű földeken a termelés intenzitásában eltérő utakat követnek. Ez konkrétan úgy jelenik meg, hogy az erőforrásokat elsősorban a jobb adottságú területekre koncentrálnak, azokat intenzívebben hasznosítják, a viszonylag gyengébb adottságú területeken viszont az extenzív irányú hasznosítás - nevezhetjük a termelés tudatos korlátozásának is - kerül előtérbe. Ez utóbbi esetben is nagy gondot fordítanak azonban arra, hogy a kultúrtáj megtartása érdekében valamiféle agrártermelés és az agrártermeléshez kötődő népesség ezeken a területeken is fennmaradjon és ennek érdekében a piaci hatásokat különböző módon - elsődlegesen széles körű és összehangolt támogatási rendszerrel és szociálpolitikával - tompítják.

Kiemelendő a kérdéskörhöz kapcsolódva, hogy nem csupán hazai sajátosságról van szó és nem is csak a szocialistának nevezett rendszerek sajátosságáról, hanem általános jelenségről, amely: a tulajdonviszonyoktól, a gazdaság szerkezetétől,

fejlettségi fokától függetlenül megjelenik, újratermelődik és különösen válsághelyzetek idején kiéleződik. Ezt azért szükséges hanyagsúlyozni, mert az ebből adódó agrárproblémák, tágabb értelemben a falvak, illetve vidék problémái pusztán a tulajdonvisznyok rendeződésétől, az üzemformák és üzem-
méretek megváltoztatásától nem oldódnak meg. A gazdaságilag fejlett országok példája azt is bizonyítja, hogy a regionális feszültségek kezelését nem csupán gazdasági, sőt esetenként nem elsődlegesen gazdasági megfontolásokból kezelik megkülönböztetett figyelemmel.

Regionális különbségek Magyarországon

Hazánkban regionális különbségek konkrétan az alábbi főbb területeken jelentkeznek:

- A termőföld minősége, termőképessége, az agrártermelés termőhelyi feltételei. Ha megnézzük a termőföld aránykórónában kifejezett minőségét, a domborzati viszonyokat, a vízrajzi viszonyokat, tágabb értelemben a termőhelyi adottságokat, akkor egyértelműen látható, hogy - noha a termőhelyi adottságok a globális agrártermelést érdeemben nem korlátozzák - az átlagosnál lényegesen kedvezőbb és kedvezőtlenebb adottságú térségekkel találkozunk. Ugyanakkor anakronisztikusnak tűnik, hogy kedvezőtlen termőhelyi adottság címén manapság a mezőgazdasági terület csaknem felén folytatott agrártermelés részeseül állami támogatásban. A termőhelyi adottságok differenciáltságából eredő helyzethez csak részben alkalmazkodott agrártermelésünk a termelés szerkezetében, de a földhasznosítás intenzitásában is. Mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a termőhely minőségében nemcsak a térségek között figyelhetők meg különbségek, hanem egy-egy településen belül is, így a gyengébb adottságú térségek egy-egy nagyüzemében, sőt egy-egy kisebb település határában is vannak jobb földek. Várható, hogy a gyengébb minőségű földek iránt - akár tulajdonszerzés, akár földbérlés formájában - igen mérsékelt kereslet jelentkezik és fennáll a veszélye a termelés spontán megszűnésének is. Célszerűnek látszik egy olyan földhasználati

rendszer érvényesítése, amely a jobb adottságú termőföldek, határrészek intenzívebb hasznosítását helyezi előtérbe a gyengébb adottságúak extenzív irányú hasznosítása mellett, azt is szem előtt tartva, hogy a kedvezőtlen termőhely számos mezőgazdasági kultúra termesztésével igen előnyösen hasznosítható.

- A földhasznosítás módja - művelési ágak szerkezete. Jórészt a termőhelyi feltételekkel összefüggésben alakult a földhasznosítás konkrét módja s etekintetben leginkább az erdő-, a gyepe-, és szőlő-gyümölcsös művelési ágak arányaiban tapasztalhatók térségi különbségek. Meg kell jegyezni, hogy a mai földhasznosítás nagyvonalakban követi az évszázadok során kialakult gyakorlatot. Az ültetvények azonban számos esetben a termőhelyi adottságok hatásainak nem kellő mérlegelésével létesültek, az öregedő ültetvények túlsúlya jelzi, hogy nincs optimálisnak nevezhető rotáció, más esetekben pedig kétséges, hogy a szélsőségesen egy piacra szánt termékeket adó nagyüzemi ültetvények hosszabb távon is fenntarthatók-e. Nem volt szerencsés a művelési ágak között olyan "rangsort" felállítani, melyben a szántó művelési ágnek jutott elsődleges szerep mindenekelőtt a gyepek, erdő rovására. Szerencsésebb lenne a mai szántóterületek mintegy egynegyed részét gyepe, illetve erdő művelési ágban hasznosítani.

- A termőföld veszélyeztetettsége. A termőföldet az intenzív agrártermelés (pl. műtrágyahasználat, koncentráltan elhelyezett szakosított állattartó telepek, a szervezestrágyázás mellőzése), mezőgazdaságon kívüli vegyi szennyezések (pl. kommunális és ipari hulladékok) és a természet erői (erozió, defláció, ár- és belvizek) veszélyeztetik. Azt mondhatjuk, hogy ma a termőföld közel felét éri olyan behatások, melyek a termőföld potenciális termőképességének kihasználását erősen korlátozzák. A nagyüzemi gazdálkodás elvileg jó lehetőséget kínál a talajvédelemre, de ezek gyakorlati realizálása hiányosan valósult meg. A termőföld védelme - deklarált céljaink ellenére - a termelés mögött másodlagos szempont. Kétségtelen viszont, hogy a természeti hatások mérsék-

lésére főként meliorációs munkák keretében, ezek részeként az öntözéses gazdálkodásra komoly támogatásokat kapott mezőgazdaságunk elsősorban beruházási támogatások formájában. Vannak területek, ahol a szóbanforgó beruházások kedvező hatása közgazdasági szempontból nehezen, vagy egyáltalán nem igazolható, a nagyobbik hányadra viszont az jellemző, hogy mint termelési infrastruktúrák hatékonyan működnek. Az említett rendszerek a nagyüzemi termelés feltételei szerint épültek, fenntartásuk és üzemeltetésük legtöbbször még nagyüzemek közötti koordinációt is feltételez. Ez olyan adottságként kezelendő, amire a tulajdonviszonyok rendezése és a gazdaságok méretének kialakítása során különösen tekintettel kell lenni.

- Az adottságokhoz igazodó eszközkinálat. A hazai agrártermelésre egysikű eszközkinálat és technológiák jellemzőek, főként a gyengébb adottságú területek szükségletét szinte teljesen mellőzve, az eszközkinálathoz igazodott a termelés, nem pedig a termelés igényeihez az eszközkinálat. Ha kialakulnak a mai nagyüzemnél lényegesen kisebb méretű magángazdaságok, akkor gondolni kell arra, hogy - a gazdaságok méretéből adódó igényeken túl - a kedvezőtlenebb adottságok között gazdálkodók is sajátos eszközigénnyel jelentkeznek.

- A foglalkoztatási struktúra és ebben az agrártermelés szerepe. A gazdasági fejlődéssel párhuzamosan megfigyelhető, hogy csökken a közvetlen agrártermelésben és nő az ipari, méginkább a szolgáltatások területén foglalkoztatottak aránya. Ha viszont megnézzük a gazdaságilag elmaradott térségekben ma élő népességet, akkor azt találjuk, hogy az aktív korúak megközelítően kétszer annyi hányada él az agrártermelésből, mint a fejlettebb térségekben. Egyrészt azért, mert itt eleve alacsonyabb a népsűrűség, másrészt azért, mert más lehetőség híján kényszerűségből is az agrártermeléshez, mindenekelőtt a nagyüzemekhez kötődnek. A nem agrártermelésből élők túlnyomó többsége ingázó, a struktúraváltással leginkább

az ő munkahelyük veszélyeztetett, a ma is fellelhető foglalkoztatási feszültségek felerősödnek. Az agrártermelés azonban - akár más tulajdonviszonyok és üzemméretek mellett - önmagában nem képes a feszültségeket feloldani, legfeljebb időlegesen tompítani és azokban a térségekben, ahol munkaintenzív ágazatok bővítésére van lehetőség, de ilyen helyeken is csak akkor, ha az említett gazdálkodók fejlesztési forrásokhoz jutnak, illetve a szükséges vertikumok ma még rendkívül hiányos láncszemei (felvásárlás, feldolgozás stb.) is kiépülnek, illetve bővülnek.

- Képzettségi struktúra, szakember ellátottság. Megfigyelhető, hogy azokban a térségekben, melyek a gazdasági fejlődésben lényegesen elmaradtak a népesség körében sajátos kontraszelekció jelentkezett. A népességnek az a része, amelyik mozgékonyabb, képzettebb volt, felismerte azt, hogy másutt jobban boldogulhat és így tömeges elvándorlás indult meg, de ez a folyamat ma sem szűnt meg. Következményei a népesség korösszetételében már ma is megjelennek. Megnő a népességen belül a különleges ellátást igénylők aránya. A helyi önkormányzatoknak tehát arra kell számítaniok, hogy a mai-nál is magasabb lesz az idősebb korúak aránya és a népesség a jelenlegi szintű reprodukcióra sem lesz képes. Ebből az is következik, hogy az ilyen térségekben méginkább felerősödhet az élet minden területén a szakemberhiány, de nem lesz elegendő vállalkozó sem.

- A mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági stabilitása. A nagyüzemi gazdálkodás általánossá tételével számos sablon honosodott meg hazánkban, úgy a gazdaságok méretére, termelési szerkezetére, sőt a termelés intenzitása tekintetében is. Különös problémát vet fel az optimális koncentráció jegyében kierőszakolt mezőgazdasági termelőszövetkezeti egyesítések, az állami gazdaságok összevonása, a szakszövetkezetek létének erős korlátozása, mely számos települést az alapvető gazdasági bázistól, a mezőgazdasági nagyüzemtől is megfosztott. Az így létrehozott nagyüzemek kezdettől fogva gaz-

dasági nehézségekkel küszködnek, mára mintegy 300-350 nagyüzem olyan mértékben eladósodott, hogy a mai árviszonyokkal még állami támogatás mellett sem életképes. Nem képesek elöregedett eszközállományuk megújítására, megmerevedett, rugalmatlan termelési struktúra rabjai, korszerűtlen a szervezeti és érdekeltségi rendszerük. A szóbanforgó nagyüzemek létét nemcsak - és talán nem elsősorban - a magángazdaságok kialakulása "veszélyezteteti", hanem a hitelezők, mindenekelőtt a bankok érdeke, szándéka, magatartása. Ha ugyanis a hitelezők komolyan veszik és ragaszkodnak követeléseik megfizetéséhez, akkor számítani kell arra, hogy az említett gazdaságok körében tömeges csőd-eljárásra kerülhet sor. Újabb kérdéseket vet fel az is, ha a szóbanforgó gazdaságok feloszlanának és helyükön magángazdaságok alakulnának, vagy más típusu szövetkezetek szerveződnének. A felhalmozott adósságot viseljk-e ezek az utódszervezetek, illetve gazdálkodók? Ha igen, akkor arra számíthatunk, hogy az így létrejövő utódszervezetek eleve életképtelenek. Ha viszont ők nem viselik, akkor felvetődik, a hitelezőket ki és milyen forrásból elégítse ki?

Manapság számos településen, térségben szinte kizárólag mezőgazdasági nagyüzemek jelentenek támaszt a településeknek és az ott élő népességnek. A nagyüzemek és a települések közötti sokrétű kapcsolat korántsem mentes a problémáktól, feszültségektől, de létezik és sok település egyetlen éltető ereje. Más gazdasági formációk ugyanezt a funkciót akár jobban is betölthetik, de egy átmeneti időszak zavarainak kezelésére célszerű felkészülni.

Felhívjuk a figyelmet továbbá arra is, hogy ezeknek a nagyüzemeknek olyan a termelési szerkezete, hogy bevételeik akár kétharmada nem agrártermelésből, hanem úgynevezett nem mezőgazdasági tevékenységből származik. Gondolni kell arra, hogy az ilyen téren munkálkodó különböző egységeik a megszűnő nagyüzemek helyett milyen szövetekben működhetnének úgy, hogy egyben az említett térségek illetve települések bevételi forrásaiként ne szűnjenek meg.

- A kistermelés helyzete. Mint ismeretes a kistermelés erőssége, termelés-struktúrája rendkívül színes és az ország egyes térségei között e tekintetben is eltérések tapasztalhatók. Az elmaradott térségekben helyenként csak a hagyományos, a családi szükségletek kielégítésére szolgáló kistermelés létezik és a népesség korstruktúrája miatt még ennek a megtartása is kétséges. Másutt viszont erős árútermelő kisgazdaságok, kisszámban magángazdák működnek, melyek életképes magángazdálkodás lehetőségeit hordozzák magukban. Tisztázandó, hogy milyen felételek mellett és megerősödhet-e olyan mértékben az említett kistermelés, amely a nagyüzemek létét szükségtelenné teszi, avagy olyan gazdasági kombináció az ésszerű, amelyben hagyományos kistermelők, magángazdálkodók és lényegesen átalakult nagyüzemek is megtalálhatják helyüket. Abban az esetben, ha korrekt üzleti kapcsolatokon nyugvó, a résztvevők érdekét érvényesítő integrációk alakulnak ki, akkor az említett együttélés hosszabb távon is észszerűnek látszik.

- Településszerkezet, termelő- és lakossági infrastruktúra fejlettsége. Hazánkban a leginkább szembeűnő, illetve a mindennapi életben folyton kitapintható különbségek leginkább ezen a területen jelennek meg. A részletesebb értékelést mellőzve annyi megállapítható, hogy a hosszú évtizedeken át érvényesült településfejlesztési gyakorlat az aprófalvas és tanyás települési rendszernek és az ottani gazdálkodó szervezeteknek nem kedvezett. Az említett települések fokozatosan sorvadnak, a termelő- és lakossági infrastruktúra fejlesztési forrásainak központi elosztásakor - lényegében a maradékelv szerint - a legalapvetőbb szükségletek kielégítéséhez sem kapták meg a forrásokat. Ma mintegy 600-700 településen az emberi élet minimális feltételei is hiányosak, a hiányosságok korlátozzák a vállalkozási lehetőséget, nem vonzzák a vállalkozókat.

- Gazdasági fejlettség, gazdasági bázis. Hazai és nemzetközi példákön igazolható, hogy egy-egy térség csak ak-

kor életképes, ha megfelelő gazdasági bázissal rendelkezik. Hazánkban a térségek, települések mai gazdasági bázisa főként központi elhatározások révén alakult és sok helyen ma szinte kizárólag az agrártermelésre korlátozódik. A mostani ár és költségviszonyok mellett azonban átlagosnál rosszabb földminőség mellett az agrártermelés legtöbb ágazata - a tulajdonformától és üzemmérettől függetlenül - állami támogatás nélkül nem lehet versenyképes. Nem az eddigi támogatási formák változatlan fenntartására gondolunk, hanem olyan rendszerre, melyben a hatékonyságra ösztönzésnek nagyobb szerep jut. Konkrét hatásaként azonban a mai termelési struktúra is módosulhat.

Az agrártermelés és a termőföld funkciói

Szeretnénk hangsúlyozni, hogy az agrártermelés és a termőföld funkciója is változhat, illetve a változás lehetőségével célszerű számolni az alábbiak szerint:

/1/ A viszonylag jobb adottságú térségekben illetve a gyengébb adottságú térségek jobb adottságú területein továbbra is megmarad a termelés, termékelőállítás mint elsődleges funkció.

/2/ A legrosszabb adottságú területeken, illetve bizonyos körzetekben háttérbe szorul a termelési funkció és elsődlegesen jóléti, rekreációs célokat szolgálnak. Ez utóbbiaknál elsődleges szempont a kultúrtáj fenntartása, illetve megőrzése, amelyhez a földhasznosítás módjának megváltoztatása is társul. Különös tekintettel kell lenni arra, hogy a tulajdonviszonyok rendezése következtében ezek a területek ne válhassanak a földdel való spekuláció tárgyává.

/3/ Az előző kettő kombinációja, amely azt jelenti, hogy megvalósult a termelés extenzív irányú átalakítása és ezek a területek mintegy tartalékként szolgálhatnak az agrártermékeknél esetlegesen jelentkező konjunkturális kereslet kielégítésére, de az extenzív hasznosításhoz kapcsolódva meghonosodhatnak olyan termelési funkciók is, melyek környezetbarát technológiák alkalmazásával a biotermelés illetve biogazdálkodás alapjául szolgálhatnak.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Az országgyűlés 12/1980-85. sz. határozata a terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatairól.
2. Dorgai László: Az agrártermelés, a tájvédelem és a népességmegtartó-képesség viszonya a kedvezőtlen termőhelyi adottságú térségekben. A XX.század és a magyar mezőgazdaság.
GATE, 1985.
3. Irányelvek a gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésére.
Országos Tervhivatal: 99189/29/I/1985.
4. Társadalmi-gazdasági program a gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésének gyorsítására.
Országos Tervhivatal: 7847/58/I/1986.
5. Útkeresés közben. A szűkös erőforrásokkal rendelkező agrárterületek helyzete, fejlesztésük szűkössége és lehetőségei.
Az 1987.május 22-23-án Kaposvárott rendezett országos tanácskozás előadásai. Somogy megyei Tanács, Kaposvár, 1987.
6. Dorgai L. - Fehér A.: A talajvédelem közgazdasági feltételrendszere a dombvidéki mezőgazdasági nagyüzemekben.
Gazdálkodás, 1987/6.
7. Dorgai László: A szűkös erőforrásokkal rendelkező agrárterületek helyzete, fejlesztésük szűkössége és lehetősége.
Gazdálkodás, 1987/9.
8. Dorgai László: Az ingázás és a foglalkoztatás egy gazdaságilag elmaradott térségben.
Gazdálkodás, 1988/1.
9. A gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésére kidolgozott társadalmi-gazdasági program végrehajtásának tapasztalatai.
Országos Tervhivatal: 8692/2/IX/1988.
10. Halász Péter: A mezőgazdasági kistermelés szerepe az elmaradott térségek fejlesztésében.
Gazdálkodás, 1989/10.
11. Tóth Erzsébet: A szervezeti és érdekeltségi rendszer fejlesztése a gazdaságilag elmaradott térségek nagyüzemeiben.
Gazdálkodás, 1989/12.
12. Agriculture in difficult circumstances.
The Agricultural Economics Research Institute Research Publications, No.57. Helsinki, 1989.

7. A földtulajdon és a földforgalom szociális összefüggései

Az utóbbi évek sokasodó válság-jelenségei között egyre élesebben jelentkeznek a szociálpolitikai és a társadalombiztosítási rendszer feszültségei, ellentmondásai is.

A gazdasági válságból való kilábalás vitathatatlanul szükséges eszközeinek, a tulajdonreformra épülő valós piacgazdaság kialakítása és mielőbbi térnyerése tekinthető. Ebben a folyamatban viszont reálisan számolni kell a társadalmi polarizáció erősödésével, a jövedelmek differenciálódásával. Ezek további feszültségeket keltő - az átmeneti időszakban erőtelegebb, majd remélhetően mérséklődő - hatásai a gazdaság átalakításával összhangolt, a finanszírozás és az intézményrendszer tekintetében egyaránt megújuló szociálpolitikai és társadalombiztosítási rendszerrel kezelhetők. A változtatás során éppúgy kerülni kell a gazdaság és a szociálpolitika összemosódását, mint azt, hogy az emberi tényezőhöz közvetlenül kapcsolódó társadalom- és szociálpolitika - állami garanciák és a struktúraváltást is szolgáló preferenciák nélkül - teljes egészében a piacgazdaság törvényeinek alárendelten működjön.

A szociálpolitika feladatainak meghatározásához elengedhetetlen a különböző népgazdasági ágakban foglalkoztatott munkaerő és az inaktív korú népesség jövedelemviszonyainak, szociális helyzetének alapos ismerete, valamint a változó gazdaság társadalmi hatásainak viszonylag biztonságos előrejelzése. Csak így alakíthatók ki azok a feltételek és mechanizmusok, amelyek a már meglévő és a gazdasági átalakulásból adódó újabb szociális feszültségek mérséklésére, megelőzésére egyaránt alkalmasak.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak jövedelemviszonyai és szociális ellátottságuk jelenlegi helyzete

A jelenlegi társadalombiztosítási rendszerben a pénzbeni társadalmi juttatások jelentős része^{x/} döntően a munkaviszony-

^{x/} Táppénz; gyermekgondozási díj, nyugellátás.

ből származó keresethez kötődik. Az elmúlt másfél évtizedben viszont a munkaviszonyból származó jövedelemhányad a munkás és a paraszt családok jövedelmében egyaránt csökkent, amely a gyorsuló inflációval együtt kedvezőtlenül befolyásolja a munkavállaláshoz kötött juttatások színvonalát és értékállóságát.

A Központi Statisztikai Hivatal legújabb, a népesség ágazati hovatartozását és tevékenységét a korábbinál reálisabban tükröző családi jövedelem adataiból (7.táblázat) kitűnik, hogy a munkások jövedelmében a munkaviszonyból származó kereset az 1972.évi 65,7 %-ról 1987-ben 58,5 %-ra mérséklődött. A nagyüzemi parasztságnál ez az arány lényegesen alacsonyabb. Már 1972-ben sem érte el az 50,0 %-ot (45,5 %), 1987-ben pedig a családok jövedelmének alig több mint 40,0 %-a származott főállású munkaviszonyból.

Ez a különbség a mezőgazdaság - ezen belül a szövetkezeti szektor - más ágazatoktól, egészen a legutóbbi évekig eltérő munkadíjazási rendszerére és ennek létjogosultságát igazoló - indokaiban már hosszú idő óta nem helytálló - gazdaság- és társadalompolitikai megítélésre (a zömében falun élő parasztság alacsonyabb megélhetési költségei, a háztáji termelés jövedelemkiegészítő szerepe) vezethető vissza.

A parasztság háztáji termelésből származó - 34-36 %-os részesedésű - jövedelme egészen a 70-es évek végéig kiegyenlítette a munkaviszonyból származó keresetek különbségeit. Ezt követően viszont a kistermelés összes jövedelmen belüli aránya mérséklődött és a 80-as évtizedben közel azonos - a családi jövedelmek harmadát adó - szinten maradt.

A háztáji gazdaságok kiegészítő jövedelme jelentős többletmunka vállalás eredménye. A jövedelmi különbségeket kompenzáló hatása a falvakban élő népesség megélhetési költségeinek növekedése és a termelés jövedelemtartalmának erőteljes visszaesése miatt az utóbbi években mérséklődött. A kistermelésből származó jövedelemhányadot az 1980-as években a nagyüzemek munkaigényes ágazatainak háztáji keretek közé történő,

7. táblázat

Egy háztartásra jutó havi jövedelem források szerinti megoszlása és a kereseti arányok változása

Megnevezés	Kereset mun- kaviszony- ból ^x	háztáji (egyéni) gazda- ságból	Jövedelem egyéb myn- kából ^{xx}	Pénzbeni társadalmi juttatás ^{xxx}	Egyéb csa- ládi jö- vedelem	Természet- beli társa- dalmi jut- tatás	Összes jövede- lem
Munkások							
1972	65,7	6,8	1,5	10,8	0,8	14,4	100,0
1977	61,7	8,5	2,0	13,5	0,6	13,7	100,0
1982	59,4	7,3	2,3	14,2	0,6	16,2	100,0
1987	58,5	8,3	4,3	14,6	0,9	13,3	100,0
Nagyüzemi parasztok							
1972	45,5	33,7	1,6	7,5	1,0	10,7	100,0
1977	40,8	35,6	1,9	10,1	0,5	11,1	100,0
1982	44,6	30,0	0,6	11,5	0,0	15,3	100,0
1987	40,6	30,3	1,9	13,4	1,0	12,8	100,0
Kereseti arányok (a munkások havi átlagos összes jövedelme = 100 %)							
1972	70,5	506,6	111,8	70,3	128,6	75,9	101,8
1977	66,2	422,0	90,0	75,3	74,0	81,2	100,1
1982	69,0	352,2	23,1	74,8	..	86,6	91,9
1987	65,1	340,6	41,2	86,4	94,5	89,9	93,7

x/ Alkalmaztatásból és mezőgazdasági termelészövetkezetből származó jövedelem együtt
 xx/ Nem mezőgazdasági önálló tevékenység és az egyéb munkavállalás alkalmi jövedelme
 xxx/ A munkavállaláshoz és az állampolgári jogon járó juttatások együttesen

Forrás: A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1972-ben, KSH, Bp, 1975.
 A lakosság jövedelmi rétegződése, KSH, Budapest, 1988.

egyre általánosabb áthelyezése sem növelte. A többlet munkavállalást tehát döntően az életszínvonal megőrzése, a megélhetés fokozódó anyagi terheinek ellensúlyozása motiválta. A társadalombiztosítási juttatások szempontjából mindenképpen méltánytalan a háztáji jövedelmek teljes összegének figyelmen kívül hagyása, hiszen a kistermelés gazdasági hasznossága (belföldi ellátás, élelmiszer export) aligha vitatható. Ezen némileg javított az a ma még korántsem általános gyakorlat, amely a háztáji tevékenység egy részét közös munkavégzésnek ismeri el.

A parasztság pénzbeni és természetbeni társadalmi juttatásainak összes jövedelmen belüli aránya az 1972. évi 18,2%-ról - a munkások azonos jövedelemhányadát lényegesen meghaladó ütemben - 1987-ben 25,8 %-ra nőtt. (A munkáscsaládok jövedelmében ez az arány 27,9 %.)

Az egyes foglalkoztatási csoportok és kororsztyályok között feszültséget okozó differenciáltság főként a keresettől függő juttatásokban (nyugdíj, táppénz, GYED) érzékelhető. Erre hívja fel a figyelmet az inaktív korú munkás- és paarsztcsaládok eltérő jövedelemszerkezete is. Míg a nyugdíjas munkáscsaládok jövedelméből a pénzbeli társadalmi juttatások több mint 70,0 %-kal részesedtek (1987-ben 73,5 %), addig a paraszti háztartásokban ez az arány csupán néhány százalékkal haladta meg az összes személyi jövedelem felét (1987-ben 54,4 %). A nyugdíjas korú parasztság megélhetésében tehát, a háztáji gazdaságból nyerhető - a családi jövedelemből 36,0 %-kal részesedő - bevételek döntő fontosságúak. Ez a tevékenység azonban az erre vállalkozók korának előrehaladtával, egészségi állapotuk romlásával mint jövedelemforrás egyre bizonytalanabbá válik, tehát a szociálpolitikai gondoskodás iránti igény fokozódik.

A családi jövedelmekben a földtulajdonhoz kötődő földjáraadék aránya - annak méltánytalanul alacsony összege miatt - szinte elhanyagolható. Országos átlagban a családi bevételekben mindössze 0,12 %-ot, az aktív korú nagyüzemi parasztságnál

valamivel magasabb, 0,2 %-os arányt képvisel. A nyugdíjas parasztcsaládok esetében ez az arány 1,8 % ugyan, de évi átlagos összege nem éri el az 1000 Ft-ot sem.

A háztartások átlagos havi jövedelmének vizsgálatából kitűnik tehát, hogy a parasztcsaládok 1972.évi közel 2 %-os jövedelemtöbblete 1977-re megszűnt és a munkásokéval azonos nagyságrendűvé vált. Ezt követően a parasztság hátrányára a családi jövedelmek távolodtak egymástól. 1987-ben 6,3 %-os eltérés figyelhető meg. Ez a különbség a parasztság lényegesen nagyobb - már-már nem fokozható - munkaidő ráfordítását tekintve indokolatlanul nagyinak minősíthető. (Becklések szerint a parasztság munkaviszonyban töltött és háztáji termelésben lekötött munkaideje 25-30 %-kal több a munkásokénál).

Ugyancsak figyelmet érdemlő és elgondolkodtató az ipari és a mezőgazdasági átlagbérek, átlagkeresetek távolodása egymástól. (8.táblázat) A mezőgazdasági átlagbérek 1980-ban regisztrálható 10 %-os hátránya 1987-re 16,0 %-ra fokozódott és különösen szembeűnő a mezőgazdasági szövetkezeti átlagbérek 18,0 %-os elmaradása. Ez a különbség a nettó keresetek közel azonos, 11-12 %-os növekedése miatt 1988-ban sem mérséklődött.

A mezőgazdaságban szociális és társadalmi feszültségeket okoz az átlagbérek és átlagkeresetek megyék szerinti és vállalatok közötti differenciáltsága is. További anomáliák forrása, hogy egy-egy térségen belül nagyüzemi dolgozók keresete között 20-30 %-os különbségek is tapasztalhatók. Az esetek többségében ez nem a dolgozók munkavégzésének eltéréseire, hanem döntően az általuk kevésbé befolyásolható alacsony vállalati jövedelmezőségre vezethető vissza. Ezzel korántsem a keresetek nivellálódását tekintjük megoldásnak, csupán az indokolatlan és hátrányos különbségek mérséklése, kezelése érdekében más jövedelmeket is figyelembevevő és ahol szükséges, preferenciákat adó társadalombiztosítási rendszer szükségességét hangsúlyozzuk.

8. táblázat

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak^{x/} átlagbérének és átlagkeresetének iparhoz viszonyított arányai

Év	Átlagbér			Átlagkereset			(százalék)
	Ipar ^{xx/}	Mezőgaz- daság	Ebből: állami me- zőgazdaság zeti kö- zös gaz- daságok	Ipar	Mezőgaz- daság	Ebből: állami me- zőgazdaság zeti közös gazdaságok	
1980	100,0	90,4	96,1	100,0	91,8	96,7	90,6
1981	100,0	90,2	94,7	100,0	92,0	96,4	91,0
1982	100,0	90,3	95,0	100,0	93,0	98,7	91,6
1982	100,0	89,4	94,4	100,0	91,9	97,4	90,5
1984	100,0	88,9	94,4	100,0	90,2	96,7	88,6
1985	100,0	85,5	92,7	100,0	88,4	96,2	86,3
1986	100,0	85,6	92,0	100,0	89,7	96,8	87,7
1987	100,0	84,1	91,0	100,0	88,5	96,2	86,3

x/ A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos állományi létszámára vetített adatok alapján
xx/ Állami és szövetkezeti ipar együtt

Forrás: Statisztikai Évkönyv, KSH, Budapest, 1980, 1981, 1984, 1987. évi évfolyamai

A társadalombiztosítási rendszer fokozatos egységesítésének, a juttatások szövetkezeti parasztságra történő kiterjesztésének pozitív hatásai aligha vitathatók. Ez a folyamat azonban döntően, ideológiai, politikai megfontolások, majd a szűkülő gazdasági lehetőségek miatt eléggé lassan, és a hátrányos megkülönböztetés egyes elemeit egészen a legutóbbi évekig fenntartva játszódott le.

A társadalompolitikai és szociális feszültségek kevésbé voltak érezhetőek, míg a közös gazdaságoknak lehetőségük volt a munkadíjak indokolt mértékű növelésére, illetve a társadalombiztosítási juttatások fedezetéül szolgáló befizetések - állami forrásokkal kiegészülve - képesek voltak a különféle ellátási formák értékálló finanszírozására. A társadalombiztosítási rendszer pozitív hatásai a 80-as évek elejétől mindinkább illúzióvá váltak és helyükre az életszínvonal csökkenésének, a szociális biztonság elvesztésének nyomasztó ténye lépett.

Egyre feszítőbb elmentmondások keletkeztek a nyugellátásban: különösen a munkás-alkalmazotti és a mezőgazdasági tagok nyugdíjának átlagos összege közötti különbségek méltánytalanok (9.táblázat). A paraszti nyugdíjak csaknem 24 %-kal kisebbek az alkalmazotti munkakörből nyugdíjazottak átlagos ellátásánál. Az ujonnan megállapított nyugdíjak közötti eltérés 1988-ban 1350 Ft, a nyugdíjasok teljes körére vonatkozóan pedig 720 Ft volt. Az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy a különbségek a szövetkezeti tagok hátrányára tovább növekszenek. A különbségeket nem mérsékelte az 1975-1980 között egységesített nyugdíjrendszer és a közös gazdaságokban dolgozók növekvő szolgálati ideje sem.

A nyugdíjak összegei rendkívül nagy szélsőségeket takarnak. 1987-ben a közel 500 000 termelőszövetkezeti nyugdíjas 75 %-ának nyugdíja nem érte el a 3000 Ft-ot. Ezen a kritikus állapoton kétségtelenül javított a nyugdíjak minimális összegének 1990-ben 4190 Ft-ra történő emelése és az az 1989-ben hozott rendelkezés is, miszerint az önálló mezőgazdasági

A nyugdíjak átlagos összegének változása

Év	Ujjonnan megállapított nyugdíjak átlagos összege (Ft)		Teljes állományra vonatkozó		A munkás, alkalmazotti és a szövetkezeti nyugdíjak különbsége (Ft)	Ujjonnan megállapított állományra vonatkozó		
	munkások és alkalmazottak	mezőgazdasági szövetkezeti tagok	munkások és alkalmazottak	mezőgazdasági szövetkezeti tagok				
1980	3215	2303	71,6	2600	2123	81,7	912	679
1981	3382	2507	74,1	2789	2291	82,1	875	498
1982	3615	2710	74,9	3006	2486	82,7	905	520
1983	3791	2850	75,2	3234	2680	82,9	941	554
1984	4095	3075	75,1	3465	2892	83,5	1020	573
1985	4318	3322	76,9	3699	3108	84,0	996	591
1986	4604	3553	77,2	3921	3292	83,9	1051	629
1987	5011	3864	77,1	4345	3666	84,4	1147	679
1988	5698	4349	76,3	4936	4216	85,4	1349	720

Forrás: Statisztikai Jelentés, Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest, 1987, 1988

tevékenységet folytató szakcsoport tagok, egyéni gazdálkodók és a tagi gazdaságban dolgozó szakszövetkezeti tagok társadalombiztosítási ellátása teljesszűkűvé vált.

A természetbeni társadalmi juttatások az igénybevétel lehetőségét tekintve a lakóhelytől függően szintén rendkívül differenciált. A vidéki településeken, különösen az elmara-dott térségek falvaiban élő lakosság ellátási hátránya a célul kitűzött kiegyenlítődés helyett fokozódik és szerepet játszik a munkaképes korú lakosság elvándorlásában.

A mezőgazdasági nagyüzemek szociális célú ráfordításaikkal igyekeztek mérsékelni dolgozók jövedelmi viszonyaiban, társadalombiztosítási ellátásában, élet- és munkakörülményeikben meglévő hátrányokat. Anyagi erejükhez mérten jelentős szerepet vállaltak a települések fejlesztésében (közmu-fejlesztés, gyermekintézmények támogatása stb.) is. A szociális biztonság hiányosságait és differenciáltságát ez a terület sem tudta ellensúlyozni. Erre - többek között - azért nem volt lehetőség, mert a vállalati szociális juttatások iránti igény éppen ott erősödött fel, ahol ennek forrásai mindinkább szűkültek. Ezen már nem segített a vállalati szociálpolitikai juttatások utóbbi években bevezetett oldottabb szabályozása (az adómentes alapképzés nyugdíjas tagokra történő kiterjesztése) sem.

A vállalati struktúra és a tulajdonviszonyok átrendeződése, a piacgazdaság térnyerése a vállalati szociálpolitika szociális biztonságban betöltött szerepének csökkenését, esetleges megszűnését vetíti előre. A gazdaságossági megfontolásokat erősítő folyamatok egyre határozottabban vetik fel a gazdálkodás és a szociálpolitikai funkciók különválasztásának szükségességét.

A földhasználatban és a föld tulajdonviszonyaiban bekövetkező változások jövedelemszerkezetre és szociális juttatásokra gyakorolt hatásai

A közeljövőben a termőföld használatának és tulajdonviszonyainak jelentős módosulásából eredően az alábbi változások valószínűsíthetők:

- Feltehető, hogy a jelenleg eredményesen gazdálkodó nagyüzemek egy része továbbra is fennmarad, belső struktúrájuk, termelés-szervezési, vezetési rendszerük azonban gyökeresen átalakul. Ez a változás a 80-as évek második felétől a szervezeti egységek decentralizációjával és vállalkozásszerű működésével lényegében már elkezdődött. A fejlődés során ezek a nagyüzemek vegyes tulajdonú egyéni és csoportos vállalkozások rendszerévé formálódnak.

Ezek a minőségi változások jelentősen átrendezik a személyi jövedelmek szerkezetét is. A személyi jövedelmen belül várhatóan tovább csökken a "hagyományosan" értelmezett munkaviszonyhoz kötődő munkadíj (munkabér) aránya és nő a vállalkozói díj, a vállalkozói jövedelem hányada. Újabb, arányaiban növekvő jövedelem lesz várhatóan a vagyonejgy, részjegy, valamint a saját tőkerész után járó osztalék típusu jövedelem. A vagyonejgy értékének részét képezheti a tag által bevitt, saját tulajdonú földterülete, illetve a közös földtulajdon meghatározott hányadának pénzbeli értéke is. Kétségtelen, hogy ez az arányeltolódás a vállalkozás kockázata, sikertelensége esetén átmenetileg veszélyezteti a megélhetés biztonságát. A tényleges teljesítményektől elszakadó bérérdekeltség helyébe lépve viszont gazdasági mobilitást elősegítő, vagyone érdekeltséget teremtő szerepe aligha vitatható.

- A földtulajdonnal rendelkező parasztságot a kollektivizálás során ért sérelmek még tagi tulajdonban lévő, de a szövetkezet által használt földterület után fizetett - a jelképes összegű földjáraadék helyébe lépő - bérleti díjjal orvosolhatók. A bérleti díjakkal jelentősen javítható az aktív korú parasztság megélhetési gondokkal küzdő rétegeinek, különösen a szövetkezetek nyugdíjas tagjainak jövedelmi helyzete és szociális biztonsága is.

A tulajdonreform hatására a közgazdasági és szociális feltételek változásainak megismerése után várhatóan fokozódik az önálló mezőgazdasági termelést folytatók száma. A magángazdaságok területe az eredeti tulajdonosoknak, illetve örökösöknek igényeik szerint visszajuttatott, bérelt, vagy vásárolt földterületekből tevődik össze. Ezekre a gazdaságokra

a valós tulajdonosi érdekeltség, a vagyongyarapításra, az utódok egzisztenciális biztonságának megalapozására irányuló törekvés jellemző. Sajátos vonásuk a bruttó jövedelemérdekeltség, realizált jövedelmükben ugyanis nehezen választható külön a munkadíj és a nyereség. A társadalombiztosítási ellátások (betegség és balesetbiztosítás, nyugdíj, gyermekgondozási díj) járulékait - több nyugati ország gyakorlatához hasonlóan - a területi mérettől, illetve az adóköteles (vagy becsült) jövedelemtől függően célszerű megállapítani. Ez utóbbi természetesen a munkabér alapú járuléknál alacsonyabb fizetési kötelezettséggel célszerű terhelni. A befizetések megállapításánál indokolt figyelembe venni a gazdaság méretéből, a temőhelyek (térsegek) minőségi differenciáltságából adódó jövedelmi különbségeket. Hasonló rendszer a háború előtt már működött hazánkban. A járulékfizetés akkor a birtoknagyságtól, illetve a kataszteri tisztajövedelemtől függött. Az átlagosnál lényegesen rosszabb feltételek miatt a kedvezőtlen adottságú térségekben gazdálkodók szociális helyzetét különféle preferenciákkal (járulék mérséklés, egyes juttatások összegének felemelése) indokolt javítani. Gazdaságossági megfontolások alapján ezeken a területeken szükséges lehet az eddig támogatásokkal fenntartott mezőgazdasági termelés részleges megszüntetése, szüneteltetése. Ebben az esetben az un. előnyugdíj bevezetésével mérsékelhetők az ott lakók megélhetési gondjai, amely ezáltal az indokoltnál nagyobb mértékű elvándorlást is megakadályozhatja. A fentiek alapján a társadalombiztosítás a szerkezet átalakítás egyik eszközévé válhat.

A földhasználati, földtulajdoni változások mértéke és jövedelemszerkezetre gyakorolt hatása ma még csak tendencia-szerűen becsülhető, a jövedelemelemek arányváltozása nem számszerűsíthető. Az viszont biztonsággal állítható, hogy a jelenlegi bérkategóriákhoz kötött társadalombiztosítási rendszer tulajdonreformhoz kapcsolódó megújítása elkerülhetetlen. A magángazdálkodás térnyeréséhez elengedhetetlen, hogy a hagyományos munkaviszony során megszerzett társadalombiztosítási

jogosultságok megmaradjanak, illetve számbavételük (pl. munkaviszony hossza) a későbbi juttatásoknál garantált legyen.

A jövedelemnövelés és így a vagyongyarapítást szolgáló felhalmozás mértéke sem becsülhető. Rövid távon mindenképpen célszerű a társadalombiztosítási juttatások alapját képező jövedelemelemek körének bővítése. Ezáltal a társadalombiztosítás anyagi erőforrásai változatlan vagy a jelenleginél kisebb járulékfizetési kulcsok mellett is növelhetőek lennének.

Napjainkban a szociális biztonság nyomasztó hiánya miatt kockázatos lenne egy minimális szintű, kötelező biztosításhoz kötött alapellátási rendszer általános bevezetése. A különböző foglalkoztatási csoportok, néprétegek feszítő anyagi gondjaik miatt ugyanis aligha tudnák vállalni a nagyobb összegű juttatások többletjárulék fizetési terheit.

Csak a hosszabb távon megvalósítható gazdasági fellendülés, a személyes anyagi biztonság ad lehetőséget arra, hogy a jelenlegi társadalombiztosítás önállóan gazdálkodó biztosítóintézmények rendszerévé váljon. A juttatások tekintetében többlépcsős társadalombiztosítási rendszer csak fokozatosan, a jelenlegi szociális differenciáltság szélsőségeit mérsékelve valósítható meg.

A szociális (társadalombiztosítás) ellátás szervezeti átalakulása és az anyagi források változása

A jövőben alapvető fontosságú az elmúlt évtizedekben összemerosódtott szociális és társadalombiztosítási funkciók különválasztása. Hasonló jelentőségű a finanszírozás hatékonyabb, vagyonként működő rendszerének kialakítása és társadalmi ellenőrzése.

A szociális célú, állampolgári jogon nyújtható juttatások körébe a családi pótlék, a gyermekgondozási, az anyasági és egyéb szociális segélyek tartoznak. Ezek társadalmilag indokolt szintjének megteremtéséhez, értékállóságuk megőrzéséhez állami garanciák szükségesek és finanszírozásuk az állami költségvetésből történik.

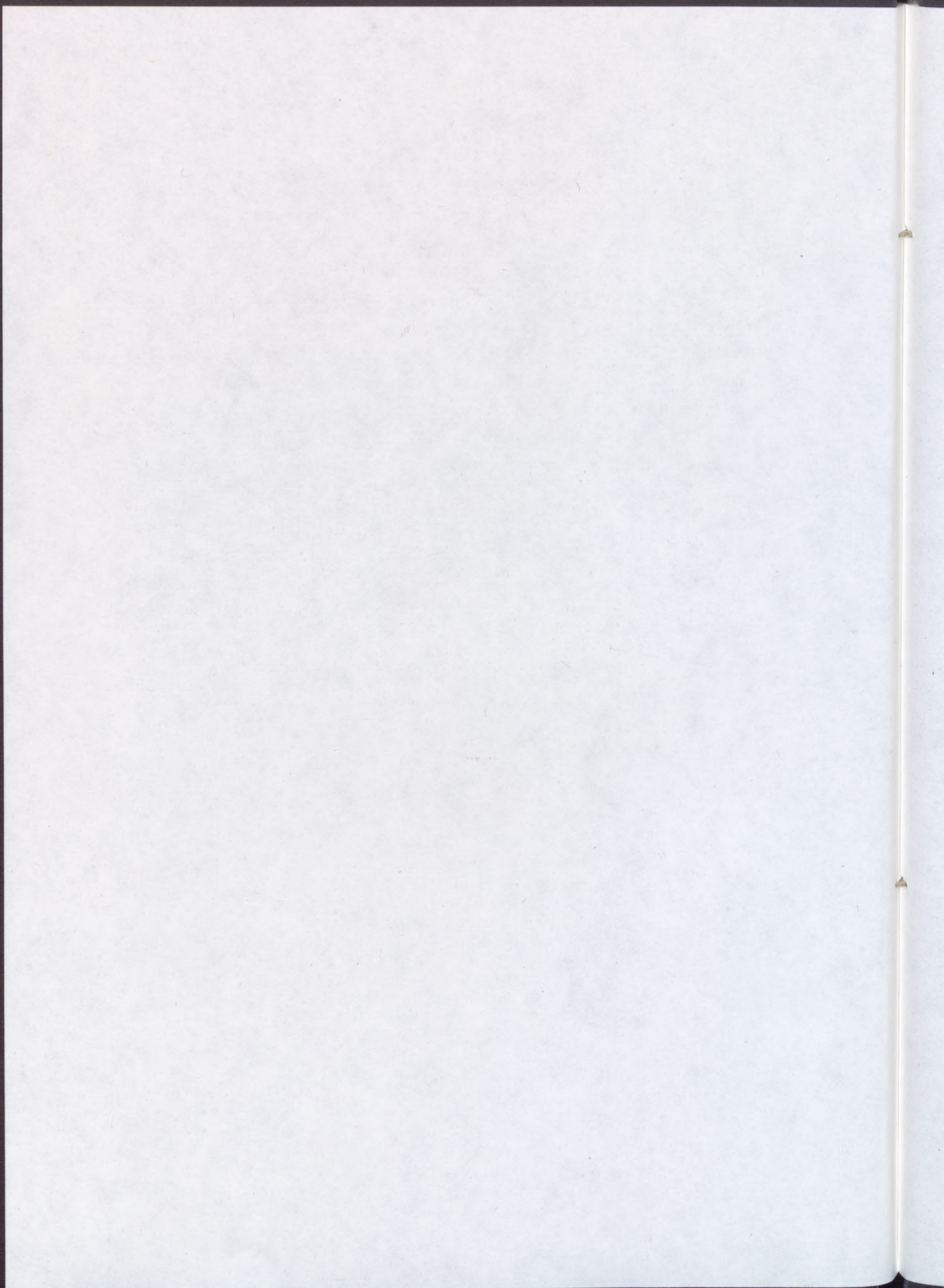
A társadalombiztosítási rendszer feladatkörébe a nyugdíjak, a baleseti ellátás, a betegségi és egészségügyi ellátás, a gyermekgondozási díj, valamint a munkanélküli segély sorolható. Ezen juttatások - a társadalmilag indokolt minimális szintig - állami forrásokból, nagyobb részt pedig a biztosítottak befizetéseit vagyonként kezelő biztosító társaságok révén finanszírozhatók. A szűkebb értelemben vett társadalombiztosításban többletjártásos rendszer képzelhető el. Az előbbi ellátások minimális szintje - állami garanciák mellett - alapbiztosításhoz kötődne. A biztosítások következő szintje a bérkategóriáknál lényegesen tágabb személyi jövedelmek meghatározott hányadához és az ehhez tartozó járulékfizetési kötelezettséghez kapcsolódna. Harmadsorban a nagyobb szociális biztonságot adó, emelt szintű juttatásokat többletjárulék fizetésével lehetne igénybe venni. Ez a rendszer mindenképpen feltételezi az alapjuttatások megfelelő szintjét, hiszen a többletjárulék fizetését a népesség jelentős hányada nem tudja majd vállalni. A különféle juttatásokban továbbra is azoknak a rétegeknek, csoportoknak kell elsőbbséget kapniuk, amelyek legkevesebb tudják kivédeni életszínvonaluk csökkenését.

A szervezeti korszerűsítés során elképzelhető a biztosítási ágak (pl. nyugellátás, betegbiztosítás) különválasztása, amelyekhez eltérő járulékfizetési kulcsok tartoznának. A társadalombiztosításban szakmák, foglalkoztatási csoportok szerint szerveződő önállóan gazdálkodó biztosító intézetek létrehozása is ajánlható. Ezek biztosítási feltételei, szolgáltatásai az adott tevékenység kockázati sajátosságaihoz igazíthatók. Forrásbővítő szerepük lehet az önkéntes, önszervező (esetleg szövetkezeti keretekben működő) biztosító társulásoknak is, amelyek az általános társadalombiztosítási rendszert kiegészítve, önálló gazdálkodásuk révén segítséget és támogatást nyújthatnak arra rászoruló tagjaiknak.

A szociális ellátásban a jövőben nagyobb teret és lehetőséget kell kapniuk a helyi önkormányzatoknak. Ez azonban nemcsak a lehetőséget, hanem az adórendszer változtatása révén a rendelkezésükre álló anyagi erőforrások növekedését

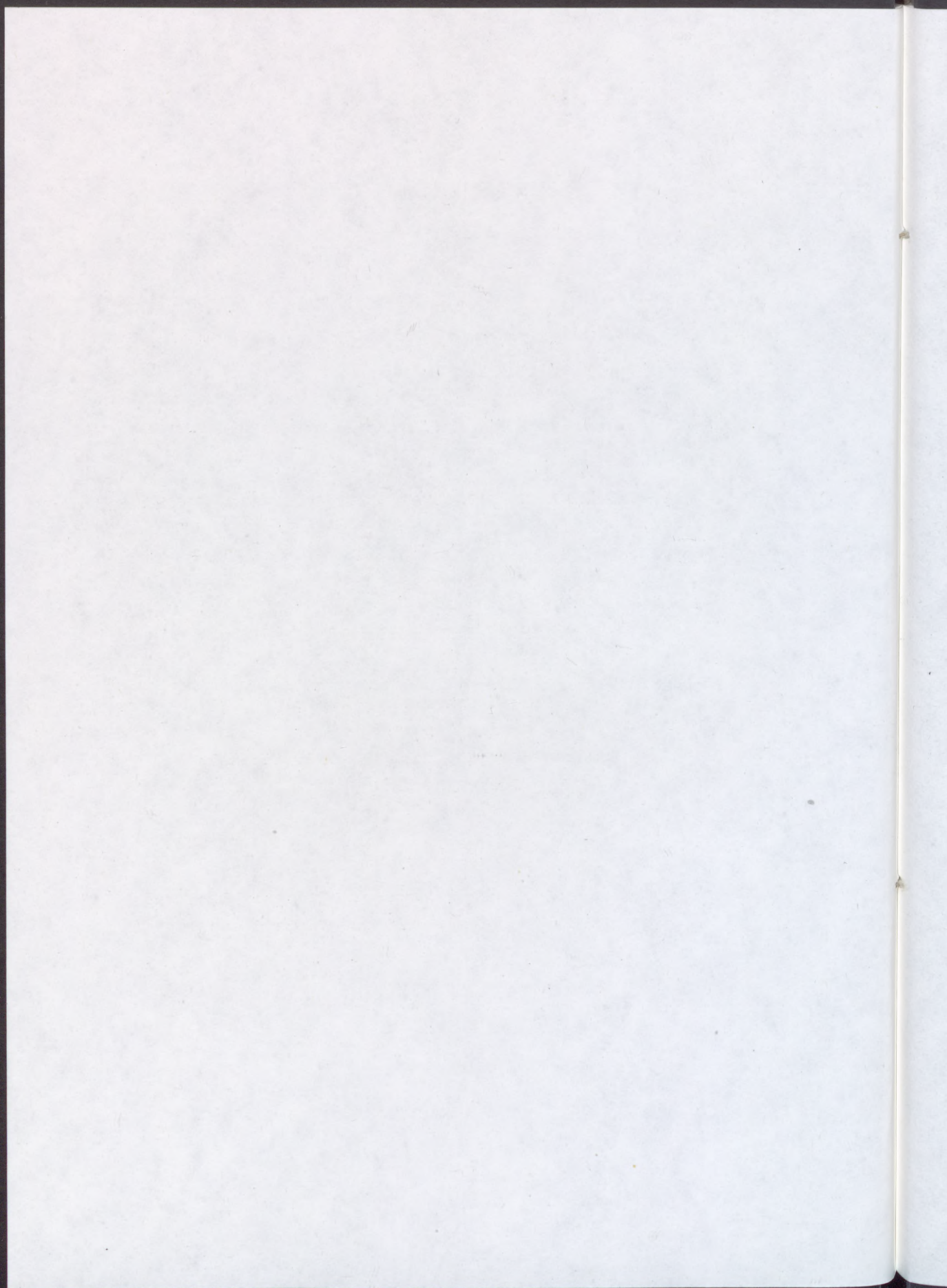
is feltételezi, sőt igényli. Azokon a településeken, ahol a helyben felhasználható költségvetési befizetések mértéke a lakosság körösszetétele, szociális helyzete miatt nem elegendő - állami támogatás szükséges.

Alapvetően fontos tehát a társadalombiztosítási rendszer decentralizációja annak érdekében, hogy az igények (a rászorultság) és a lehetőségek között minél közvetlenebb ellenőrizhető kapcsolat alakuljon ki. Meg kell teremteni a biztosítási formák közötti választás lehetőségét is úgy, hogy azok megnyugtató módon képesek legyenek ellensúlyozni a vállalkozás, a magántulajdon kockázatából fakadó átmeneti egzisztenciális veszteségeket is.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Bod Péter: Vita a társadalombiztosításról. Idegen szerepek nélkül.
Figyelő, 1989. 40.sz.
2. Fekete Gyula: Létminimum.
Társadalmi Szemle, 1989.12.sz.
3. Ferge Zsuzsa: Vita a szociálpolitikáról. Van-e negyedik út?
Heti Világgazdaság, 1989.3.sz.
4. Rácz Albert: Vita a társadalombiztosításról. A nagy profiltisztítás.
Figyelő, 1989.44.sz.
5. Popp József: Pártok agrárpolitikája az NSZK-ban.
AKI kiadvány, Budapest, 1990.3.sz.
6. Szepesi György: A leszakadás veszélyei és ellensúlyozásuk.
Társadalmi Szemle, 1989.12.sz.
7. Útkeresés és szociális biztonság. (Vitairat)
Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Budapest, 1989.

VI.

A FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNOSÍTÁS JÖVŐBENI FORMÁI

A fejezet tanulmányait irták:

Csete László /1., 4., 5. és 6. alcimek/

Barcza Gabriella / 2. alcim/

Gyenis János /3. alcim/

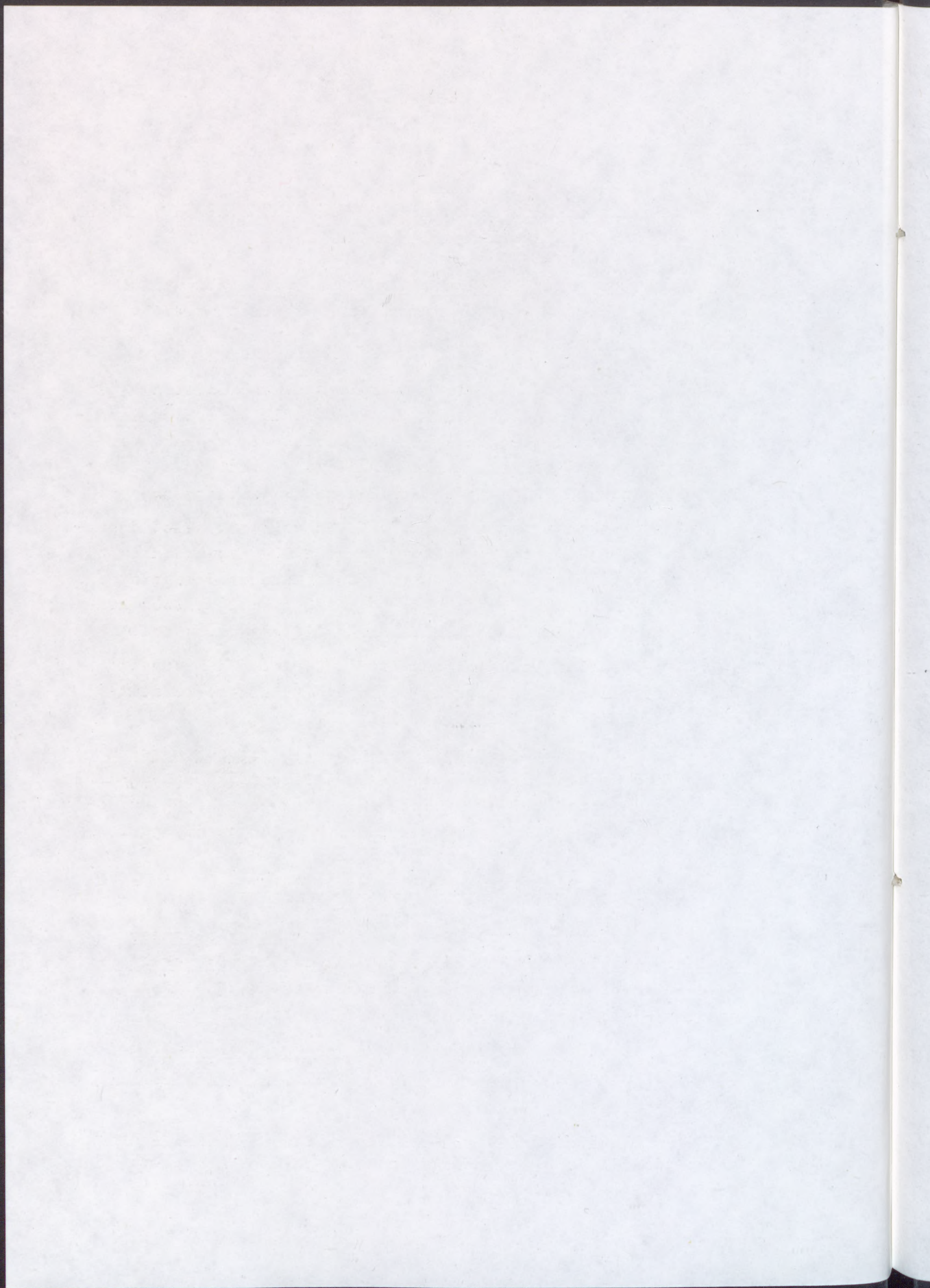
Kovácsné Varga Ilona /4. és 6. alcimek/

Sury Tamás /6. alcim/

Közreműködtek:

Bartos Lajosné, Gyurka Jánosné, Karácsony Lászlóné

Kardos Istvánné, Kovácsné Varga Ilona

1. A fő- és mellékfoglalkozású magángazdálkodók földtulajdona és gazdálkodási körülményei

A magyarországi magángazdálkodás helyzetéről, valamint saját közelebbi jövőjükről és magukról alkotott véleményükről meglehetősen szerény a tények ismerete. Ezért felkészített és hozzáértő interjúkészítők a kölcsönös bizalomra számítva ismerősöket kerestek fel 1989 nyarán. A feldolgozást a saját bevételeiből élő önállóan gazdálkodó főfoglalkozású családokra és a mellékfoglalkozásúakra készítettük el, mégpedig elsősorban a saját termelésű mezőgazdasági bevételeik összességéből való aránya, valamint a termelés nagysága függvényében.

A nyilatkozni hajlandók köréből, a válaszok belső összefüggései alapján, szigorú válogatás után 124 magángazdálkodó felvételét dolgoztuk fel. Ezek területi elrendeződését az 139. megoszlásukat a 140. függelékben és néhány szabályszerűen alakuló mutatójukat pedig a 141. és 142. függelékben illusztráljuk.

A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé a bizonyító adatok részletesebb közlését, de ehhez rendelkezésre állnak a publikált tanulmányaink. /16, 17, 18/

A továbbiakban a családi magángazdálkodás fejlődését előmozdító összefoglaló tanulságokra korlátozzuk mondani-valónkat, azokra amelyeket biztosan tudunk és amelyek egyengethetik a fő- és mellékfoglalkozású gazdálkodók jövőjét.

A családi gazdálkodás akadályai

a/ A vállalati, üzemi struktúrában a főfoglalkozású családi gazdálkodók és a mellékfoglalkozásúak körének bővülése - az érintettek véleményére támaszkodó vizsgálataink szerint - elsősorban a következőktől függ:

/1/ a mezőgazdasági termelés ár-, adó, hitel stb. feltételeitől, másszóval a jövedelmi igények kielégítésétől, az érdekeltségtől;

/2/ az értékesítési és beszerzési piaci anomáliák megszüntetésétől és a biztonságos piaci körülmények megteremtésétől;

/3/ az előzőektől jóval elmaradóan a földterület bővítésétől, a bérleti, a földvásárlási lehetőségektől. /Ez nem jelenti a földtulajdonban való érdektelenséget, csupán arról van szó, hogy nem a föld a fejlődés elsődleges korlátja./;

/4/ az anyagi, műszaki feltételektől, a vetőmag, tenyész- és hizóalapanyag, valamint takarmányellátástól, a ráfordítások megelőlegezésétől, a szolgáltatásoktól és a szaktanácsadástól.

b/ Az értékesítési és magas beszerzési árak közötti különbség miatt a családi gazdaságok csak alacsony szinten tudják kielégíteni jövedelem érdekelttségüket. Az adórendszer is teljesítményt és fejlesztést visszafogó hatású. A magángazdálkodás szociális biztonsága sem azonos a nagyüzemekben tevékenykedőkével. Ez is közrejátszik a mellékfoglalkozású gazdálkodás létében és későbbi terjedésében is. A gazda nem jut hitelhez, vagy igen előnytelenek a feltételek stb.

Mindenek előtt tehát a szektorsemlegességet célszerű megteremtteni, az említett hátrányok megszüntetése révén, majd a következő lépésben a magángazdálkodást szükségszerű olyan kedvezményekben részesíteni, hogy a nagyüzemeket megközelítő körülmények közé jusson.

A piaci verseny a hatékonyság alapján szelektál, tehát egyáltalában nem szektorsemleges, de hogy a magángazdálkodók jórésze mindjárt a kezdetben ne valljon kudarcot, az esélyegyenlőséget megteremtő támogatás elengedhetetlen.

Az elmondottak alapján - a föld és az anyagi-műszaki háttérrel nem érintve is - teljesen érthető, hogy a magángazdálkodók várakozó álláspontra helyezkedtek a vizsgálat időpontjában és tőkebefektetéseket is csak elvétve eszközöltek. Az is jól érzékelhető, hogy a magántermelők talán soha nem szorultak annyira támogatásra, érdekvédelemre, szövetkezésre, mint a közeljövőben.

Elsősorban a mellékfoglalkozásúaknál, de a főfoglalkozásúaknál is tapasztalható, hogy főleg munkaidejük hasznosításával és nem a befektetéseikkel kívántak jövedelemhez jutni.

A takaréokban és másutt elérhető 25 %-os kamat, a tőke és a bizalom hiánya, az óvatosság egyaránt szerepet játszott abban, hogy a termelés jórészt természetben megelőlegezett hitelekre alapozódott, amit az áfészek, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, élelmiszeripari vállalatok folyósítottak - szerződés kötés fejében.

c/ A szabad árakkal egyedül nem szüntethetők meg a piaci anomáliák, amit a zöldség-gyümölcs piac évek óta jól bizonyít. A piaci verseny ismert feltételeinek megteremtése mellett olyan állami piacszabályozási intézkedések is szükségesek, amelyek megakadályozzák monopol helyzetek, kartellek létrejöttét, kibontakoztatják az intervenciót, védik a belső piacot, s létrehozzák a szükséges piaci infrastrukturális feltételeket.

A kibontakozó piaci körülmények között a magángazdálkodókat a beszerző-értékesítő tevékenységre történő szövetkezés segítheti, ami történhet az átalakuló termelőszövetkezetek, vagy új szövetkezeti szervezetek keretei között.

A lánckereskedelem letörésére, a piaci anomáliák felszámolására vajmi kevés történt az elmúlt hónapokban. Az újjászerveződő Hangya Rt. jelent ebben új színt. Figyelemre méltó, hogy az 1945 előtti különféle fogyasztási, beszerzési és értékesítő szövetkezetek előnyeit a nagybani vásárlók vagy értékesítők, a nagybirtokosok és nagygazdák élvezték elsősorban /1,2/. Továbbá a piacra jutásban, az értékesítésben változatlanul erőteljes az informális kapcsolatok szerepe, amin csak a jól működő, etikus játékszabályokkal rendelkező piaci viszonyok tudnak változtatni.

A magángazdálkodók földtulajdona és földhasznosítása

A vizsgált 124 termelő körében 27 egyáltalában nem rendelkezett földdel! A földdel rendelkezőknél a termőföld átlagos területe 3,7 hektár volt. Ebből a saját tulajdonban lévő 1,0 hektárt, a bérelt terület pedig 2,7 hektárt tett ki.

A magángazdálkodást folytatók "föld" háttere még 1989 nyarán is igen szerény volt, ami a kialakult földtulajdon és a földhasználati viszonyokra vezethető vissza.

Az átlag mögött, a főfoglalkozású és mellékfoglalkozású családok termőföldjének tulajdoni arányai, nagysága és összetétele logikusan várható eltéréseket mutatott /lásd: 141.függelék/. A mellékfoglalkozású gazdálkodók 50 % alatti bevételi csoportjában a bérelt terület kisebb mint a saját tulajdon, míg a többi csoportnál ez pont fordítva alakult. A sok kézimunkára alkalmat nyújtó művelési ágak aránya viszont ebben a csoportban kiemelkedően magas. Mindez szerényebb állattartásra - kivéve a nem területigényes állattartást, a méhészetet stb. - és az erőteljesebb kertészeti tevékenységre utal.

Szembeötlő, hogy a termelés nagyságának növekedésével /lásd: 142. függelék/ a földnélküliek aránya határozottan emelkedő. Például az 1001 ezer forinton felül termelőknél az már eléri a 35 %-ot. A földdel rendelkezőknél a termelés növekedésével nő az átlagos terület és ezen belül a bérlet mény nagysága. A művelési ágakon belül is markánsak a csoportonkénti változások, a szántó határozottan csökkenő és a gyep fordítottan változó súlya. A kertészkedésre alkalmas területek, a zártkertek nemcsak a családi önfogyasztásban /főleg borról van szó/ játszottak szerepet, hanem egy változó világ elviselhetőségében, a hagyományos paraszti életforma túlélésében is. A kertek arányai a legkisebb csoportban háromszorosan nagyobbak, mint a "nagytermelőkében", de abszolút nagyságukban is több mint kétszeres a különbség a "kicsik" javára.

A földnélküli állattartók

A magyarországi kisparaszti gazdaságok nagybirtokokkal szembeni hagyományos fölénye, a közösbe vitt földek kényserítő hatása, a sokhelyütt meglévő épületek, a kialakult takarmánykereskedelem, a természetbeni földjára, a család

töredék idejének hasznosítása, a gyarapodási vágy mind előmozdította a gondos, folyamatos törődést igénylő magángazdálkodói állattartást.

A vizsgált gazdálkodók körében az állattartás az uralgó tevékenység. Például a megkérdezettek 62 %-a, 77 gazda tartott sertést.

Az állattartás - az állomány nagysága - szembetűnő összefüggést mutat a család bevételi forrásainak arányaival.

A sertéstartásnak - akárcsak a baromfitartásnak és a kisállattenyésztésnek - a magángazdálkodói viszonyok érthetően jobban kedveztek a közelmúltban, mint a marhatartásnak. A vizsgált körben meglepően magas az állomány nagysága, ami kedvező.

A bruttó termelés nagysága és az állattartók aránya, valamint az állomány nagysága között igen határozott az összefüggés /lásd: 142. függelék/.

Az 1001 ezer Ft felett termelők körében a 40 marha és 160-at meghaladó sertés már igen figyelemre méltó állomány, ismerve a hazai jövedelmezőségi és más körülményeket.^{x/}

Mindez összefügg azzal is, hogy a nagyüzemekben termelik meg gépesítve, viszonylag magas hozamszinteken a kenyér- és takarmánygabonát, ami megalapozta a takarmánykereskedelmet, így a gazdálkodók szükségleteiket vásárlásból fedezik. Az állattenyésztés elvált az abraktakarmányok termelésétől. Az esetek jó részében a takarmányt "ingyenes hitelként" a nagyüzemek, áfészek nyújtják a vállalkozóknak. Nehézségek főleg a tömegtakarmány beszerzésben, illetve a legeltetésben tapasztalhatók. Ez magyarázza a sertéstartók magas arányát.

A vizsgált mintából kiemeltünk 10 nagyméretű önállóan gazdálkodó családot és azt tapasztaltuk, hogy mindnyájan állattenyésztéssel foglalkoztak. Leggyakoribb a sertéstartás,

x/ Egy 34 tehénes Budapest környéki tehéntartó gazdáról - fejési átlaga 7000 liter/év - körülményeiről, a saját és bérelt 20 hektárjáról, állandó és besegítő alkalmazottairól monografikus feldolgozást készített Kovácsné Varga Ilona és Sury Tamás.

amit a baromfi, majd a szarvasmarha követ. Érdekesség, hogy ebben a csoportban csak ketten rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, egy személy mezőgazdasági szakközépiskolával, a többi pedig gépész, mezőgazdasági szakmunkás, sőt még szakács is előfordul.

Érdeemes megemlíteni, hogy két esetben nem rendelkeztek semmiféle földterülettel ebből a mintából, 8 termelő saját területe 0,1-0,5 hektár között mozgott és csupán 4 gazdálkodónál kapcsolódott ehhez nagyobb bérelt terület /3, 4, 15 és 16 ha/. Ezek is illusztrálják, hogy elszakadt az állattartás a takarmánytermeléstől, de, hogy ebből mennyi a kialakult körülmények kényszerítő hatása és mennyi az ésszerűség, már mint az, hogy elvileg a gabona nagyobb méreteken olcsóbban állítható elő, az nehezen ítélni lehet meg.

Az viszont a helyszíni megbeszéléseinkből is kiderült, hogy egyrészt a tömegtakarmánytermelés biztonságos fedezése, a tápok gyakran kifogásolt minősége és főleg az árak miatti önálló abraktermelésre támaszkodó állattartás földigénye egyre inkább előtérbe kerül. Ezen túlmenően a családi gazdálkodók takarmánytermelése, vagy a lehetősége azért is fontos, hogy a nagyüzemek és méginkább a takarmánykereskedelem monopol helyzete csökkenjen, a versenyhelyzet közelítse a piaci viszonyokat.

Következésképpen megállapítható, hogy napjaink földbirtok viszonyai a takarmánytermelés oldaláról is sürgős rendezésre szorulnak!

A kisüzem-nagyüzem állattartásának előnye-hátránya természetesen nem újkeletű. Már Czettler /3/ írja: "Az állattenyésztésben a kisüzem helyzete előnyösebb", mármint a nagy birtokhoz képest. Ez általánosítható tapasztalat, még akkor is ha kiváló eredményü, sőt úttörő nagybirtokokról is tudunk.^{x/}

x/ Ilyen volt például a Habsburg főhercegi uradalom Moson-vármegyében, amelyben a fejési átlag háromszor magasabb volt már 1910-ben /3000 l/tehén/, mint az országos átlag, s szervezett feldolgozást, értékesítést folytattak a bécsi piacon, majd a környező gazdálkodók körében terjedtek el a kedvező tapasztalatok. /4/

Ihrig /3/ viszont a nagyüzem termelési fölényét átlagosan 15-20 %-ra becsülte, de a kisbirtokokhoz képest az 1000 kat. hold felettieknél ezt búzánál 44 %-ra, kukoricánál 52 %-ra értékelte. Kulin és Pataky /3/ a 10 kat. holdnál kisebb gazdaságokhoz viszonyítva az 50-100 kat. holdasok piaci értékesítési arányát csaknem 10 %-kal magasabbra állapította meg. Míg az első csoport értékesítésében az állattenyésztés 69 %-ot, a másodikban ez csak 40 %-ot tett ki.

Talán érdemes azt is megemlíteni, hogy napjaink Dániájában a versenyben maradónak 5000 l/tehén, 17 malac/koca, 5 t/ha kalászos szintet kell elérni. /5/ Ezek nem elérhetetlenek, hazánkban sem főleg költségtakarékos gazdálkodás és a nagyüzem-kisüzem munkamegosztása mellett. /Természetesen ez a nagyüzem a valódi tulajdonosoké, akik a nagyobb méretek, a közös hasznosítás előnyeit kívánják kamatoztatni, adott esetben a gabonatermelésben./

A régebbi hazai parasztgazdaságok területi méretében a család nagysága, a lófogat kihasználása és a várostól, piactól való távolság - ez utóbbi főleg a termelési szerkezeten keresztül - játszott közre. A birtoknagyság a takarmánytermeléssel korlátozta az állatállományt. A gyökeresen megváltozott körülmények következtében a fő- és mellékfoglalkozású állattartók - mint a vizsgálatok bizonyítják - valamikor elképzelhetetlen állomány méreteket értek el 1989-ben.

A termelési kedv azonban megtorpant. Utaltunk már arra, hogy az önálló családi és mellékfoglalkozású gazdálkodó ha pénzt letéti jegyekbe, kötvényekbe fekteti stb., szerény kockázattal, fáradság nélkül a jelenlegi jövedelmének kétháromszorosát érheti el. Ez teljesen érthető, hiszen a sertéshizlalásban általában 300 Ft/db, a tejtermelésben 1,70 Ft/liter, pecsenyecsirkében 3,60 Ft/db a költségek és a bevételek közötti különbség, mely hivatott fedezni az amortizációt, munkaráfordítások ellenértékét, a hasznot stb.

A termelés anyagi-műszaki körülményei és a kívánatos lépések

A fő- és mellékfoglalkozású magángazdálkodók anyagi, műszaki, gazdálkodási és működési feltételei és lehetőségei rendkívül hiányosak, egyszerűen össze sem hasonlíthatók a nyugat- és észak-európai családi gazdaságokéval, vagy a tengerentúli farmerekével. A jelentős termékkibocsátáshoz képest a magángazdálkodók, az eszközök töredékével /az összes gép 2,7 %-val, az ingatlanok 19,5 %-val stb./ rendelkeztek csupán.

A 124 magángazdálkodónak mindössze 7 traktora, 17 kis-traktor és kapálógépe, 14 tehergépkocsija és ARO-ja, 6 lófogata, 8 fejtőgépe volt 1989 nyarán.

Sokuk szerint ez kifejezett előny, mert az adott árak és értékesítési lehetőségek mellett csak így tudnak megmaradni. Hosszabb távon természetesen ez sem a hatékonysági, sem a minőségi, sem a környezetvédelmi követelményeknek nem felel meg.

Sajnos nemcsak a laikus, de gyakran a szakmai közvéleményben is a magángazdálkodás kapcsán hajlamosak egészen kis teljesítményű gépekre, felszerelésekre gondolni. Valójában a korszerű családi gazdaságok méreteiknél fogva már komoly teljesítményű eszközökkel és gépekkel működnek. A jövőben tehát az egytengelyű traktorok, kapálógépek mellett 20-60 KW-os univerzális traktorokra, kapcsolódó munkagépekre, vevőszolgáltatásra, gépjavitó hálózatra lesz szükség. A traktorok mellett a cserélhető platformú tehergépkocsik mérsékelhetik a szállítási hiányt.

Fontos kritérium a gazdaságosság és a megbízhatóság. Ezeket az igényeket a hazai ipar csak részben és nagy késedelemmel tudja kielégíteni, így a szükségletek importból fedezhetők. Ez utóbbi esetben célszerű gondolni az indokolatlan sokmárkajúságból adódó hátrányokra.

A gépesítésben fontos szerepet játszik a nagyüzemek nyújtotta szolgáltatás még akkor is, ha az eszközök, mint va-

gyontárgyak, vagyonyjegyek formájában tulajdonosokhoz kerülnek. A későbbi években is a nagyobb teljesítményű - főleg célgépeket - közös üzemelésben indokolt működtetni.

Mindebből következik, hogy a magángazdálkodás anyagi-műszaki feltételeit meg kell teremteni, részben újat alkotva, részben a tagi tulajdonba kerülő eszközök, berendezések, épületek, telepek közös használatával. /A nagyüzemek épület- és gépállománya kereken 430 milliárd forint./ Dobos Károly szerint a mezőgazdaság szocialista átalakításának "ára" - vagyis a termelésből kikerült eszközök értéke - 600-800 milliárd forintra becsülhető /12/, nem beszélve a számokban nehezen kifejezhető veszteségekről. Durván ugyanannyiba került a nagyüzemi berendezkedés. Kézenfekvő, hogy az "átszervezéshez" hasonló, de ellenkező előjelű kárt fokozatos lépésekkel, ésszerű szervezéssel mindenképpen célszerű elérni, megőrizve a belső ellátás nyugalmát és a gazdaságos export lehetőségeit.

A gépek eszközök kihasználásának a nagyobb területű birtokok kedveznek. Nem kell messzire menni csak Burgenlandba, ahol a túlgépesítés, az üzemelés, kihasználás korlátai miatt panaszkodnak a szakemberek. Éppen ezért Kulin Sándor földközösségek^{x/} szervezésében a magántermelők tömbös gazdálkodásban látja a megoldást, mert nagy hiba lenne ezt az előnyt feladni.

Ugyancsak Kulin Sándor írja a háború előtti paraszti gazdaságok tapasztalatára hivatkozva, hogy "tagosítatlan, szétszórt birtokon a járás-kelelésből eredő improduktív munka nagyon sokra rug. Kis parcellák egymás közötti nagy távolsága, megközelítése a fő munkaidő terhére a mellék- és ütidőt nagyon megnöveli". /13/

A magángazdálkodók differenciált mezőnye

Az előzőekből nemcsak az derült ki, hogy a magángazdálkodók földtulajdona és bérlete az előzőek szerint sajnos

x/ Az elnevezés talán régiesnek tűnik, de nem ez a lényeg hanem az a gondolat, amit kifejez.

kényszerpálya eredményeképpen alakult, hanem az is, hogy a földkérdés komplexen összefügg a jövedelemszerzés esélyével, a piaci viszonyokkal, az anyagi-műszaki feltételekkel és másokkal. Következésképpen a birtokviszonyok megváltoztatása érdekében valamennyi területen - igaz eltérő sorrendű és nagyságrendű - intézkedések, változások szükségesek.

a/ A családi gazdálkodás jövőbeni fejlődésében további differenciáló körülményekkel is számot kell vetni. Ebben is az első elágazás az, hogy fő-, vagy mellékfoglalkozású családi gazdaságról van szó. Az európai tapasztalatok, de az USA-ban a kormányzatnak 2000-re készített szakértői tanulmánya /21/ szerint is egyrészt a mellékfoglalkozású gazdálkodók^{x/} számának és arányának a növekedése várható, másrészt a főfoglalkozású üzemek méretnövekedése jelezhető amit a versenyben maradás, a biotechnológia, az informatika kényszerít elsődlegesen.

A termelésben egyre meghatározóbb a főfoglalkozású gazdaságok súlya, melynek méretnövekedését és térnyerését Finnországtól kezdve /20/ szinte minden fejlett országban a kormányzat körültekintően támogat.

b/ Vizsgálataink szerint is a mellékfoglalkozású és a főfoglalkozású családi gazdálkodást folytatók körében jól felismerhetők azok az egyes csoportok, amelyek a továbbiakban is eltérően fejlődnek, tőke befektetéseiket, berendezésüket, termelési-tevékenységi szerkezetüket illetően.

Igy például a mellékfoglalkozásúak körében elkülönül:

- a 100-300 ezer Ft/év körüli, zömében kereset- és nyugdíjkiegészítő jelleget termelők csoportja;

- a nagyüzemekben tevékenykedő, zömében felső- és középfokú végzettségű szakemberek rétege, akik élvezve a nagyüzemi háttér előnyeit jelentős árumennyiséget bocsájtanak ki évente úgy, hogy ez eléri a családi bevételek 70-90 %-át.

---

x/ Az NSzK-ban a mellékfoglalkozású családi gazdaságok nemegyszer 30-40 hektárosak.

A főfoglalkozásúaknál jól elhatárolódik:

- a hagyományt folytató, önálló családi gazdálkodók szűk köre, akik nagyon egyszerű körülmények között, 300-600 ezer Ft/év körül termelve, megelégednek az elérhető szerény jövedelemmel, mert életformaként ragaszkodnak ehhez;

- a kevés számú valódi vállalkozók csoportja, akik "nagymeretű" termelésükkel jelentősebb jövedelemhez jutnak, s érzékenyen reagálnak a piac változásaira.

c/ A vázlatosan bemutatott csoportok mindegyike összefonódik, vagy rászorul valamilyen nagyüzemi szolgáltatói, "hitelvezői", tanácsadó háttérre. Ez legkevesbé áll a csaknem hagyományos életformát követő főfoglalkozásúak csoportjára. Ez igazolni látszik Európában a 60-as évek újra divatba jött Csajanov /6/ tételét, aki eltérően Thaertől /7/, Thüentől /8/, Aereboetől /9/ vagy a modern Headytól /10/, azt vallotta, hogy a parasztgazdaságokat nem a profit maximuma hajtja, hanem a munkaráfordításukkal elérhető anyagmentes hozadékban érdekeltek, amely ha a munkások bérénel magasabb, akkor már kielégítő. Igaz a 20-as években Csajanov nem tudhatta, hogy Európában a családi gazdaságokat nem mezőgazdasági, kiegészítő tevékenységgel is foglalkozó vállalkozókká kívánják alakítani. /11/ Sőt arról sem tudhatott, hogy a Magyarországon formálódó háztáji, kistermelői szféra mennyire jövedelemérzékeny.

d/ A családi gazdaságok tevékenységi-termelési szerkezetében meglévő jellemzőket már az előzőekben érintetük. A továbbiakban igen hasznos lehet az 52 főfoglalkozású - vállalkozói jellegű és így a jövőt elénk rajzoló - magángazdálkodó lényeges jegyeinek az áttekintése, a termelés nagyságának függvényében:

	Az éves bruttó termelés csoportjai /ezer Ft/		
	500 alatt	501-1000 között	1001 fölött
<u>Tevékenységük szerkezete</u>	kertészet, nehézba- romfi	állattartás, kisebb kertészet	specializált állattartók
<u>Termőhelyi adottságok</u>	jók	vegyes	független, az épület a meghatározó
<u>Felszereltség</u>	gyenge	leggyengébb	gyenge
<u>Értékesítés</u>			
szabad piaci	80 %	70 %	30 %
szerződéses	20 %	30 %	70 %
<u>Kor és vállalkozói szellem</u>	kedvezőt- len	közepes	kedvező

Az összeállítás magáért beszél. Biztató, hogy a "nagytermelők" csoportjában nincsen 60 év fölötti és itt a legnagyobb a 40 év alattiak aránya!

A családi gazdaságok árúértékesítése és önfogyasztása

A 141. és 142. függelékben az árúértékesítést abszolút számokban mutatjuk be. Az 143. függelékben az árbevételek összes termelésből arányait illusztráljuk. Ebből kitűnik, hogy még a legkisebb csoportban is jelentős az árúértékesítés, mert meghaladja a bruttó termelés 3/4 részét. Következésképpen - jobb körülmények között - bizton számolhatunk a továbbiakban is a családi gazdaságok árútermelésével.

A 144. függelékből látható, hogy a család önfogyasztása a termelés növekedésével abszolút értékben növekvő, arányai-
ban csökkenő jellegű. Pontosabban az önfogyasztás emelkedése az 1,5 millió Ft-os éves termelésnél megtorpan és csökkenő irányzatúvá válik - mint ezt a részletesebb vizsgálatok bizonyították - mert ezen felül a termelékenység és a bevételek olyan szintet értek el, amikor a vásárlás előnyösebb, mint az önfogyasztás.

A kisebb termékmennyiséget előállítók körében sem csak háztartási költségcsökkentő, hanem nyugdíj-kiegészítő és sajátos, apránként összerakott takarékosági szerepet is betöltött a mezőgazdasági tevékenység.

A témával foglalkozva Kulin Sándor és Pataky Ernő /3/ is a háború előtti családi önfogyasztás arányainak a birtokmérettel ellentétes irányú változását rögzítette.

A gazdálkodás munkaerő háttere

Az önálló családi és mellékfoglalkozású gazdálkodás egyik esélyforrása a töredékidők hasznosítása, az időben, gondosan végzett munka, az ellenőrzés, irányítás egyszerűsége, illetve feleslegessége.

A magángazdálkodók körében ugyan igen jelentős a sertés, baromfi és marhatartás, de nemcsak állattenyésztéssel foglalkoztak. Tevékenységük rendkívül sokrétű: csiperke- és laskagomba termelés, fólia alatti zöldségtermelés, nyúl, róka és húsgalamb-tartás, kutyatenyésztés, kecsketartás, méhészet stb. egyaránt előfordult. A felsorolásból látható, hogy ezek mind piacérzékeny cikkek, amelyek állandó odafigyelést és folyamatos gondos munkát igényelnek.

A mellékfoglalkozású és az önálló családi gazdálkodó rész-, illetve egésznapos munkaráfordításait besegítő családtagok, időszaki dolgozók és néhány esetben állandó alkalmazottak egészítik ki.

	A családok saját termelésű mezőgazdasági bevételeinek aránya /%/		
	50 alatt	51-99 között	100
Egy gazdálkodóra jutó besegítő családtagok száma	1,3	1,6	2,0
Átlagos napi munkaóra teljesítményük	3,4	3,8	4,8
Egy gazdálkodóra jutó időszaki dolgozók száma	1,6	1,4	1,9
Átlagos munkanap teljesítésük	11,0	16,3	17,1
Állandó alkalmazottak száma	-	1	4

A közölt munkaerő adatok és a gazdálkodók saját mezőgazdasági bevételeik aránya között szoros a kapcsolat. Érthetően legmagasabb az önálló családi gazdálkodást folytatók körében.

A nagyobb méretű termelést folytató családi gazdaságokban már szükség van időszaki bedolgozóra és 4 esetben már állandó munkaerőt is alkalmaznak. Az időszakiak főleg a betakarítási, szüreti időszakban segédkeznek /széna, gyümölcs stb./, míg az állandó alkalmazottak gyakorlatilag egész éven át az állattenyésztésben foglalkoznak.

Amire még a vizsgálatok ráirányították a figyelmet

a/ A magántermelők attitűdjeit, ambíciós és adaptációs készségét vizsgálva megállapítottuk, hogy különösen fontos szerepe van a szaktanácsadásnak és a már működő termelők sokoldalú támogatásának, felkarolásának, mert ezek példát, vonzerőt gyakorolhatnak környezetükre.

b/ A vizsgálatok alapján is egyet kell érteni Kulin Sándorral, amikor felveti, hogy "a mai időkben ismét aktualitást nyerhet az új parasztgazdaságok szám tartás-statisztikai kutatása". Ezt a tevékenységet - reprezentatív alapon - folytatni mind a helyes üzemi szerkezet kialakítása mind a folyamatos üzemi tanácsadás, mind a megalapozott mezőgazdaságpolitika számára sorsdöntő fontosságú teendőnek tekintjük. /14/ Az ilyen jellegű megfigyelések, elemzések talán soha nem voltak olyan fontosak mint a következő években.

c/ Az teljesen egybeesik a nemzetközi tapasztalatokkal, hogy a gazdálkodó csak minden második utódját szánja a szülő nyomdokain haladva, magán gazdálkodás folytatására. Nem egy esetben a gazda legnagyobb bánata, hogy gyermekei nem a családi gazdaságban, hanem másutt kívánnak tevékenykedni.

Ez a tendencia azért is megnyugtató, mert az agrár túlnépesedés jegyei mind a mai napig fellelhetők a mezőgazdaságban, s hazánkban a fejlett ipari országokhoz képest még mindig igen magas a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya.

d/ Az előzőekben a konkrét vizsgálatokra utalva már - igaz nem teljeskörűen - többször érintettük a családi gazdálkodás előnyeit. S ha némileg lírai is, mégis jóleső idézni Dancsházy sorait, miszerint "... A családi gazdaság nyújtja az anyagi élet s az emberi kapcsolatok teljes egységét." /15/ Ez az egység azonban csak lehetőség, melynek szélesebb körű terjesztése sokriányú erőfeszítést igényel kormányzati, önkormányzati szinten, a nagyüzemekben és a tudományos műhelyekben.

Ezek érdekében, a tömören ismertetett vizsgálatok nemcsak az 1989 évközepe helyzetet jellemezték, hanem rámutattak a fejlődés akadályaira, azok elhárításának fontosságára, komplex jellegére, miközben több ponton felvillantották a kibontakozás új csiráit is.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Szilágyi László: Szövetkezetek Magyarországon a felszabadulás előtt. /Adatgyűjtemény/ Kézirat. A SZOSZ Szövetkezeti Kutató Csoportja, Budapest, 1960.
2. Csete László: Mezőgazdasági beszerző és értékesítő szövetkezetek Magyarországon 1945 előtt. Gazdálkodás, 1990.3.sz.
3. Czettler Jenő: Agrárpolitika. Stephaneum, Budapest, 1944.
4. Nagy Frigyes-Németi Pál-Kettinger Gyula: A tejjgazdaság kialakulása Moson-Vármegyében a XX. század elején. Gazdálkodás, 1990. 6. sz.
5. Bokor Tamás: Hatékonysági követelmények a dán mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1990. 5. sz.
6. Chayanov A. V. on the Theory of Peasant Economy. Richard D. Irwin, Inc. Homewood, Illionis 1966.
7. Thaer, A.: Grundsätze der rationellen Landwirtschaft. Wien, 1810.
8. Thünen, J.H.: Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. Rostock, 1842.
9. Aereboe, F.: Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre. Berlin, 1917.

10. E.O. Heady: Economics of Agricultural Production and Resource Use. New York Prentice Hall, 1952.
E.O. Heady - J.L. Dillon: Agricultural Production Functions. Ames: Iowa State University Press, 1961.
11. Olsson R. Management for succes in modern agriculture. European review of agricultural economics, 1988. 15.-2/3.
12. Dobos Károly: Mennyibe került és kerül a mezőgazdaság szocializálása? /Kézirat/ Budapest, 1990.
13. Kulin Sándor: Földközösségek - a szerkezetváltás szolgálatában. Gazdálkodás, 1990. 4. sz.
14. Kulin Sándor: Dunántúli parasztgazdaságok a számtartás-statisztika tükrében /1929-1943/. Gazdálkodás, 1990. 5. sz.
15. Dancsházy László: A magángazdálkodás múltjáról és jövőjéről. Gazdálkodás, 1990. 5. sz.
16. Csete László: Fő- és mellékfoglalkozású magángazdálkodók földtulajdona és gazdálkodási körülményei. Tanulmány kézirat, AKI, Budapest, 1989.
17. Csete László: Az önálló családi és részfoglalkozású gazdálkodás helyzete és fejlődése Magyarországon. Gazdálkodás, 1990. 4. sz.
18. Csete László: Ki akar itt paraszt lenni? Figyelő, 1990. 20. sz.
19. Kovácsné Varga Ilona-Sury Tamás: A példaértékű önálló gazdálkodás szépségei és nehézségei. Gazdálkodás, 1990.3.sz.
20. Barcza Gabriella: Farmgazdaságok Finnországban. /I-II./ Gazdálkodás, 1990. 2. sz. és 3. sz.
21. Kostyálné Sebestyén Mária: Technológiai váltás, agrárpolitika és a mezőgazdaság strukturája az Amerikai Egyesült Államokban. Gazdálkodás, 1987. 2. sz.

2. A szakszövetkezeti modell tanulságai

Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben már a 60-as években publikáltunk a szakszövetkezeti forma életrevalóságáról, amely magyarországi sajátos képződményként jött létre. Ez a formáció emberközelinek bizonyult és a paraszti életforma továbbélésének lehetőségét nyújtotta.

A szakszövetkezetek jó példáját bizonyítják annak, milyen szerencsésen ötvözhető az Európában elterjedt beszerző - értékesítő szövetkezés a hazai, központilag erőltetett termelőjellegű szövetkezéssel, valamint a családi gazdálkodás és a közös tevékenység munkamegosztásban történő párhuzamos folytatása, illetve fejlesztése.

A szakszövetkezeti forma hatékonysági mutatói kedvezőbbek, mint a többi nagyüzemé, melynek igazi magyarázata és gyökere arra vezethető vissza, hogy - különféle címenek, a többi nagyüzemektől eltérően - a családi tagi gazdálkodásban maradt a földnek 40 %-a. A gazdasági eredmények fényesen bizonyítják, hogy a föld magántulajdona meghatározója a takarékosabb, észszerűbb gazdálkodásnak - még a multbeli körülmények között is.

A szakszövetkezeti forma betöltötte ugyan hivatását, de működési tapasztalatainak hasznosítása a következő években fontosabb mint valaha.

Az egyszerűbb szövetkezeti formák

A kollektivizálás első hullámában a földművesszövetkezetek járási központjainak önálló jogi személyiséggel rendelkező tagjaiként tartották számon az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezeteket. Ilyenek voltak a szőlő- és gyümölcs-termelő szakcsoportok, szakszövetkezetek, tanyai szakszövetkezetek, működési engedéllyel rendelkező hegyközségek, egyéb szakszövetkezetek, szakcsoportok, mezőgazdasági társulások. A szabályozásban kezdetben széles körű lehetőséget biztosítottak létrejöttükhöz. A nagyüzemek terjedésével, tagosításokkal földrendezésekkel, majd a második kollektivizálási periódussal és a nagyüzemek megszilárdulásával ezeket fokozatosan háttérbe szorították a nagyüzemek büvületében élők.

Az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezeteket 1969-ben megszüntették, majd ezt követően egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetként a mezőgazdasági szakszövetkezetet, valamint a mezőgazdasági társulást ismerték el.

A tagi gazdaság földtulajdona

A belépő tag a beviteli kötelezettség alá eső, de nagyüzemi módon nem művelhető, valamint beviteli kötelezettség alá nem eső földterületen egyéni gazdálkodást folytathatott.

A jogszabály lehetővé tette a korlátlan állatállomány tartását, a vagyontárgyak ésszerű hasznosítását, szemben a korlátozott háztáji gazdasággal. Az alapszabály rendelkezéseiben rögzítették a méreteket és így 10 kh-nál nagyobb földterület, korlátlan állatállománnyal rendelkezhetett a tagi gazdasághoz.

A szakszövetkezeti tag belterületen, zártkertben vagy közvetlenül a tanya körül személyi tulajdonú földdel rendelkezhetett, amelyre a beviteli kötelezettséget nem terjesztették ki és azt személyi tulajdonjoga szerint használta, eladhatta, elajándékozhatta, bármilyen törvényes jogcímen elidegeníthette.

A személyes tulajdoni hányadon felül, de a közösből egyéni használatra átvett földterület fölött korlátozottan rendelkezhetett, mert tulajdonjogát nem ruházhatta át.

Azokkal a földekkel, amelyekre a földbeviteli kötelezettség nem terjedt ki, a tag szabadon rendelkezhetett.

A szakszövetkezeti tag háztáji földterületet is kapott, ha a tag összes földje a közösbe került.

Az elmúlt két évtized alatt a szakszövetkezetek a földtulajdon és földhasználati viszonyokban megőrizték jellemző sajátosságukat annak ellenére, hogy a kívülállóktól, özvegyektől, idős személyektől, házastársaktól, tehát természetes személyek tulajdonát képező, a szakszövetkezettel tagsági viszonyt létesítőktől fokozatosan megváltották a földeket,

s ennek révén gyarapodott a közös tulajdoni hányad. Míg 1970-ben csak 8,7 %-ot tett ki a közös tulajdon, addig 1989-ben ez már csaknem elérte a 40 %-ot.

A földtulajdon hatása a szakszövetkezeti eredményekre

A szakszövetkezetekben egységnyi nemzeti jövedelmet alacsonyabb ráfordítással állítanak elő, mint a mezőgazdaság másik két szektorában. Ezt mutatja a száz forint állóeszközre jutó vállalati eredmény, vagy másképpen eszközhatékonyság /Ft/:

	1976	1985	1987	1988 ^{+/}
a szakszövetkezetekben	12,78	11,95	13,0	9,9
a termelőszövetkezetekben	7,87	7,78	8,0	5,9
az állami gazdaságokban, kombinátokban	5,45	8,15	9,0	7,2

^{+/} 1987. december 31-i állóeszközök bruttó értéke: a nullára leírt és a jóléti eszközök nélkül.

A szakszövetkezetek jövedelemtermelő képessége a mostoha adottságok, a fagy- és jégkárok ellenére jobb, mint a termelőszövetkezeteké, de jelentős a visszaesés a megnövekedett elvonások miatt.

A szakszövetkezetekben a legalacsonyabb a lekötött eszközök értéke, amelynek magyarázata az, hogy a kiegészítő tevékenység a bruttó termelési értékből kereken 65 %-os nagy aránya ellenére, a többi szektorhoz képest jelentős szerepet játszik a tagi gazdaságokban és a részmunkaidőben mezőgazdasági tevékenységet végzők eszköze és felszerelése.

A szakszövetkezetek a társadalmi haladást is szolgálták, azzal, hogy az ott élőknek, időseknek és fiataloknak munkaalkalmat, megélhetési forrást teremtettek. Úttörői az azelőtt teljesen hiányzó falusi iparosításnak, az infrastruktúra fejlesztésének, összekovácsolták, a falusi közösségeket, megteremtve a különféle öngazgatási, demokratikus szervezeti formákat is, alakítva ezzel tagjainak és a kapcsolatban állóknak a tudatát.

Mivel magyarázhatók, milyen okokra vezethetők vissza a szakszövetkezeti gazdálkodás eredményeiben mutatkozó előnyök?

Vizsgálataink szerint mindenek előtt az, hogy a földtulajdon- és földhasználati viszonyokban megőrizték a tagi gazdálkodást. A kis településeken, tanyákon, gyenge termőhelyi adottságú körzetekben élő gazdák következetesen szemben álltak a tagosításokkal. Mindez segítette a tanyás térségek egy részének tartós fennmaradását is.

Az előzőekben ismertetett szakszövetkezeti földtulajdon és földhasználati viszonyok sajátosságai kiegészültek a munkamegosztási viszonyokból származó előnyökkel. Ennek megfelelően az elosztási viszonyok is másképpen alakultak, mivel a beviteli kötelezettség alá eső, de visszatartott vagyon után vagyoni hozzájárulási kötelezettség terhelte a tagot. Ezt a közösön keresztül értékesített termékek évi árbevételeinek 10%-át irták elő.

Ugyanakkor a közösben használt földje után, vagyoni részesedés is megillette a tagot, - a közösben végzett munkáért járó fizettség mellett - ami a közösből származó jövedelmének a 30 %-át, később a 20 %-át nem léphette túl.

A szakszövetkezetben a kockázatviselés is megoszlott a földtulajdon és használati viszonyokból következően.

Mindezek oda vezettek, hogy a munkamegosztásból eredően kooperatív többletet realizáltak a szakszövetkezetekben, amelynek a növekedését a közös vagyon oszthatóságának a tilalma behatárolta. Kedvezően alakult a produktív és az inproduktív tőke aránya, ami a tőke kedvezőbb értékesülését eredményezte. Fokozatosan virágzó és modernizálódó kis- és középméretű parasztgazdaságok jöttek létre, a szakszövetkezeti közös gazdaság "védőszárnya" alatt. A közös gazdaságban terjedtek az önálló, belső vállalkozási formák, szakcsoportok, általánnydíjas elszámolású, költségtérítéssel rendelkező rendszerek és más vállalkozási formák.

Mindezzel magyarázható az erőforrásokkal való takarékos gazdálkodás, a tagi és a közös vagyon óvása és gyarapítása. Ez

is bizonyítja, hogy a jövőbeni cél nem lehet más, mint a természetes személyek tulajdonosi mivoltának az erősítése.

A földtulajdon és a vagyon jövője a
szakszövetkezetekben

A szakszövetkezeti földtulajdonviszonyok rendezésekor az érdekeltek nem vonatkoztathatnak el a gazdasági környezettől, a gazdasági kilátásoktól, az inflációtól, az adó-, árreformtól, a fejlesztési hitelek kamataitól, az ipar szerkezetváltásától, a helyi mezőgazdasági termelési szerkezettől, a munkaerő területi és szakmai mobilitásának felgyorsulásától, a nemzedékváltástól, a technológia fejlődésétől és más lényeges körülménytől.

A szakszövetkezeti tag a változásokra és a nyíló lehetőségekre többféleképpen reagálhat:

- a tagok egyrésze kilép a szakszövetkezetből és önálló gazdálkodást folytat;

- a szakszövetkezet keretében - annak előnyeit kamatoztatva - fejleszti tagi gazdaságát;

- a tagok maradnak - kilépnek egy átalakuló szakszövetkezet keretében;

- valamennyi tag "kilép" a szakszövetkezet megszűnése következtében.

Ezek függvényében alakulnak a földtulajdon korábbi viszonyai.

a/ A szakszövetkezet megszűnése esetén - 1989. július 1. óta - a földet a volt tulajdonosoknak mindenképpen ki kell adni.

Ha az eredeti, volt földtulajdonos a megszűnő szakszövetkezetből a földet másik szakszövetkezetbe szándékozik átvenni, és tagként is belép oda, akkor az ujonnan bevitt földje fölötti tulajdonjogát megőrzi, annak csak a használati jogát adja át.

Ha az eredeti tulajdonos nem kíván élni a földtulajdonával, akkor a földet a forgalmi értékének megfelelően a megszűnő szakszövetkezet átadhatja más tulajdonosoknak, ha megszűnik a föld értékesítés átmeneti tilalma.

A földkiadásról a felszámoló állapodik meg az eredeti tulajdonossal, s egyúttal intézkedik a megosztási vázlatrajz elkészíttetéséről is.

A törvény egyenlőre sajnos nem nyújt lehetőséget arra, hogy a kettős foglalkozás - tehát a tag belépett a szakszövetkezetbe, de másutt vállalt munkát - tiltásából fakadóan kényszermegváltással földjüktől megfosztott tulajdonosok tulajdonát rendezzék.

Továbbá a ma érvényes jogszabály szerint megszűnés esetén csak a közös használatú föld juttatható vissza az eredeti tulajdonosnak, azonban a szakszövetkezeti tulajdonba került nem. Ez akadályozza a rehabilitációt és azt, hogy a földvagyon természetes személyek tulajdonába kerüljön.

b/ Ha nem szűnik meg a szakszövetkezet, akkor a földtulajdon és használati viszonyt úgy rendezik, hogy az eredeti tulajdoni állapotot állítják helyre. Ennek keretében a tagok által művelt földterület is rendezést igényel, mivel ezeket a területeket a tagok egymás között forgalmazhatták, vagy kilépés esetén a szakszövetkezet a földet megváltotta.

A szakszövetkezet közösen művelt hányada nagy részben egyéni tulajdonból, különböző szakszövetkezeti közös földtulajdonszerzési jogcímek alapján tevődött össze. Következésképpen a tagokat és örököseiket illeti meg a tulajdonjog.

c/ A közös tulajdonában és használatában levő föld egy része nem származtatható vissza az eredeti természetes személyek tulajdonába, mert nem tartanak rá igényt, vagy nem élnek az örökösök. Kis arányban, de található az államtól ingyenes, vagy térítés ellenében használatra átvett, valamint a szakszövetkezet tulajdonába magányszemélyektől megvásárolt föld is.

Ezek a földek jelenlegi tagok tulajdonába kerülhetnek, mégpedig adás-vételi szerződés alapján, a földár fizetése ellenében. Ez a földhviatalnál tulajdoni lapon bejegyezhető, földtulajdonszerzési illeték kifizetése mellett.

d/ A vagyon földön kívüli részének jelenleg hatályos jogszabály szerint 50 %-a vagyonjegy formájában, az eltöltött idő, valamint jövedelem alapján, közgyűlési határozat után személyre szólóan felosztható az aktív tagok között, amelyre osztalék fizethető, örökölhető, korlátozottan elidegeníthető. Valójában a földön kívüli vagyon 100 %-a a szakszövetkezeti tagokat, azokat akik létrehozták, illeti meg.

A szakszövetkezetekben is kialakultak a belső vállalkozási formák, amelyek képesek közösen hasznosítani a nagyobb létesítményeket.

e/ A gyakorlatban kérszerűségből meghonosodott az egyéni- leg művelt tagi gazdaságban termelt és a közös gazdaságon keresztül értékesített termékek árbevétele után a közösben maradó 10 %, vagyis az úgynevezett vagyoni hozzájárulás fizetési kötelezettség, ami mindezideig az adózott nyereség részét képezte, s a közös gazdaság fejlesztési céljaihoz teremtett részben pénzügyi fedezetet.

Az évek során befizetett 10 %-ot a tagok nevére nem tőkésítették, nem képeztek vagyoni betétet, nem kaptak ezután osztalékot. Igaz ugyan, hogy a tagok közvetett előnyökben részesültek, amennyiben a közösben a tagi gazdaságban megtermelt termékek feldolgozásához beruházásokat létesítettek. Úgy tűnik, hogy mindenképpen indokolt a 10 % fizetési kötelezettség eltörlése! A jövőben az átalakuló szakszövetkezeteknek meg kell lenniük a 10 % helyett a megfelelő vagyoni hozzájárulási formát. A mezőgazdasági termelőeszközök beszerzése a termelés és a termékértékesítés anyagi alapokat is igényel, amit az együttműködők közgyűlésének döntésére célszerű bizni.

f/ Jelenleg ha valaki tagja a szakszövetkezetnek és földjét a közös használja, és a tag dolgozik is a közös gazda-

ságban, akkor a munkából származó jövedelmének a 20 %-át nem haladhatja meg a tagot megillető vagyoni részesedés. Ebben az esetben kettős korlátozással állunk szemben, egyrészt munkavégzéshez kötik a föld mint vagyon utáni részesedés fizetését, másrészt a tag és a közös gazdaság megállapodásától függetlenül rendelkezik a törvény annak mértékéről.

Ezesetben is a tag és a közös gazdaság alkuja alapján célszerű alakítani a vagyoni részesedés összegét.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Barcza Gabriella: A szakszövetkezetek gazdálkodása
AKI. Tanulmány, Bp. 1987.
2. Barcza Gabriella: A szakszövetkezeti gazdálkodás tanulságai
Gazdálkodás, Bp. 1988. 2. sz.
3. Barcza Gabriella: Földtulajdon és földhasználat különös
esete a szakszövetkezetekben
AKI, Kézirat, Bp. 1990. május
4. Bonyhádi Péter: Vállalkozó ágazatok
Figyelő, Bp. 1984. június 17.
5. Csete László: Az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek
fejlődése
Gazdálkodás, 1966. 3. sz.
6. Domokos Zoltán: A szakszövetkezetek társadalmi-gazdasági
viszonyai
Társadalmi Szemle, Bp. 1980. 10. sz.
7. Gyenis János szerk.: Az egyszerűbb mezőgazdasági szö-
vetkezetek
Mezőgazdasági-Kossuth Kiadó, Bp. 1971.
8. Juhász János: Szövetkezeti modellek a magyar mezőgazda-
ságban
Kandidátusi értekezés, Bp. 1984.
9. Juhász Pál-Prugberger Tamás: Munkaszervezetek - vállal-
kozási szervezetek a mezőgazdaságban
Tervgazdasági Fórum, 1987. 1.
10. Matolcsy György - Voszka Éva: A szervezeti decentralizáció
lehetőségei
Figyelő, 1987. április 2.

3. A földtulajdon és a földhasználat viszonyainak néhány problémája és a megoldás dilemmái a mezőgazdasági szövetkezetekben

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában lévő földeknek a következő tulajdonformái léteznek:

- termelőszövetkezeti közös földtulajdon, a szövetkezeti földek 59-60 %-a;
- a termelőszövetkezeti tagok egyéni földtulajdona, szövetkezeti földek 35-36 %-a;
- állami földtulajdon, a szövetkezetek használatában lévő földek 4-5 %-a.

A termelőszövetkezetek földhasználati viszonyaira elsősorban az a jellemző, hogy tulajdonformától teljesen függetlenül, a földek döntő hányadát /90-95 %-át/ közösen, nagyüzemi módon művelik. A kisüzemi gazdálkodást folytató háztáji gazdaságok földterülete csak kivételes esetben /belterület, zártkert, tanya körüli mezőgazdasági terület/ esik egybe a szövetkezeti tagok egyéni földtulajdonával. Az elmúlt években - mint a szövetkezeti földhasználat újszerű formái - megjelentek a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az egyéni és csoportos földbérleti, illetve vállalkozási viszonyok.

A/ Különböző földtulajdonformák lehetséges integrációja a magyar mezőgazdaság megújuló szövetkezeti rendszerében

Ma már nyilvánvaló: az agrárgazdaság fejlődése oda vezet, hogy sokféle tulajdonformának, új gazdálkodói és vállalati szervezeteknek, s az ezekre alapozott társadalmi és méretstruktúrának kell létrejönnie, amelyben valóságos tulajdonosok és piacorientált igazi vállalkozók lesznek az ágazat meghatározó szereplői. Az eddig domináns centralizációs folyamatok megfordulnak: helyettük a decentralizációs tendenciák kibontakozása és erősödése lesz hosszú ideig a jellemző a magyar mezőgazdaságban.

a/ A meglévő szövetkezeti közös földtulajdon
anomáliái

A jelenlegi szövetkezeti közös földtulajdonnak már a keletkezése sem volt anomáliáktól mentes. A kívülálló földjének kötelező "megváltásáról" nem lehet azt mondani, hogy ez általánosan elfogadott, a civilizált világban jogszerűnek és a társadalom által erkölcsösnek ítélt tulajdonszerzési módozat. Ezért szükséges az így szerzett tulajdon létjogosultságát - ab ovo - megkérdőjelezni.

A közös szövetkezeti földtulajdon valóságossága megteremtésének tehát egyik első közötti lépése az, hogy a tulajdonkeletkezés körüli anomáliákat rendezni kell. A tulajdonkeletkezésnek ez az inokoltan kifogásolható volta - mégha ez a kifogás a társadalom erkölcsi ellenérzésében nyilvánul is meg - megkérdőjelezheti jogállamiságunk "szalonképességét"; konzerválja az emberi jogok sérelmét, megronthatja általában minden tulajdonos biztonságérzetét, eltorzithatja a tulajdonosi tudatot és magatartást az egész társadalomban.

A tulajdonkeletkezés problematikája azonban nem merítheti ki a szövetkezeti földtulajdonnal kapcsolatos fenntartásainkat. Számos, más olyan kérdése volt és van még ma is e tulajdonlásnak, ami lényegesen problematikussá teheti a szövetkezeti közös földtulajdon valóságát és szövetkezetiségét. A teljesség igénye nélkül a problémák közül néhányat itt felvetek:

Ilyen mindenekelőtt a szövetkezeti földtulajdon alanyának a kérdése. A szövetkezeti törvény és a földtörvény szerint a szövetkezeti tulajdonban lévő földek tulajdonosa a szövetkezeti tagság, amely a közgyűlésen gyakorolja tulajdonosi jogait. Hogy ez a jogi rendelkezés mennyire nem érvényesül mezőgazdasági szövetkezeteinkben azzal már sokan és sokat foglalkoztunk.

Közismertek hazánkban az állam és a szövetkezetek közötti kapcsolatok torzulásai. Tulságosan "terjedelmesek", intenzívek, sok esetben a szövetkezetek rovására egyoldalúak ezek a

kapcsolatok, s az állami közhatalmi, jogalkotói, gazdaságirányítási, hatósági, igazgatási, felügyeleti funkciók gyakorlása a szövetkezeti tulajdonlásnak általában, benne a földtulajdoni és a földhasználati viszonyoknak különösen szinte minden elemét és mozzanatát érinti: szabályozza, korlátozza, s tapasztalataink szerint nehezíti is.

Az úgynevezett formális, a jogszabályokkal körülbástyázott beavatkozások sokaságát még tetézték az informális beavatkozások is. Az utóbbi egy-két év eseményei ebben lényeges változásokat hoztak: megszűnt az egypártrendszer, s vele az MSzMP pártirányító és pártellenőrző funkciója, hatásköri listája stb., és most már kivesztek az érdekképviselői szervezetek tevékenységéből is az úgynevezett kvázi hatósági-hatalmi elemek, valamint a tanácsi és más hivatali szervek ellenőrzési, adatkérési, hatóságosdi túlkapásai. Eddig ezek az informális beavatkozások: a szövetkezetek életére, tulajdonosi döntéseire /pl. egyesülések, állami gazdaságokkal földcserék, "nagyüzemi hasznosításra alkalmatlan" földek felparcellázása és eladása, elnökválasztás, különböző szervezetek működéséhez való "önkéntes" hozzájárulások, egyes termékek előállítás, szolgáltatások nyújtása, "ellátási felelősség"-ben való részvétel stb./ erőteljesebben hatottak mint a jogsabályok.

Az állami formális és az informális beavatkozások szövetségében lehetetlenné vált a valóságos tulajdonlás: a döntés, az elsajátítás önállósága; a földek szabad forgalma, a bérleti viszonyok szükséges kiterjesztése stb. Inkább monopolhelyzetekről, szükségtelen korlátozások sokaságáról beszélhetünk, mint normális földtulajdoni és földhasználati viszonyokról a szövetkezeti közös tulajdonban lévő földek esetében is.

De a szövetkezeti belső viszonyok is úgy alakultak, hogya szövetkezeti tagság elidegenedett a tulajdonlástól, szinte semmi érdemi beleszólása nem volt - s még ma is igen kevés van - a szövetkezeti tulajdonban lévő földek hasznosításának alapvető kérdéseibe.

A fő probléma gyökere a szövetkezeti önkormányzat ellehetetlenülésében rejlik. A közgyűlésnek például semmi érdemi

szerepe nem volt - s ma sincs - a mezőgazdasági szövetkezetek irányításában, a szövetkezeti tagok tulajdonosi jogai, funkciói gyakorlásában, s különösen így van ez a mamut-szövetkezetekben. A szövetkezeti tagok döntő többsége egy adott üzemi és munkaszervezet dolgozójaként vesz részt elsősorban a szövetkezeti működésben, s nem mint a szövetkezeti tulajdonlás aktív és alkotó részese. Nem így a szövetkezeti vezető elit! Isten óvjon attól, hogy szövetkezetivezető-ellenesek legyünk, hisz ez az a vezetőréteg ma Magyarországon, amelyben a legkevésbé érvényesült a kontraszelekció és ezek a vezetők szereztek vitathatatlan gazdasági eredmények elérésében múlhatatlan érdemeket és nehezen vagy egyáltalán nem gyógyítható betegségeket! De ezek is itt éltek Magyarországon, s bele kellett illeszkedniük egy olyan rendszerbe, amelyben ellenőrizhetetlen és ellentmondást /kritikát/ nem tűrő személyi hatalmak tenyészttek! Így hát - a külső beavatkozások által meghagyott szűk keretekben -, ha egyáltalán gyakorolhatott valaki a szövetkezeti tulajdon felett tulajdonosi hatalmat, akkor az egy szűk vezető elit, vagy sok esetben egy személyben a nagyhatalmú elnök volt.

Ugyanakkor a termelőszövetkezeti vezetők érdekeltsége elsősorban a földhasználattal és nem a tulajdonlással függ össze: nem tulajdonosi érdekeltség ez, inkább rövid távú - jobb esetben menedzseri érdekeltség, amelyből hiányzik a tulajdonosi magatartás; a hosszú távú gondolkodás, a tulajdon nemzedékek során történő megtartására és gyarapítására való törekvés.

Ezt a rövid távú érdekeltséget motiválja még az is, hogy a termelőszövetkezeti vezetők pozíciója nem "örökéletű", s minél bizonytalanabb egy egzisztencia időtávja, annál nagyobb a törekvése arra, hogy azonnal és minél többet hozzon ki abból a földből, ami most rendelkezésre áll. /Addig érdekelt a termelőszövetkezeti vezető a föld termőerejének éppen szükséges fenntartásában, amíg vezető, s "utána az özönviz".../

Fokozta és fokozza a szövetkezeti földekkel kapcsolatos rendellenességeket a szövetkezeti nagyüzemek "kényelmes" helyzete, kiterjedt és jogszabályokkal körülbástyázott jogosultsága a földet használatára, s az is, hogy a földnek ma sincs

jelentős piaci forgalma, értéke, ára - a földlekötés, a földhasználat nem számottevő költségtényező ...

b/ A megújuló szövetkezés lehetőségei és
szükségyszerűsége az agrárágazatban

Feltételezhetjük, hogy minden eddigi negatív előzmény és a rossz tapasztalatok ellenére is a szövetkezés klasszikus, időtálló elvei és értékei alapján megújuló és újonnan szerveződő szövetkezetek és szövetkezetszerű társulások különféle típusai, formái és formaváltozatai /még ha nem is mindig "szövetkezet"-nek nevezik majd ezeket!/ továbbra is lényeges - sőt talán meghatározó - elemi lesznek agrárgazdaságunk sokszinű társadalmi strukturájának.

Ami a közeljövő szövetkezeti megújulását illeti, szektor-szinten jellemző lesz: az átalakulás /szövetkezeti típus- és formaváltás/; a kiválás /egyes települések, részlegek, üzemek, embercsoportok, vállalkozások, önállósulása, "kilépése" a mai szövetkezetekből/; a szétválás /egy jelenlegi szövetkezetből több új szövetkezet alakulása/; a szövetkezeti tagok egy részének a kilépése és végül a szövetkezeti tagok érdekeit érvényesíteni, önmagát jövedelmező gazdálkodással fenntartani nem képes szövetkezetek megszűnése.

Lényegesen megváltozik a szövetkezetek belső gazdasági, üzemi és irányítási rendszere, szervezeti felépítése. A mezőgazdasági szövetkezet lényegében egy: vállalkozókat integráló szervezet, szolgáltató /például hitelező vagy hitelt közvetítő, felvásárló, értékesítő, beszerző, termeltető, feldolgozó, különböző közös üzemeiben munkát adó, biztosításokat kötő, szaktanácsadó, gépi és egyéb bér munkát végző, szervizelő, kulturális-oktatási szükségleteket kielégítő, üdültető, sportot szervező, szociális ügyeket ellátó stb./, maga is vállalkozó központ lesz, amely önszerveződéssel létrejött, önálló tulajdonosok, vállalkozói egységek /egyének és csoportok/, továbbá munkavállalók szorosabb-lazább halmazából áll össze.

Az így megváltozott, vagy az újonnan létrejött szövetkezetekre mindenekelőtt a formagazdagság lesz a jellemző. A szövetkezeti jövőt a kialakuló többszektorú /állami gazdaságokat, profitorientált farmergazdaságokat, hágyományos egyéni gazdaságokat, csoportos mezőgazdasági vállalkozásokat, nem főfoglalkozású mezőgazdasági kistermelők különböző kisgazdaságait stb. magában foglaló/ agrárgazdaság társadalmi-tulajdoni struktúrája motiválja. Ennek következtében a magyar mezőgazdaság megújult szövetkezeti rendszerében a már ma is meglévő, de változásra képes, s lényegesen átalakuló szövetkezeti vállalatokon és szervezeteken kívül, a munkaszövetkezeti és a bérlőszövetkezeti típusok különböző formái mellett elterjedtek lesznek: az önálló árútermelők /egyéni gazdálkodók, farmerek/ gazdasági-piaci egzisztenciáját szilárdító - beszerző, értékesítő, hitelező, szolgáltató, termékfeldolgozó, kulturális /például képzési, továbbképzési/, szociális, biztosítási, vagy éppen a többcélú stb. - szövetkezeti típusok és formák. Továbbá: a mellékfoglalkozású és hobbyként tevékenykedő mezőgazdasági termelők önálló szövetkezeti társulásainak, vagy meglévő szövetkezetekkel való együttműködésének sokféleségével is számolhatunk.

Míndezek alapján a jövőben a szövetkezeti keretekben funkcionáló földtulajdoni és földhasználati viszonyok olyan változó és változatos tulajdoni formák ötvözetei lesznek, amelyek egy-egy szövetkezeti szervezetbe integrálódnak. A szövetkezeti közösség közös tulajdona /amely természetesen nem ugyanaz lesz mint az eddigi "szövetkezeti csoporttulajdon"/ csak egyike lesz a megújult magyar mezőgazdasági szövetkezeti rendszerbe integrálódó sokféle /egyéni, családi, vegyes, községi, városi, állami stb./ tulajdonformának. Ugyanakkor az úgynevezett "magasabb szintű" szövetkezeti földtulajdon is megjelenhet, amely több alapszövetkezet valamilyen regionális, vagy ágazati társulásában funkcionál. Tehát az agrárszövetkezeti rendszer szövetkezeti szervezeteiben, sokféle tulajdonforma egymásra épülése, egymás mellettisége, vertikális és horizontális kapcsolódása, gazdasági elkülönülése, ugyanakkor kooperációja-integrációja lesz a jellemző.

c/ A jelenlegi szövetkezeti közös földtulajdon és földhasználat lényeges átalakításának szükségessége

A termelőszövetkezetekben - ellentmondásos formákban ugyan, de - már folyamatban van az átalakulás: "nevesítik" a vagyont, számos szövetkezetben mérik fel, s adják ki a kilépni szándékozó, a továbbiakban egyénileg gazdálkodni akaró földtulajdonos szövetkezeti tagok földjét.

De mi legyen a szövetkezetek tulajdonában lévő földdel, a "szövetkezeti földtulajdon"-nal? Indokolt-é, szükséges-é a szövetkezeti közös földtulajdon létezése?

Elméletileg nem vitatható, hogyan a szövetkezetnek - mint önálló jogi személynek - rendelkeznie kell tulajdonszerző képességgel, s e tulajdon működtetésének, a tulajdonosi funkciók gyakorlásának a jogát sem lehet a szövetkezet esetében megkérdőjelezni. A modern szövetkezés kezdete óta a világon minden típusú, formájú szövetkezetnek van tulajdona, sőt - az esetek többségében - úgynevezett fel nem osztható vagyona is.

Tehát, ha a szövetkezetnek van tulajdonszerzési képessége és tulajdonműködtetési joga, akkor nyilvánvaló, hogyan földtulajdont is szerezhet /miért ne szerezhetne?/. A kérdés csak az, hogyan keletkezhet, majd hogyan működjék, s mire szolgáljon a szövetkezeti közös földtulajdon?

A szövetkezeti földtulajdon keletkezésének mind a nemzetközi jogi normák, mind az általánosan elismert emberi jogok, mind pedig a társadalmilag elfogadott erkölcsiség tekintetében legitimnek kell lennie!

Továbbá: a szövetkezeti közös tulajdonnak általában, s a közös szövetkezeti földtulajdonnak is a szövetkezeti tagságot kell szolgálnia, attól függő módon, s olyan formában, ahogy ezt a tagság kívánja, illetve amilyen magának a szövetkezetnek a típusa, formája, vállalati-szervezeti struktúrája.

E közös földek hasznosításának a módjáról és formáiról a döntést természetesen a szövetkezeti tagság hozza meg a szövetkezeti önkormányzat keretében, s szerintem: az "egy tag-egy szavazat" elve alapján.

Mivel szükségszerűen különbséget teszünk földtulajdon és földhasználat között, hangsúlyozni kell, hogy:

- a szövetkezeti közösség tulajdonában lévő földet nem feltétlenül közösen kell megművelni, ezt a földet művelhetik egyénileg is, kisüzemi módon is: a szövetkezet tagjai és kívülálló, természetes vagy jogi személyek is - nyilvánvalóan: bérleti díj ellenében;

- nagyüzemi módon, közös termelést a mezőgazdasági szövetkezet nemcsak a közös szövetkezeti tulajdonban lévő földön folytathat, e célra bérelhet is földet: a tagjaitól is, kívülálló természetes vagy jogi személyektől is; tehát közös szövetkezeti földhasználat /közös termelés és gazdálkodás/ megvalósulhat a szövetkezeti tagok magántulajdonában, kívülállók tulajdonában, községi-városi önkormányzatok, társaságok, egyházak, egyéb szervezetek és intézmények, vagy éppen az állam tulajdonában lévő földön is.

Probléma lehet a szövetkezeti tulajdonban lévő föld osztatósága illetve oszthatatlansága. Szerintem a mezőgazdasági szövetkezetnek az lesz az érdeke, hogy a közös szövetkezeti tulajdonban lévő föld csak ellenérték fejében legyen osztható /például mint árú, legyen forgalomképes/, de azzal a megkötéssel: erről minden egyes esetben a tagság közgyűlésének kétharmados többsége dönthessen. A szövetkezeti tulajdonban lévő föld - ha betölti valódi szövetkezeti szerepét: a tagok szolgálatát, akkor - a szövetkezet közösségének legfőbb termelési eszköze, a szövetkezet létezésének, stabilitásának, perspektívájának lényeges feltétele, a szövetkezeti tagság szövetkezettel szemben támasztott gazdasági és szociális igényei kielégítésének fontos forrása és még munkaalkalmat, foglalkoztatást biztosító bázis is. Nem lenne tehát helyes ezt a fontos termelési eszközt bizonytalan tulajdoni pozícióba helyezni...

B/ A szövetkezeti földtulajdon rendezésének és a szövetkezeti tulajdonban maradó földek használati viszonyai átalakításának néhány időszerű kérdése

A szövetkezeti közös használatban, de a szövetkezeti tagok egyéni tulajdonában lévő földek tulajdoni és használati viszonyainak a megoldása egyértelmű. Ebben a következő alapelveket lehet érvényesíteni:

1. Földbeviteli kötelezettség egyáltalán ne legyen. Amennyiben egy földdel rendelkező parasztgazda úgy dönt, hogy szövetkezetbe lép, akkor a leendő szövetkezeti tag és a szövetkezet közötti szabad megállapodás tárgya lehessen a tagsági viszony formája és tartalma.

A belépni szándékozó és a szövetkezet megállapodhatnak úgy is, hogy a felvételét kérő parasztgazda

a/ egyáltalán nem ad át földet a szövetkezetnek, földjét továbbra is egyénileg műveli és kereskedelmi-pénzügyi kapcsolatokra, szolgáltatások igénybevételére alapozza szövetkezeti tagsági viszonyát;

b/ földjének csak egy részét adja át a szövetkezetnek bérleti díj ellenében, egyébként térítéses alapon igénybeveszi a szövetkezet kereskedelmi, pénzügyi és egyéb szolgáltatásait, esetleg részidőben még munkát is vállal a szövetkezet valamely tevékenységében illetve üzemében;

c/ bérleti díj ellenében az összes földjét átadja a szövetkezetnek és tagsági viszonyát elsősorban mint munkavállaló érvényesíti a szövetkezet valamely közös tevékenységében, üzemében.

2. A már tagsági viszonyban lévő földtulajdonos szövetkezeti tagok szabadon dönthessenek abban, hogy tagsági viszonyukat a fent leírt módzatok szerint átalakíthassák.

3. Földtulajdonnal nem rendelkező állampolgárok munkavállalási célból, vagy azért lépnek be mezőgazdasági szövetkezetbe, hogy a szövetkezeti közös tulajdonban lévő földből

előnyösebben bérelhessenek, s ezen egyénileg gazdálkodjanak, térítés ellenében igénybe véve a szövetkezet jelzett szolgáltatásait. /A szövetkezet állíthat olyan feltételt is, hogy annak ad elsősorban bérbe földet, aki belép a szövetkezetbe.../

Itt azt kell hangsúlyozni, hogy a tagsági viszony létesítése, formájának és tartalmának a megállapítása vagy megváltoztatása elsősorban a két félre: egyrészt a belépni szándékozóra, illetve a már bent lévő szövetkezeti tagra: másrészt a szövetkezet illetékes önkormányzati fórumára /például vezetőségére/ tartozik.

A szövetkezeti tagok tulajdonában, s jelenleg a szövetkezetek használatában lévő földek ügye tehát világos és egyértelmű: e földek esetében törvényi szinten is garantálni kell a földtulajdonos szövetkezeti tagok tulajdonosi jogainak az érvényesülését. Egészen más problematika azoknak a földeknek az ügycsoportja, amelyek jelenleg a szövetkezetek közös tulajdonában és közös használatában is vannak. A továbbiakban elsősorban a szövetkezeti tulajdonban lévő és a szövetkezeti tulajdonban maradó földek tulajdoni és használati viszonyaival foglalkozom, meggyőződve arról, hogy az újjá alakuló mezőgazdasági szövetkezetek döntő többségének a közös tulajdonában mindig is lesznek termőföldek.

a/ A szövetkezeti közös földtulajdon legitimációja

Az első lépés a szövetkezeti közös földtulajdon valódiságának a megteremtésében az, hogy legitimálni kell a jelenlegi szövetkezeti közös földtulajdont. E földtulajdon legitimálásának kikerülhetetlen velejárója a tulajdonkeletkezés problematikájának a tisztázása és az ezzel kapcsolatos anomáliák megszüntetése.

A jelenlegi szövetkezeti közös földtulajdon keletkezése három forrásból eredeztetik:

- a kívülálló földjének a kötelező megváltásából,
- a jelenleg is termelőszövetkezeti tagok tulajdonában volt földek "megvásárlásából";

- az állami-községi földek megváltásából vagy átvételéből.

E három tulajdonkezelési formát - nézetem szerint - el kell választani egymástól. Javaslatom a megoldásra a következők:

a/ A kívülálló földjeinek az 1967. évi IV. törvény alapján történt kisajátítását semmissé kell nyilvánítani. E semmissé nyilvánítást az Országgyűlésnek törvényben kell kimondania, s a fő módszereket és formákat ugyancsak magas szintű jogszabályban /például kormányrendeletben/ kell meghatározni. A megoldás részleteiben azonban lényeges szerepet kell adni a helyi /községi, városi/ önkormányzatok kereteiben alakítandó "földrendező bizottság"-oknak. Az aki a kisajátítást elszenvedte /a kisajátított kívülálló/, vagy ennek törvényes örököse - megszabott határidőn belül - hitelt érdemlő okmányokkal felszerelt kérelemmel fordulhat a "földrendező bizottság"-hoz, amely a kérelmet elbírálja. A döntés ellen mind a kérelmező, mind pedig az adott mezőgazdasági szövetkezet illetékes bírósághoz fellebbezhet. Természetesen ez az eljárás "csak" a tulajdonjogot rendezi - e tulajdonjog gyakorlását, a használati viszonyok alakítását egy következő lépésben kell, s ugyancsak magas szintű jogszabályban szabályozni.

b/ A következő probléma azoknak a földeknek a sorsa, amelyek jelenleg a mezőgazdasági szövetkezet tulajdonában vannak, de úgy kerültek oda, hogy szövetkezeti tag ajánlotta fel földjét a termelőszövetkezetnek, hogy az térítés ellenében vegye tulajdonába. Ez a tulajdonátadási-tulajdonszerzési mód lényegesen különbözik az előzőtől: nem bizonyítható ugyanis, hogy ebben direkt kényszer játszott szerepet. A szövetkezeti tagok földfelajánlásait számtalan tényező motiválhatta, amelynek mibenléte ma már kideríthetetlen. Itt azonban a megváltási áron lehet és kell is vitázni. Minden esetre - a földprivatizálást elősegítendő - azt lehetővé kellene tenni, hogy a szövetkezeti tag a szövetkezettel való megegyezés alapján, az egykor így felajánlott földjét most valorizált áron visszavásárolhassa.

c/ Végül az állami-községi földek ügye kíván rendezést. Ez sem egyszerű kérdés...

Az úgynevezett állami földekkel kapcsolatosan ugyanis a következő problémák merülhetnek fel:

- Mindenekelőtt bonyolult az állami tulajdonú földek eredete is; az állami földtulajdon-keletkezés körülményei nagyobbreszt ugyancsak anomáliákkal terhesek. Itt főleg az 1950-es években gyakori "földfelajánlások"-ra gondolunk, amelyeknek az indítékai ismertek /magas beszolgáltatási terhek, a kulákok üldözése, büntetése stb./.

- Az állami földtulajdon-keletkezés problematikáját és ennek rendezését külön eljárásban kellene lefolytatni, amelynek hátrányai nem érinthetik a szövetkezeteket, hisz ők az államtól mint "tulajdonos"-tól kapták ezeket a földeket, igaz: jelképes megváltási díj ellenében, vagy ingyenesen. Végül is mindenképpen az állammal szemben kell első fokon a tulajdonrendezést elvégezni.

A községi földek esetében más a helyzet. Ezek a földek is részben ugyancsak "földfelajánlásokból" keletkeztek, de jelentős részük valamikor is községi tulajdonban volt. Itt az lehet a megoldás, hogy

- rendezni szükséges a "földfelajánlásokból" eredő volt községi tulajdonú földek tulajdoni helyzetét, megállapítandó: ki, mikor, miért, hogyan "ajánlotta" fel ezeket a földeket, s jár e ezért - s kitől - kártalanítás;

- azokat a földeket pedig, amelyek régebben is községi tulajdonban /vagy esetleg társulati, közbirtokossági, egyházi, egyesületi stb. tulajdonban/ voltak, vissza kell adni az eredeti jogi személyeknek.

Mindezen tulajdoni problémák végleges rendezése után, úgy gondolom, hogy bizonyos mennyiségű termőföld a mezőgazdasági szövetkezetek tulajdonában maradna, s ez most már valóságos, legitim földtulajdon lenne, amelynek a szövetkezeti tagság közössége lenne a tulajdonosa. Ennek a földtulajdonnak legitim forrása lehetne:

- az a földtulajdon, amelyet a szövetkezet most már valóban törvényes alapon /például állami támogatással megvalósuló vásárlással/ szerez meg az úgynevezett kívülállótól /akik visszanyerték volt földjeik tulajdonjogát, de azt - például az elővásárlási jog alapján - eladják a földet használó szövetkezetnek/;

- az a földtulajdon, amely a kívülállók földjeinek kötelező megváltásából keletkezett 1969. óta, de nem igénylik vissza /kihalt a család; külföldre mentek az illetékesek, s ott is maradtak; nem tartanak igényt a földre, mert nem vállalják a "visszakapás" terheit, például az örökösödési eljárás és illeték költségeit stb./;

- az a földtulajdon, amely a szövetkezeti tagok földfelajánlásából vagy földajándékozásából keletkezett és nem kényszer motiválta a tulajdonszerzést, s nem is akarják visszavásárolni azt a volt tulajdonosok;

- végül az a földtulajdon, amely a volt állami-községi földekből a szövetkezet tulajdonában marad.

A mezőgazdasági szövetkezet a továbbiakban a tulajdonszerzés klasszikus szabályai szerint gyarapíthatja közös tulajdonú földjeinek mennyiségét: vásárolhat földet, elfogadhat földet ajándékba az államtól, a községtől-várostól, tagjától, kívülállótól, bárkitől; örökölhet földet a tagjától vagy kívülállótól /például eltartási szerződés alapján/.

Kivételes és rendkívüli esetekben a szövetkezet - mint kisebb-nagyobb közösség érdekeinek a letéteményese - megfelelő ellenérték /vétélár/ fejében a részére történő állami kisajátítás útján is szerezhetne földtulajdont.

b/ A szövetkezeti közös tulajdonban lévő földek hasznosításának lehetséges formái

Célravezető földhasznosítás csak szilárd, legitim, államilag védett és társadalmilag /erkölcsileg is! / elismert tulajdoni alapokon valósulhat meg. Miután tisztázódott a

szövetkezetek tulajdonosi mivolta termőföldjeik tekintetében, következhet a második lépés: a hatékony földhasznosítás rendszerének a kialakítása.

Nyilvánvalóan másképpen hasznosítja a földet az a szövetkezet, amelynek a tagjai többségükben egyéni gazdálkodók lesznek és ezáltal a szövetkezet jellegében a kereskedelem /beszerzés, értékesítés/, vagy a termékfeldolgozás, a különböző szolgáltatások nyújtása stb. lesz a meghatározó, és más-ként az, amelynek a tagjai inkább a közös munkára társulnak, s a szövetkezet fő célja tagjainak a foglalkoztatása, tagjai munka szerinti jövedelmének a biztosítása, fő feladata pedig a közös termelés-gazdálkodás szervezése, irányítása, bővítése lesz.

Mindenesetre a mezőgazdasági szövetkezet:

- a tulajdonában lévő földön folytathat közös - tagjai és alkalmazottai munkájára alapozott - nagyüzemi termelést;

- a tulajdonában lévő földet bérbe adhatja tagjainak, a szövetkezeti tagok csoportos vállalkozásainak, kívülálló személyeknek, kistermelőknek, különböző jogi személyeknek /például más szövetkezetnek, községnek, városnak, társaságnak stb./;

- a tulajdonában lévő földet kedvezményes feltételekkel /például szociális alapon/ átengedheti tagjainak meghatározott idejű használatra;

- e földeken tagjaival közös, "megosztott" vállalkozásban telepíthet ültetvényeket, vagy más kulturákat, amelyeket a vállalkozó szövetkezeti tagokkal - szerződéses alapon - közösen művel meg;

- végül: a tulajdonában lévő földdel /mint vagyonnal/ társaságba léphet.

Természetesen a mezőgazdasági szövetkezet a tulajdonában lévő földet - a tagság akaratától függően - el is idegenítheti, eladhatja - természetesen mindenekelőtt saját tagjainak -, ha úgy alakul a helyzete, hogy a közös földre nincs szüksége.

Felmerül még a szövetkezeti tulajdonban lévő földek hasznosítása kapcsán a háztáji föld kérdése, például az, hogy: adjon-e a szövetkezet a tagjának, az alkalmazottjának a tulajdonában lévő földből ugynevezett háztáji földet. Itt két dolgot kell mérlegelni:

a/ Remélhetően a holnap mezőgazdasági szövetkezetének a tagja érdemi tulajdonosa, gazdája lesz a szövetkezetnek. Tehát, ha egy szövetkezeti tag, a szövetkezettel történő megállapodás alapján úgy dönt, hogy tagsági viszonya fenntartása, sőt esetleg valamely közös tevékenységben folytatott dolgozói viszony megtartása mellett néhány hektár földet egyénilag akar megművelni, akkor ha van saját tulajdonú földje azt "kiveszi" a szövetkezetből, ha nincs, akkor a szövetkezeti tulajdonban lévő földből bérbe vesz. Tehát ilyen viszonyok között a szövetkezeti tagnak nem lesz szüksége a szövetkezettől "juttatott" háztáji parcellára...

b/ Másrészt számos olyan szövetkezeti tag van és lesz, aki "szerzett jogait", így az ingyenes háztájiföld-juttatást is meg akarja őrizni. Alapelv kell legyen, hogy szükségtelenül ne szüntessük meg meglévő, mások érdekeit nem sértő jogokat, juttatásokat. Tehát - szerintem -, ha valakinek igénye van háztáji területre - helyesebben: csak háztáji területre van igénye -, akkor akár van egyéni tulajdonú földje a szövetkezetben, akár nincs, bizonyos határok között /amiről a közgyűlés döntsön!/ a szövetkezet tulajdonában vagy használatában lévő földből a tagsági viszony fennállásának idejére háztáji földet kell neki adni...

Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek tulajdonában lévő földek hasznosításának fő kereteit, lehetőségeit és korlátait - nagy teret adva a szövetkezeti önkormányzat döntéseinek és a szövetkezeti alapszabálynak - mind az új szövetkezeti törvényben, mind pedig az új földtörvényben szabályozni szükséges.

c/ A földvagyonjegy bevezetése, mint érdekeltégi forma

A szövetkezeti közös földtulajdon alanya a jövőben valóban a szövetkezeti tagság kollektívája kell legyen, amely a közgyűlésen érdemben gyakorolja a tulajdonosi funkciókat. Elég-e ez, vajon indukál-e ez a tény megfelelő tulajdonosi érdekeltségeket?

Azt állítjuk, hogy a szövetkezeti tulajdonnak általában ezen belül, a földtulajdonnak is a szövetkezeti tagságot kell szolgálnia, a tagság érdekei szerint kell működnie. Hogyan lehetséges ez?

Mindenekelőtt az ténykérdés marad, hogy a szövetkezeti közös földtulajdon egyik pillére a mezőgazdasági szövetkezet egzisztenciájának, stabilitásának. Tehát a szövetkezeti földtulajdon léte és gyarapodása egybeesik a szövetkezet szilárd-ságára igényt tartó tagság érdekeivel, ha ez a tulajdon érte és nem ellene használtatik.

Abban is reménykedhetünk, hogy a szövetkezeti demokratikus önkormányzati fórumok, intézmények a szövetkezeti tagok akarátának, hatalmának érvényesítői lesznek. Ha pedig így lesz, akkor a földdel kapcsolatos tagsági tulajdonosi döntések is érdemi, tulajdonosi elhatározások lesznek.

Ez már valami... De az egyes szövetkezeti tag - mint individium - hogyan lehet érdekelt egyénileg is a közös szövetkezeti tulajdonban lévő földek létében, gyarapításában, optimális hasznosításában? Itt merül fel a szövetkezeti közös földtulajdonból adott értékpapir, vagyonjegy, esetünkben: a földvagyonjegy intézményének a kérdése.

Úgy tűnik, hogy jelenleg nincs ennél jobb megoldás. Az a célszerű tehát, hogy miután tisztázódik a szövetkezeti tulajdonban maradó földek mennyisége és értéke, akkor e földeket földvagyonjegyek formájában - a tulajdonfelosztás általános szabályai szerint - megfelelő arányokban nevesíteni kell a

szövetkezet tagjaira. S a földvagyonjegyekre - a többi vagyonrészről elkülönítetten - a földhasznosítás jövedelmének e célra rendelt részéből osztalékot kell fizetni.^{x/}

Mi történik akkor a közös szövetkezeti földtulajdonból való részesedéssel, amikor kilép vagy meghal a szövetkezeti tag, vagy amikor megszűnik a szövetkezet?

Kilépés, öröklés esetére elvileg azt tartom elfogadható megoldásnak, hogy a kilépő szövetkezeti tag, vagy az örökös a földvagyonjeggyel szabadon rendelkezék: ha akarja megterathatja vagy a szövetkezet elővásárlási jogának érvényesülése mellett elidegenítheti. /Kivételes esetben - a közgyűlés megfelelő döntése alapján - a földvagyonjegy értékével egyenlő értékű földet is kaphat - földvagyonjegye ellenében - a kilépő szövetkezeti tag vagy az örökös a szövetkezettől, például olyan esetben, amikor a szövetkezetnek felesleges földje van./

A szövetkezet megszűnése esetében a megszűnő szövetkezet tagjai vagy szétesztják maguk között - földvagyonjegyük értékének arányában - a közös szövetkezeti tulajdonban lévő földet, s így az a föld egyéni tulajdonba megy át, vagy eladják a földet, s akkor a megszűnt szövetkezet volt tagjai - földvagyonjegyük értékének arányában - a kapott vételárat osztják fel maguk között. /Természetesen előbb e vételárból rendezik a szövetkezeti közös tulajdonban lévő földeket érintő terheket, illetve érvényesítik az esetleges követeléseket./

x/ Itt hangsúlyozni szeretném, hogy nem a szövetkezetek használatában, hanem kizárólag a szövetkezetek közös tulajdonában lévő földek részjegyesítésével értek egyet. Tehát földvagyonjegyeket csak a szövetkezeti közös tulajdonban lévő földek után kaphat a szövetkezeti tag. Hisz a többi földnek - amit a szövetkezet még használ - van konkrét tulajdonosa, s ezt a földet a szövetkezet a tulajdonostól bérlő, akkor is ha ez a tulajdonos a szövetkezet tagja is egyben, s akkor is természetesen, ha nem tagja. A tulajdonosok bérleti díjat kapnak, s nem a földhasznosításból eredő osztalékot. Persze mind ez mellett azt sem lehet kizárni, hogy a szövetkezet - pláne ha a saját tagja egyéni tulajdonában lévő földjét használja - a klasszikus bérleti viszonyból eredő bérleti díj helyett például valamilyen jövedelemrészesedést, netán osztalékszerű részesedést fizessen a használt földek jövedelméből. Ezesetben nem fix összeg a használati díj, hanem mozgó a földhasznosítás jövedelmezőségétől évenként függő, változó érték.

Amennyiben úgy szűnik meg egy adott mezőgazdasági szövetkezet, hogy a volt szövetkezeti tagok egy része új szövetkezetet alapít, akkor a földvagyonjegyeik arányában őket illető közös szövetkezeti tulajdonú földek adott részét - az új szövetkezetet alapító tagok igényeinek megfelelően, a "kilépő" tagokkal megegyezve - továbbra is helyes a meglévő táblákban megtartani, hogy az új szövetkezetben a termelés folytatása zavartalan legyen. /Hasonlóan lehet eljárni a szövetkezet szétválása esetében/.

A földvagyonjegyek funkcionálásában fennáll az a "veszély", hogy ez csak a földhasznosításból származó jövedelemben, annak is az osztalékalapjában teszi érdekeltté a szövetkezeti vezetőket és a tagokat. Tehát a földvagyonjegy intézménye látzólag inkább rövid távú érdekeltséget, mint a tulajdonosra jellemző hosszú távú gondolkodást indukál.

Ez kétségtelenül így is alakulhat, de azért az lényeges ellensúly lehet, hogy a földvagyonjegyek értékét a földvagyongyennyiségének és értékének a gyarapodása is növeli. A nagyobb értékű földvagyonjegy pedig nagyobb értékű osztalékot is jelenthet...

C/ Néhány adalék a földtulajdonnal kapcsolatos rehabilitáció problémáinak megoldásához

"Rehabilitáció"-n a jelenleg szövetkezeti tulajdonban és használatban lévő földek tulajdonrendezéséből itt és most csak azokat az akciókat értem, amelyek orvosolják: az úgynevezett "kivülálló" sérelmére, az 1967. évi IV. törvény alapján végrehajtott földmégváltásokat. Nem foglalkozom tehát az ugyancsak szükséges földtulajdon-rendezésnek azokkal az egyéb kérdéseivel, amelyekbe a különböző időpontokban és okokból az állam javára történő "földfelajánlás"-ok és más "kisajátítás"-ok tartoznak.

a/ Az 1967. évi IV. törvény minősítése

Az eddig bekövetkezett társadalmi-politikai változások alapján ma már egyértelműen indokolt annak az igénynek a jelentkezése, hogy az 1967. évi IV. törvényt, semmisnek kell nyilvánítani.

Miért kell semmisnek nyilvánítani az 1967. évi IV. törvényt? Miért kell az e törvény alapján eszközölt tulajdonváltásokat megsemmisíteni és visszaállítani - indokolt kérelmek alapján - az 1967. évi IV. törvény hatálybalépésekor eredetinek tekinthető földtulajdoni állapotot?

Mindenekelőtt azért, mert a parasztok be lettek csapva: az állam egyoldalúan és inkorrekt módon megszegte azt a "szereződést", amelyet a parasztokkal kötött akkor, amikor azokat "rávette", hogy lépjenek be a termelőszövetkezetekbe? Ugyanis amikor beléptek a parasztok a termelőszövetkezetekbe nem arról volt szó, hogy kilépésük esetén elvesztik bevitt földjük tulajdonát, sőt arról volt szó - s ezt az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet /31. §-a/ szavatolta -, hogy kilépés esetén a bevitt földjükkel azonos értékű, sőt lehetőleg azonos nagyságú földet vihetnek ki a szövetkezetből.

Nemcsak jogfilozófiailag és erkölcsileg nem fogadható el mindaz a tulajdonkiszajátítás, ami e törvény rendelkezései alapján megvalósult, de azért sem, mert ezzel a tulajdonfosztási akciósorozattal történt meg a parasztságnak, a nemzet egyik alapvető letéteményesének, fenntartójának a tényleges felszámolása. Az 1967. évi IV. törvény megalkotása a társadalom természetes evolúciós folyamatába történő egyik legdurvább beavatkozás volt. Ez tetőzte be a nagyobb részben "kivülről" erőltetett szövetkezetszervezés, majd az ugyancsak nagyrészt erőszakos szövetkezetegyesítések minden keservét. A szövetkezetben maradók és a szövetkezetet elhagyni kényszerülők, földtulajdonuk és földhasználatuk elvesztése következtében mint parasztok jogfosztottá és kiszolgáltatottá váltak mégpedig a következőképpen:

- megfosztottak szabad választási lehetőségeiktől: csak földtulajdonuk elvesztése árán hagyhatták el a szövetkezetet;

- akik elhagyták a szövetkezetet, azok többségének el kellett hagynia szülőföldjét is, s be kellett illeszkednie egy "idegen" település és munkahely adottságaiba;

- akik a szövetkezetekben maradtak, azok - a háztáji gazdaság nyújtotta "menedékhely"-en kívül - betagolódtak egy számukra eddig szokatlan munkamegosztásba; alárendelődtek egy egyre tagoltabb és merevebb vezetési hierarchiának, amelynek tagjait csak látszólagosan ők választották, s amelynek struktúráját nem ők alakították;

- a szövetkezeti tagokkal szemben nemcsak szövetkezeten belüli, de szövetkezeten kívüli "monopóliumok" is keletkeztek /állami tanácsi apparátusok, pártszervek, vállalatok, bankok stb./, amelyek jobban meghatározták mozgásterüket és jövedelmüket mint maga a szövetkezet, bár a szövetkezet is egyre inkább elidegenedett tőlük.

Nem lehet kétséges tehát "a történelmi jóvátétel" szükségessége, s az sem, hogy ebben a tulajdonjóvátételi eljárásban - ha ez igen nehéz is - de következetesen érvényesíteni kell az állampolgári egyenlőség elvét. Káros lehet minden olyan megkülönböztetés, amely arra irányul, hogy a jóvátételt kérelmező meg akarja-e művelni személyesen a földet, helyben lakik-e, mi a foglalkozása stb. Vagyis: a tulajdoni jóvátételre minden olyan magyar állampolgár legyen jogosult, aki ezt jogszerűen, elfogadható okmányok alapján kéri, függetlenül lakhelyétől és foglalkozásától.

b/ A rehabilitáció lehetséges módozatai

Nem szabad megkülönböztetni azokat a földtulajdonosokat sem, akik "maradtak", illetve akik "elementek". Ki tudja megítélni ma már, hogy akik elementek miért mentek el, jól jártak-e, jobban jártak-e mint azok akik a szövetkezetekben maradtak?

Meg kell azonban különböztetni azokat, akik visszakapván a földjüket, vissza akarnak térni és gazdálkodni akarnak, s azokat akik földjüket visszakapván nem akarnak visszatérni a falujukba, a mezőgazdaságba.^{x/} Ez utóbbiak között is vannak olyanok, akik már nem tudnak visszatérni /öreges, betegek, családi kötöttségük keletkezett stb./, s vannak olyanok is, akik tanultak, szakmát szereztek, anyagi, családi egzisztenciát teremtettek, s nem akarnak már többé mezőgazdasági termeléssel közvetlenül foglalkozni. Nem lehet tehát - ugyan-csak "kivülről" sematikusan egy akolba terelni, az úgynevezett "kivülálló"-kat sem.

Azok a kivülállók, akik elmentek vagy helyben maradtak, de kiléptek a szövetkezetből, s most úgy döntenek, hogy azért kérik vissza elvett földjüket, mert azon újra és egyénileg /esetleg egy megújult szövetkezet tagjaként/gazdálkodni akarnak - azok "egyszerű esetek". Ezeknek ugyanis minden további nélkül - kérésükre - a szövetkezeti tulajdonban lévő közös földek megállapított részéből vissza kell adni annyi értékű földet, amennyit "megváltottak" tőlük.

Más a helyzet azokkal /beleértve a jogos örökösöket is!/, akik nem akarnak visszatérni a faluba, a szövetkezetbe, a mezőgazdaságba. Ezeknek is vissza kell adni a földtulajdont, s ezután államilag, jogalkotás útján szabályozni kell, hogy ezzel a tulajdonnal mit kezdhetnek.^{xx/} Néhány példa erre:

- Eladhatják a földjüket. Ebben az esetben - ha a szövetkezet igényli - elővásárlási jogot és kedvezményes hitelt lehetne biztosítani a földet használó szövetkezetnek. Az állam pedig szabályozhatja a földeladás feltételeit /esetleg a vételár maximumát/.

- A nyugdíjas kivülálló földtulajdonosok "eltartási", "nyugdíjkiegészítési" szerződést köthetnek a földjüket hasz-

---

x/ Itt jegyzem meg, hogy ha "kivülállók"-ról beszélek, akkor ebbe a kategóriába a jogos örökösöket is mindig besorolom.

xx/ Pontosan úgy kell zekkel is eljárni, mint azokkal, a ma "kivülállók"-kal, akik ezután örökölnék majd szövetkezeti tag hozzátartozójuktól földet ...

náló szövetkezettel, s megtehetik - a különböző szerződéses juttatások ellenében - a szövetkezetet örökösüknek.

- Bérbe adhatják a kívülálló földtulajdonosok a földjüket. Ebben az esetben is a szövetkezetet, esetleg az illetékes helyi önkormányzatot előjogok illethetnék meg, s az állam szabályozhatja a bérbeadás feltételeit /például a bérleti díj maximumát/.

- Társaságba léphetnek a földjükkel mint vagyonnal.

- Lehetne alkotni a kívülállóknak egy különleges szövetkezeti tagsági viszonyt, amelynek az alapja az lenne, hogy a "kívülálló" /nem helyben lakó, nem mezőgazdasági foglalkozású stb./ földtulajdonos a tulajdonában lévő föld szövetkezeti használatba adásával valósítaná meg a szövetkezeti /vagyoni/ közreműködést. A földjére például földvagyonyjegyet kapna /"földvagyonyjegyes szövetkezeti tag"/, s erre osztalékot fizetnének. Igaz: ez gyengítené a klasszikus szövetkezeti jelleget, de viszont egyrészt praktikus megoldása lehetne egy különleges problémának /s még a szülőföldhöz kötődő identitást is erősítené!//; másrészt a jövőben sok olyan földtulajdonosra lehet - szerintem - számítani, aki a földjét ezen az úton kívánja hasznosítani.

- Bizonyára sokan lesznek olyanok is a kívülállók, illetve örököseik közül, akik a föld visszaszerzésével kapcsolatos költségeket és egész tortúráját nem vállalják /például örökösödési eljárás és illeték stb./, s ezért vagy vissza sem igénylik a földet /ekkor maradjon ez a föld változatlanul a földet használó szövetkezet tulajdonában/, vagy visszaigénylik, de a visszaigénylés költségeinek megtérítése ellenében átengedik a tulajdonjogot a szövetkezetnek, vagy az illetékes önkormányzatnak /félig-meddig ajándékozással.../.

Mindenesetre az itt felsorolt esetekben nem állna elő jogszerűtlenség, s mindez olyan példaszerűség lenne, amelynek a hatására stabilizálna a parasztság és minden kisvállalkozó - sőt az egész társadalom - tulajdonba vetett hite, bizalma.

c/ Három kérdés és három felelet

Három kérdés merül fel, három olyan probléma, ami a "kivülálló", s a mezőgazdaságba visszatérni nem akaró állampolgárok földrehabilitációjával kapcsolatos.

Egyik kérdés: többen azt állítják, hogy veszélybe kerül a mezőgazdasági termelés stabilitása, eddig elért eredménye és színvonala, ha a kívülállók, s a gazdálkodni nem akarók tulajdonjogi rehabilitációjával felaprózódik a földtulajdon, s megbomlik a földtulajdon és a földhasználat egysége.

Nem így van! A földtulajdon "felaprózódása" ugyanis nem jelenti szükségszerűen a földhasználat felaprózódását: a gazdálkodni nem akarók földjét bérletként továbbra is használhatná a szövetkezet. Ha pedig nem a szövetkezet használná, akkor olyan ember vagy jogi személy venné bérbe, akinek ez megéri. De: ha megéri valakinek az, hogy földet bérel, akkor az bizonyára úgy gazdálkodik azon, hogy annak a társadalom sem látja kárát.

Nem feltétlenül azon múlik a mezőgazdaság fejlettsége és fejlődése, hogy ez a földtulajdon és a földhasználat egysége létezik-e. Lehet bérelt földön is jól, de lehet saját tulajdonú földön is rosszul gazdálkodni... Tehát nem fogadható el érvként és indokként ezen "egység" mindenekfelettségének a hangoztatása... Sokkal jobban veszélyezteti a mezőgazdaság stabilitását, fejlődését és hatékonyságát a "tulajdonnélküliség" állapota, vagy a tulajdoni viszonyok zűrzavara, mint a rendezett és egyértelmű tulajdoni alapokon nyugvó, államiilag szabályozott és társadalmilag is elismert bérleti rendszer.

Második kérdés: Általánosan elterjedt, és sokak által elfogadott nézet, hogy a bérleti díjak és a földvásárlásra fordított összegek megdrágítják a mezőgazdasági termelést, s újabb inflációs hatást gerjesztenek. Anélkül, hogy ennek részleteibe belemennék az a véleményem, hogy a mezőgazdasági termelés drágulását ma a következők okozzák:

- a tulajdonnélküliségből eredő pazarlások, a szellemi kapacitásokkal, a munkaerővel, a technikával, az anyagokkal és nem utolsósorban az "értéknélküli", "könnyen jött", s még a költségekben sem szereplő földdel;

- a mezőgazdaságban felhasznált ipari termelési eszközök gátlás nélküli - nagyrészt monopolhelyzetekből és ugyancsak tulajdonnélküliségből, valamint szabályozókbeli anomáliákból eredő - áremelkedése;

- a sok és az esetek többségében felesleges adminisztráció, a túlzott improduktív létszám és improduktív költség;

- az állam részére történő túlzott jövedelemelvonás.

Ezt feltétlenül kompenzálnák egy átfogó és valóságos tulajdonreform esetén:

- a tulajdonosi és a vállalkozói helyzetből, érdekekből és érdekeltségekből fakadó megtakarítások;

- a tulajdoni és gazdálkodói formák strukturaváltozásából /például az egyéni gazdálkodás arányának bővüléséből/ várható racionálisabb munkaerő-, anyag-, energia-, beruházási megtakarítások és a szellemi kapacitásokkal, valamint a földdel való ésszerűbb gazdálkodás pozitív eredményei;

- a nemzetgazdaságban végbemenő pozitív változások eredményeként mérséklődő árdiszparitás és szűkülő agrárrolló;

- s végül remélhetőleg a kedvezőbb költségvetési kapcsolatok; s a gazdálkodókkal szemben monopolhelyzetet élvező szervezetek részére fizetett indokolatlanul magas díjtételek /például az öntözővíz jelenlegi díja/ csökkentése.

A költség- és a jövedelemviszonyok jövőbeli alakulását nem lehet a mai helyzet változatlanóságát feltételezve extrapolálni. Egy megváltozott tulajdoni, gazdálkodói és vállalkozói struktúrában - komplex nemzetgazdasági szintű rendszerben, szemlélve a problémát - valószínűsíthető, hogy a különböző költségtényezők volumene és arányai lényegesen átalakulhatnak úgy is, hogy mindez a mezőgazdasági termelés költségeinek a csökkenését is eredményezi.

Harmadik kérdés: nem kevesek véleménye az is, hogy a mezőgazdaságon kívüli földtulajdonosok kivonják a tőkét a mezőgazdaságból, s a mezőgazdaságon kívül, nagyobb részben a fegyasztás szférájába fektetik a földtulajdonból /bérleti díjból és eladási árból/ származó jövedelmüket.

Kétségtelen: a mai mezőgazdasági ár- és jövedelemviszonyokat változatlanul extrapolálva - mindez igaz lehet. Ma ugyanis valóban nem érdemes a mezőgazdaságba - a földbe sem - "kivülről" befektetni. De ha ez így marad mindörökké, akkor mire jó egyáltalán minden reform, megújítás, rendszerváltozás stb? Ha viszont javulnak a mezőgazdaság jövedelemviszonyai, akkor miért ne volna érdemes oda befektetni?

A földtulajdonosok adott gazdasági viszonyok között érdekeik szerint fognak cselekedni. S ha ezek az érdekek nem mindenben egyeznek a "társadalom"-éval, vagy a "nemzet"-ével, akkor nem feltétlenül bennük - nemcsak a földtulajdonosokban - lesz a hiba...

d/ A rehabilitáció pénzügyi forrásai

A földtulajdonnal kapcsolatos rehabilitáció nem más mint a földek eredeti tulajdonosai jogainak a helyreállítása. Pénzügyi kártalanításról itt csak kivételes esetekben lehet szó, de a földtulajdonrendezéssel kapcsolatos rehabilitáció mint eljárás, mint számos technikai és adminisztratív probléma megoldása is pénzbe kerül, sokak szerint: sok pénzbe. Nyilvánvaló, hogy ezt a pénzt az államnak kell előteremtene, s a költségeket viselnie, hisz sem az akit kisajátítottak, sem a szövetkezetek nem állhatják annak a jóvátételnek a költségeit, aminek az előzményeit az állam kényszerítette rájuk.

A mezőgazdasági struktúraváltoztatás azonban ezen túl is nemzeti érdek, tehát ebben az államnak is, mint mezőgazdaságot, mint falut, mint élelmiszer-gazdaságot támogatónak pénzügyileg is részt kell vállalnia: tisztázott koncepciók alapján, megfontoltan, célszerűen és hatékonyan kell a költségvetés erre fordított részét a mezőgazdasági földtulajdonrendezés számára eljuttatnia.

Mire gondolok itt? MIndenekelőtt arra, hogy az állam valamely bankon /például egy erre rendszeresített agrárpénzintézetten/ keresztül közvetítsen hitelt, kedvezményes lejáráttal és kamattal indokolt földvásárlásokra. Tehát ha egy nem mezőgazdaságban dolgozó földtulajdonos el akarja adni a földjét, akkor az állam adjon illetve közvetítsen erre a vásárlónak kedvezményes hitelt. Ezeknek a hiteleknek a költségvetési támogatásához forrás lehetne a földadó, illetve a mezőgazdasági jövedelemadó, továbbá a bérleti díjak és a földeladásból származó jövedelmek megadóztatásából származó bevételek meghatározott hányada.

Továbbá: ha valamely mezőgazdasággal foglalkozó gazdálkodó egyén vagy szervezet saját pénzén vesz földet, s azon gazdálkodik, akkor az kapjon meghatározott ideig megfelelő - földvásárlási és mezőgazdasági termelési érdekeltséget indukáló - állami kedvezményeket /például jövedelemadó-ellenegedést stb./.

Végül: a vásárolt föld több-kevesebb ideig legyen földadó mentes.

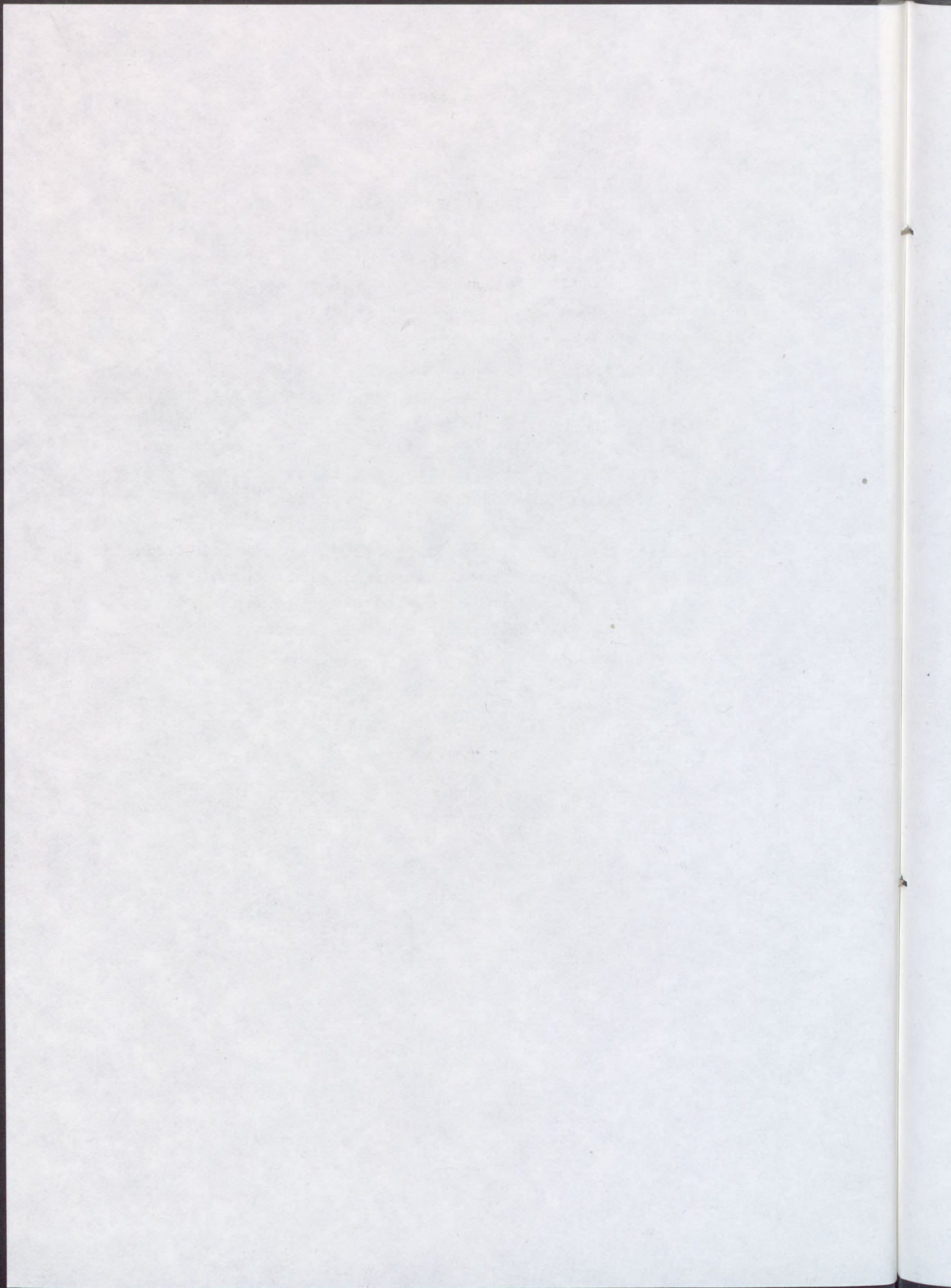
Az állam létrehozhat központi rehabilitációs alapot is, amely forrása lehetne a földtulajdonváltozások állami támogatásának. Ennek a központi rehabilitációs alapnak bevétele lehet például a szövetkezetek vagy más földtulajdonosok által bérbe adott földek után kapott bérleti díjak megadóztatása, vagy például a földtulajdonos földeladásból származó jövedelmének az adója stb.

A rehabilitáció megoldásának feladatkomplexumához csak vázlatos és hézagos adalékoknak tekinthetők a fent leírtak.

A kérdőjelek sokasága meredhet még elénk, számos kérdésre kell még válaszolnunk. Nagy feladatok várnak a leendő önkormányzatokra, öngazgató szervezetekre! A sérelmeket minden esetben adott helyeken, konkrét helyzetekben, alapos, sokoldalú és valós információk alapján lehet csak orvosolni. Ezért a jogalkotásnak őrizkednie kell a "mindent felülről szabályozni" akaró paternalista szemlélettől; tág

lehetőségeket és indokolt /a társadalom "igazságérzetével" is találkozót/ tiltásokat szabad csak központilag előírni, a többit az érdekeltekre kell bízni, arra a szintre kell helyezni a problémák részletei megoldásának az ügyét, ahol ehhez megvannak a kellő ismeretek és ahol konkrétan jelen vannak az érdekek is.

Nyilvánvaló: negyvennél is több év anomáliáit nem lehet negyven nap alatt kiküszöbölni. Megfontolt, a sorrendiséget jól megválasztó, egymást követő, a fokozatos előrehaladást biztosító intézkedésekre van szükség, amelyek egy meghatározott, elméletileg is tisztázott, s társadalmilag is elfogadott cél megvalósítása felé törnek előre. Például: ma már előre láthatjuk a magyar mezőgazdaság társadalmi struktúrájának fő kontúrjait, s azt is tudjuk, hogy a nemzetgazdaság többi területének változásaival szoros összefüggésben alakulhat ki - fokozatosan - ez a struktúra, mert csak ilyen összefüggésrendszerben lesz működőképes a megújult magyar agrárgazdaság.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Az MSZMP IX. kongresszusának határozata. In: Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1963-1966. Kossuth Könyvkiadó 1968. 545 old. Az MSZMP XI. kongresszusának határozata: Az MSZMP Programnyilatkozata. In: Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1971-1975. Kossuth Könyvkiadó, 1978. 926. és 960. old.
2. Békési F.-Molnár I.-Seres I.-Tar I.: Új törvény a földekről. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 33-34. old.
3. Csendes B.-Mentényi M.: A földtulajdon és a földhasználat reformja. Közgazdasági Szemle, 1989. 7-8. sz.
4. Csete László: Az állami tulajdon fejlesztése az agrárágazatokban. Gazdálkodás, 1989. 5. sz.
5. Fazekas Béla: Mezőgazdaságunk a felszabadulás után. Mezőgazdasági Kiadó, 1967. 219. old.
6. Tanka Endre: Vagyonérdekeltség a földviszonyokban. Közgazdasági Szemle, 1988. 1. sz.

4. Az önkormányzati földtulajdon

A demokratikusan választott önkormányzatok ismételt szerveződése fontos jelensége az átalakuló társadalmi viszonyoknak. Szerepük a közösségi összefogással olyan emberi viszonylatok alakítása, ami semmi mással nem pótolható. Az is bebizonyosodott az elmúlt évtizedekben, hogy megszűnésüket követő hiányukat semmi mással nem sikerült pótolni.

Az önkormányzatok működésüket adókkal, szolgáltatások utáni bevételekkel, adományokkal, alapítványokkal és különböző nagyságrendű vagyonnal alapozhatják meg.

Az önkormányzat értelmezése

Az önkormányzatot nemegyszer a településekre, városokra és községekre szűkítik. Mi a továbbiakban tágra értelmezzük az önkormányzattal rendelkező szervezeteket: városok, községek, alapítványok, egyesületek, egyházak stb. tartoznak ide.

Az önkormányzatokra jellemző, hogy demokratikusan választott vezetőség, kuratórium vagy más testület irányítja és autonómiája törvényekben garantált.

Az önkormányzatokban a földtulajdont és természetesen más ingatlant és ingó vagyont illetően is lényeges azonban a különbség, aszerint, hogy természetes személyek közösen hasznosított magántulajdonáról vagy jogi személyek bizonyos meghatározott célt szolgáló közös tulajdonáról van szó.

A régebbi hazai önkormányzatok áttekintése

Az 1945 előtti földbirtokok szabad és korlátolt forgalmuak voltak. Ez utóbbiak között található a mai összefoglaló szóhasználattal élve az önkormányzatok. A korlátolt forgalmu földbirtokok aránya az összesből csupán 1,2 %-ot tett ki, de

a területi részesedésük ennél jóval nagyobb, kerekén 27 % volt.

A fontosabb önkormányzatok és földtulajdonuk /összesen 2,3 millió hektár/ 1935-ben az alábbiak voltak:

/1/ Községi, városi, törvényhatósági földbirtokok: 477 ezer hektár, az összes 21 % /ebből: közületi célokat - utak, utcák, terek stb. - szolgál 63,5 %, földadó alá nem eső terület 36,5 %/.

/2/ Közbirtokossági és volt urbéres földbirtokok: 518 ezer hektár, az összes 22 % /ebből: erdő 24,0 %, legelő 61,5 %, egyéb 14,5 %/.

/3/ Egyházi és felekezeti iskolai földbirtokok: 576 ezer hektár /ebből: szántó 45,4 %, erdő 27,8 %, legelő és egyéb 26,8 %/.

/4/ Hitbizományok területe: 473 ezer hektár /ebből: szántó 37,9 %, erdő 37,6 %, egyéb 24,5 %/.

/5/ Köz- és magánalapítványi földbirtokok: 151 ezer hektár.

/6/ Hitelintézeti, egyéb részvénytársasági, egyesületi és társulati földbirtokok: 124 ezer hektár.

A földreform alaposan átrendezte a korábbi birtokviszonyokat: a hitbizományok eltűntek, akárcsak az alapítványok és mások, s csekély méretűre zsugorodtak az egyházi birtokok.

A városok és a községek földjei

A tanácsi és egyéb közösségi gazdaságok összes területe 1989-ben 278 ezer hektár volt, az összes terület kerekén 3 %-a. Az összes terület 62 %-a művelés alól kivett terület.

A helyhatósági választások után létrejövő önkormányzatok működésének egyik alapvető garanciája, hogy megfelelő gazdasági alappal rendelkezzenek, amiből "önkormányozni" lehet. A mai

alanytalan állami tulajdontól eltérően önkormányzati tulajdonjogként lehetne átruházni bizonyos vagyon feletti rendelkezési jogot.

A Tanácstörvény tervezet során felmerült, hogy valamenyny, az önkormányzat közigazgatási területéhez tartozó földet - a törvényben meghatározott különleges rendeltetésű földek kivételével /például: katonai, bányászati, természetvédelmi, műemlékekre/ - városi, illetve községi tulajdonba kellene adni. Ezzel az önkormányzatok számára olyan vagyontömeg "keletkezne", amely jelentős profitbevételt eredményezhetne.

Szükséges megjegyeznünk, hogy erre sehol sincsen példa a világon és az is naivnak tűnik, hogy az alacsony jövedelmet, de nagy befektetést igénylő mezőgazdaság részben vagy egészben eltartja a sok gonddal bajlódó települést. Némileg más lenne a helyzet, ha ipari vagy más vagyonnal és bevétellel rendelkezne a település. Végül, de ezzel szemben az a leglényegesebb ellenérv, hogy ez nagyon korlátozná a természetes személyek magántulajdonát, a családi gazdaságok térnyerését.

Más elképzelések szerint az önkormányzat tulajdonjoga a belterülethez tartozó olyan állami földekre terjedne ki, amelyek nem állnak gazdálkodó szervezetek használatában. E felfogás szerint az önkormányzatok piacelvű önállóságára nincsen szükség, elégséges, ha gazdálkodási önállóságukat közhatalomként, döntően a helyi és a központból juttatott adó és szolgáltatások utáni bevételekből biztosítják. Ehhez nincsen szükség olyan vagyonra, amely a profittermelést szolgálná.

Véleményünk szerint a jövőnek az felelne meg leginkább, ha az ugynevezett tanácsi belterület mellett a régebbi városi, községi földeket /erdőt, rét-legelőt, szántót stb./ visszakaphatnák a települések - ha az önkormányzat úgy látja, hogy ez jobban szolgálná a településeken élőket, mint a jelenlegi megoldás.

Bármely változat kerül előtérbe, lényeges és demokratikus, ha a helyi közösségek döntenek a törvényes keretek között a település földtulajdonáról.

A közbirtokosság

Az 1935. évi statisztika szerint az ország földterületének 10,9 %-a volt közbirtokossági tulajdonban. Ezek a közbirtokosságok, társulatok 1945-ig, 1950-ig működtek, de egyes helyeken a "teljes kollektivizálásig" - amikor termelészövetkezeti tulajdonba kerültek.^{x/} Csaknem valamennyi párt programjában jelentős szerepet kap az a nézet, hogy az egykori közbirtokosságok - a centralizált állami tulajdon lebontásának keretében - kapják vissza területeiket, ami zömében erdő vagy legelő volt.

A közbirtokosság jogilag olyan földközösség, melyben az egyén tulajdon- és hasznélvezeti joga csak a közös használat érdekeinek határáig terjed. A közös ingatlan legfontosabb ügyeiben csak a társulat határozhat, melyet a törvények jogi személyiséggel ruházhatnak fel. Ilyen jogi, illetve társulati formában voltak a legelők, rétek és az erdőterületek.

Ezek a közbirtokosságok nem az egész falu lakosságának tulajdonában voltak, hanem a történelmileg kialakult, tulajdonviszonyok által tagolt rétegződést tükröztek. Ez tulajdonképpen a földközösség gyakorlatának továbbélését jelentette az egykori közös birtoklás vagy hasznélvezet fenntartásával, illetve a falu lakossága által szerzett határrészek közös tulajdonba hagyásával.^{xx/}

A közbirtokosság működésének lényege az volt, hogy szabályozta a közös területek, legelők, rétek, erdők használatát. Meghatározta hány állatot legeltethetnek, megszervezte és elrendelte a legelők művelését /karbantartását, kaszálását, tisztítását/. Erdők esetében erdőkerülőt fogadott, engedélyt adott

---

^{x/} Az erdőbirtokossággal a 6. alcímben foglalkozunk behatóbban.

^{xx/} Erre példa Szentgál község lakossága, akik királyi vadászok lévén nemességet és erdőbirtokokat kaptak, s a királyon kívül más földesuruk nem lévén, szabadon gyakorolhatta autonómiáját, mint közbirtokosság. A hatalmas kiterjedésű községi erdők tulajdonjogát hasznosíthatta. /Bérleti díjat szedett, sertéseket makkoltatott, az irtásokon lévő legelőn juhokat, lovakat legeltettek/.

a kivágható, fafajtákra, tilalmakat rendelt el. A közbirtokosság feladata volt a község bikaistállójának fenntartása és az apaállatok tartása. A faluközösség nevében gyakorolta a tulajdonosi jogokat.

A közbirtokosságok visszaállítása fontos szerepet játszhat a kérődzők állománynövelésében, pontosabban a szarvasmarhát, juhot tartó magángazdálkodók termelési feltételeinek javításában, az elhanyagolt rét-, legelőgazdálkodás felkarolásában.

A hegyközségek és más társaságok

A hegyközség az adott községben lévő szőlőtulajdonosok társulása, amely csak "igazgatási" funkcióval rendelkezett. A társaság szabályzatában a hegyközségben szőlő-kert tulajdonnal rendelkezőknek kötelező előírásokat /vizlevezető árkok ásása, tisztítása, a szőlő "tisztá" termelése, rendszeres kapálása, permetezése, szüretelés ideje stb./, tiltásokat /boroknak idegen vidékről való borral házasítása, tájidegen szőlőfajta telepítése/ rendelhetett el.

Korábbi szerepük helyreállítása főleg a történelmi borvidékeken nagy jelentőségű /Hegyalja, Somló, Balaton-felvidék stb./, ahol a szőlőterületek gyakrabban cseréltek gazdát és a valamikori előírások, tiltások be nem tartása "felhigitotta" a tájra jellemzőket.

Az említettek mellett növekvő szerepet kaphatnak az egyéb közösségi társulási formák is, mint például: árvizmentesítési, vízszabályozási, vízhasználati, vezetékes vízellátási, öntözési, halászati, talajjavítási, patakszabályozási, alagcsövezési, csatornázási stb.

Természetesen a közbirtokosságra is és a hegyközségekre is érvényes, hogy a törvényes lehetőségek megteremtése után a helyi közösségekre célszerű bizni ujjá szerveződésüket, az ezzel kapcsolatos igényeik megfogalmazását stb.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Halász Péter: A közbirtokossági intézmény és néhány tanulsága /Kézirat/.
2. Kopátsy Sándor: Egység alapelvekben - sokszinűség részleteiben, Tervgazdasági Fórum, 1989. 3.sz.
3. Kotz László: Az államhatalom által egybefogott gazdasági rendszer szervezeti rendszerének karakterisztikus intézményei, Magyar Jog, 1989. 9.sz.
4. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben, Budapest, Stapheneum Nyomda, 1936.
5. Tanácstörvény tervezet /Kézirat/, 1990.

5. Az állami mezőgazdasági földtulajdon

Kérdés, hogy az ország érdekeinek megfelelően a kormányzat és a jövőt formáló politikai pártok hogyan itélik meg az állami gazdaságok jövőbeni szerepét, árútermelésük csökkenését és ennek kockázatát a belső ellátásban? Milyen feladatot szánnak az intervencióban, a piac állami befolyásolásában az állami birtokoknak? Hogyan pótolják a külkereskedelmi tevékenységből, az idegenforgalomból kieső állami gazdaságok révén elért dollármilliókat? Mi lesz a sorsa a felhalmozott tapasztalatoknak, a rendkívül értékes biológiai alapoknak és a berendezéseknek, felszereléseknek?

A továbbiakban - vizsgálatainkra és más forrásokra^{x/} támaszkodva - ezekre keresünk választ, pontosabban megoldási változatokat.

Az állami földtulajdon és hasznosító szervezetei

A MÉM 1989. májusi adatai az alábbi állami földtulajdonról adtak számot /1, 2/:

	<u>ezer ha</u>
Állami gazdaságok, vállalatok ^{xx/}	2667,6
Ebből	
- MÉM-hez tartozó 124 állami gazdaság	976,2
- Más tárcákhoz tartozó 5 gazdaság	23,1
- egyéb mezőgazdasági vállalatok és költségvetési szervei /18 gazdaság/	12,5
- Egyéb népgazdasági ágak vállalatai és költségvetési szervei /31 gazdaság/	69,1

x/ A témakörből több nyomtatott publikációnk is megjelent, amelyek az érdeklődők rendelkezésére állnak: /7, 9, 11 és 12/

xx/ A MÉM és más főhatóságok /Gazdaságügyi Minisztérium, Szociális és Egészségügyi Minisztérium, Magyar Tudományos Akadémia, Közlekedési és Hírközlési Minisztérium, Környezetvédelmi és Vizgazdálkodási Minisztérium/ felügyelete alá tartozó állami gazdaságok, valamint az állami erdőgazdaságok, továbbá a nem mezőgazdasági jellegű és tanácsai irányítás alatt álló állami vállalatok és intézmények földterülete.

	<u>ezer ha</u>
- Erdő és fafeldolgozó vállalatok	848,5 ^{x/}
- Egyéb erdőgazdasági vállalatok és költségvetési szervek	167,3 ^{x/}
- Egyéb állami, nem mezőgazdasági jellegű földterület	570,9

Az állami területekből mezőgazdasági hasznosítású csupán 944,7 ezer ha, 21 %-a pedig művelés alól kivont terület.

Meglepő, hogy a politikai pártok nem szentelnek kellő figyelmet az állami tulajdonban, továbbá a tanácsi és egyéb közösségi tulajdonban /278,1 ezer ha/ földekre, hanem csupán a kisebb hányadot lekötő állami gazdaságra összpontosítanak. Ez a családi gazdaságok jövőbeni formálódása nézőpontjából érthető, de a pazarló földhasználat megszüntetése, a földvagyon racionálisabb gyümölcsöztetése érdekében nem helyesíthető.

A fejlett iparú országokban, a szerves mezőgazdasági fejlődés eredményeképpen, általában a vagyon kétharmada magántulajdonban és egyharmada valamilyen közösségi tulajdonban van /államkincstár, települések, alapítványok, egyesületek stb./. Így például Ausztriában a 3893 ezer ha terület, az összes 25,6 %-a, Spanyolországban a 36441 ezer ha azaz 30,3 % található állami tulajdonban. Hollandiában ugyanez viszont csak 1,2 %. /1970-es adatok./

Magyarországon az állami területek aránya - tanácsiak nélkül - 28,7 %. A témakörünket közelebbről érintő állami mezőgazdasági vállalatok területe 1988-ban 10,3 %-ot tett ki, de az összes eszközállomány bruttó értékéből 21,7 %-kal rendelkeztek. A földterületi arányt kétszeresen meghaladó eszközhányad jelzi az átlagosnál jobb felszereltséget, amelyhez mindjárt hozzátesszük, hogy sokban a nagy hiteltartozásokat és az alacsonyabb hatékonyságot is magyarázza.

---

x/ Az erdővel a 6. alcimben foglalkozunk részletesebben.

Az állami földeken különféle adottságú, célú és szerkezetű mezőgazdasági szervezetek tevékenykednek /1, 2/:

	száma	átlagterülete /ha/
- állami gazdaságok /124+5/	129	7746
- egyéb mezőgazdasági vállalatok és költségvetési szervek	18	694
- egyéb népgazdasági ágak vállalatai és költségvetési szervei	31	2228

Az egyéb mezőgazdasági vállalatok között kutató intézetek területei, állattenyésztő vállalatok stb. fordulnak elő.

Az egyéb népgazdasági ágak szervezetei között például a Fővárosi Kertészeti Vállalat, a Fővárosi Vízművek területei, vetőmag termelő, borgazdasági téglá és cserépipari vállalatok stb. találhatóak.

Ezekben az állami nagyüzemekben jelentős vagyon halmozódott fel. Földérték nélkül számolva ez meghaladja a 600 milliárd^{x/} forintot, amit 60 milliárd hitel terhel. Az állami gazdaságok vagyona ebből kerekén 100 milliárd forintot tesz ki. Az állami földek tulajdonának rendezésekor, tehát a jórészt földhöz kötött vagyon termelékeny kihasználására is szükséges figyelni. /3/

Az állami tulajdonú földeken tevékenykedő vállalatokban 180 ezer dolgozó munkálkodik. Ez a családtagjaikkal együtt 500-600 ezer főt jelent. Sorsuk, jövőjük szorosan összefonódik a felsorolt állami vállalatokéval, annál is inkább, mert a dolgozók jórésze sohasem rendelkezett jelentősebb földtulajdonnal. /3/

Az említett vállalatok nemcsak alapanyagot termelnek, hanem feldolgoznak, szolgáltatnak, fejlesztenek, bel- és kül-

x/ Egy-egy gazdaságban tetemes érték halmozódott fel, ami még akkor is figyelemre méltó, ha pontatlan a vagyonértékelés. A Bólyi Mezőgazdasági Kombinát összes eszközértéke 3,9 milliárd forint, a Bábolnai Mezőgazdasági Kombinátban 8,9 milliárd, a Pápai Állami Gazdaságban 1,5 milliárd és a Bodrogközi Állami Gazdaságban 0,4 milliárd forint volt 1987-ben /17/.

kereskednek, idegenforgalmat bonyolítanak stb. A következő években tehát erre is gondolva célszerű az intézkedéseket, törvényeket meghozni.

Talán nem felesleges megemlíteni, hogy a gazdaságok, vállalatok igen sokat tettek az emberért, a dolgozók és családjaik életkörülményeiért. Az örökség nem volt rózsás, hiszen elmaradott szegénységben, cselédsorban, uttalan viszonyok között leromlott épületekben élő és tevékenykedő embereket, pusztákat, majorokat stb. vettek át. Ezek helyett lakásokat, utakat építettek, villanyt vezettek az elhagyatott helyekre is üzemi konyhákat szerveztek, kulturális, szociális létesítményekkel szőtték át a falvakat, majorokat, telephelyeket. Igaz mindez növelte a költségeket,^{x/} sokesetben elkényelmesítette a dolgozókat, de erről a szintről már viszonylag könnyű a racionálisabb megoldások felé haladni, amiben döntő a vállalkozások terjedése, a jövedelemérdekeltség és a tulajdoni jelleg erősítése. /4/

Az állami gazdaságok formálódása:
ahány gazdaság annyi előzmény

a/ Napjaink állami gazdaságainak, pontosabban az elődök földterülete a legkülönfélébb tulajdoni forrásokból tevődött össze. Mindenek előtt az 1945 előtt működő 5 állami birtok megmaradt területéből, mert ezek egy részét a környező föld nélküliek között felosztották. Ez utóbbi eredménye, hogy a régebbi kerekén 5700 hektárt elérő átlagos területük 400 hektár alá zsugorodott.

Az állami gazdaságokhoz kerültek azok a magán nagybirtokok, amelyeket elhelyezkedésük, talajhibáik, megközelíthetőségük stb. miatt a földigénylők nem kívántak igénybe venni.

---

x/ A Pécsi Állami Gazdaság 8811 hektár területe 90 kilométer átmérőjű területen helyezkedik el, szétszórtan 47 település határában, 11 autóbusz naponta 210-290 főt szállít. Ennek költsége 1986-ban 3,5 millió forintot tett ki, amit növelt még a tömegközlekedés költségtérítés, kerekén 400 ezer forint.

Ezt a kört bővítette a nyugatra menekültek és a sváb kitelepítettek földjeinek bizonyos hányada is. A későbbiekben 1949-1953 között a parasztságot sújtó intézkedések és más túlkapások miatt a földfelajánlások, a "kulák" földek, a kétlakiak, a földtől menekülő kisparasztok és más állami földtulajdonok révén gyarapodott az állami gazdaságok földterülete. Ennek a folyamatnak állami döntések vetettek véget.

Igaz, hogy teljesen más módszerekkel, de a későbbi években tovább folyt az állami gazdaságok terjeszkedése a kísérleti, a tan- és célgazdaságok bekebelezésével. Az állami gazdaságok területe 1962-ben jelentősen megnövekedett.

A működési feltételek nehézségeivel kinlódó állami gazdaságoknak kedvezett a tagosítás, és a földcserék révén élvezett előnyök is javították jövőbeni kilátásaikat.

A későbbiekben, a 60-as évek vége felé összevonások zajlottak, melyek több célt, így a veszteségesen gazdálkodók eltüntetését is szolgálta. Jól példázzák ezt az alábbiak:

	Összes állami	Veszteséges gazdaságok száma	%
1968.	201	44	21,9
1970.	173	15	8,7
1975.	139	9	6,5
1980.	124	2	1,6
1985.	125	3	2,4
1988.	129	7	5,4

b/ Az 1945 előtt működő magán és állami birtokok megszűnése, majd az állami gazdaságok ujonnan történő megszervezése napjainknak szóló tanulságokkal is szolgál:

/1/ Ma már jól látható, hogy rendkívül fontos az értékek "átmentése". Így az európai szinten működő, kiváló szakemberek által vezetett korszerű nagybirtokok /Kemenessy, Manninger stb./ mintagazdaságok, valamint az állami birtokok szétverése helyett ezek továbbfejlesztése bizonyult volna helyesebbnek.

/2/ A magánbirtokok profit célú, illetve az állami birtokok társadalmi és más célú működtetése nem pótolható valamennyi homályosan körvonalazható fejlesztési szervezettel.

/3/ A vagyonkezelés - amit 1948-tól jószágigazgatóságok láttak el - és a gazdálkodás különválasztása bármennyire helyesnek bizonyult, mégis a tisztánlátás előmozdításán túlmenően, egyéb piaci stb. feltételek híján nem mozdithatta elő a termelés fellendülését, a kitűzött célok teljesülését.

/4/ Az állami gazdaságok csak megfelelő anyagi, műszaki és más feltételek mellett képesek teljesíteni a mintagazdasági, vetőmag termelő, tenyészállat szaporító és szaktanácsadó stb. céljaikat.

/5/ Végül előrelátó óvatosságra int az is, hogy a földéhség kielégítését követően az ujonnan földhöz jutottak az állami gazdaságokban éppen olyan ellenséget láttak, mint a régebbi konkurensben a magán nagybirtokokban.

c/ Ahány gazdaság, annyi előzmény. Feltételeztük, hogy az állami gazdaságok földterületének eredeti tulajdonlása, képződése befolyásolja a helyileg formálódó igényeket, törekvéseket. Ennek bemutatására a 145. függelékben bemutatunk konkrét példát.

d/ Egyik közelítésként az egyes állami gazdaságok területének valamikori tulajdonosaiból következtethetünk a várható földigényekre. A 145. függelékben bemutatott hat gazdaságban ez a valamikori paraszti, elhagyott, felajánlott stb. és közbirtokossági földek eléri a 10-11 ezer hektárt, - a 41 ezer hektárból - a gazdaságok területének 24-27 %-át teszik ki, ami közelíti a valamikori paraszti földek állami gazdaságokba került országos arányát a 30 %-ot.

Az említett 10-11 ezer hektár területet kisebb mértékben növelheti az 1947-es egyházi tulajdon visszaadása, s nagyobb mértékben, ha a rehabilitációt, illetve a földigények kielégítését az állami gazdaságok terhére oldják meg.

e/ Az állami gazdaságok területének várható csökkenésébe, a valamikori tulajdonosi összetétel mellett, más körülmények is közrejátszanak. Így például: az állami gazdaságok jövőbeni földterületének alakulásában a tagoltság, az érintett települések száma, a felszíni viszonyok is szerepet játszanak. Éppen ezért a 7. függelék sorrendjében mutatjuk be, hogy egy-egy gazdaság földjei hány település határában helyezkednek el: /1/=4, /2/=5, /3/=4, /4/=6, /5/=8 és /6/=14 település közigazgatási területén helyezkedik el.

Valószínűsíthető, hogy a nagyobb településszám növeli a várható földigényt. Például: az /5/ alatti Pest-környéki gazdaságban mind a nyolc település igényt tart a közigazgatásilag hozzá tartozó földekre.

A termőhelyi adottságok is igen eltérőek. Az /1/ alatti gazdaságban 16,3 az átlagos aranykorona érték, míg egy délbékési 12 ezer hektáros gazdaságban ugyanez 40 aranykorona.

A közelekedési viszonyok sem egyformák. Például az /1/ alatti állami gazdaságban a legközelebbi vasutállomás 14 kilométerre található. Ez bizonyára, akárcsak az alacsony aranykorona érték nem vonzza az újabb tulajdonosokat. Ehhez hozzájárul az infrastrukturális elmaradottság és a munkaalkalmak hiánya, ami a térségben erősíti az állami gazdaság jövőbeni pozícióját.

Mindezzel azt kívántuk érzékeltetni, hogy ahány gazdaság, annyi előzmény és körülmény, ami befolyásolja az adott állami gazdaság jövőbeni földtulajdonát.

f/ Természetesen az elmondottak prognózisok, előzetes jellegűek. Ennél konkrétabbak csak a földigények beérkezése és ezek összegezése után állhatnak rendelkezésre, mert csak ezeket követően derül ki, hogy a valamikori földtulajdonosok, illetve örökösök igényei hol, miből és mennyiben elégíthetők ki. Kérdés az is, hogy a valamikori közbirtokosságok ujjaszerveződése hol, milyen igénnyel jelennek meg, illetve ezek mennyiben érintik az állami gazdaságokat.

A fejlődő és differenciálódó állami gazdaságok

A jövő lehetőségeit illetően nem közömbös az állami gazdaságok utóbbi másfél évtizedes fejlődésének a figyelembevétele sem.^{x/}

a/ Már a 80-as évek elején felfigyeltünk arra, hogy az állami gazdaságok más ütemben és irányban fejlődtek, mint a termelőszövetkezetek. Ebben több minden közrejátszott, de főleg az a tudatos fejlesztés, amivel évek során, zömmel az állami költségvetésre támaszkodóan, megteremtették az utóbbi másfél évtized fejlődésének szellemi-anyagi alapjait.

Annak ellenére, hogy az állami gazdaságok mezőnye közel sem egységes, mégis azt sejteti, hogy jórésztük felkészült a változó világhozvaló alkalmazkodásra és ez a képesség a rendszerváltást követő években is kamatoztatható a mezőgazdaság egészének, illetve a társadalom javára.

b/ Az állami gazdaságok mezőnye erőteljesen differenciált és éppen a továbbhaladás érdekében megkíséreltük ezt közelebbről is megvilágítani mégpedig úgy, hogy a vállalatok árú kibocsátással kifejezett nagysága a termőhelyi adottságok és a kiegészítő tevékenység aránya alapján kombinált csoportosítás segítségével vizsgáltuk az állami gazdaságokat. Ennek során megállapítottuk, hogy

/1/ Az állami gazdaságok szűkebb köre jelentős tőkeerővel rendelkezik és környezetük gazdaságait, sőt bizonyos tekintetben az egész mezőgazdaságot képes kedvező irányba befolyásolni, illetve kiszolgálni. Ezek az állami gazdaságok nagyvállalatok, a funkciók széles körét gyakorolják, melyben különösen fontos a szellemi felkészültség, a kutatás és a fejlesztés, az újabb vállalati funkciók gyors kialakítása /mint a pénzügyi tevékenység, a lízing és a faktoring, stb./, az együttműködésre alapozott vertikális tevékenység szélesre tárása, az állami élelmiszeripari vállalatok integrálása, kereskedőházszerű feladatok ellátása.

/2/ Az állami gazdaságok következő csoportja versenyképes minőségi végterméket előállító, hatékonyan gazdálkodó, szolgáltató feladatokat ellátó olyan gazdaságokból tevődik

---

x/ Részletesen lásd az AKI-ban erről készült részletes tanulmányt /6/ és a Gazdálkodásban megjelent cikkünket. /7/

össze, amelyek jelentős szerepet tölthetnek be az állami intervenció jövőbeni rendszerében is.

/3/ Körvonalazódott az is, hogy várható a gazdaságok egy részének megszünése, különféle okok következtében /veszteség miatti felszámolás stb./^{x/}

Ezek a vizsgálati eredmények ugyan nem nyújtanak választ a holnap összes kérdésére, de megalapozzák az elindulás, az átmenet, illetve az átalakulás irányait, nagyságrendjét, részleteit és realitásait.

Állami gazdasági vezetők véleménye
az állami földtulajdon jövőjéről

Más munkálatokhoz hasonlóan ez esetben is megkíséreltük, hogy a valós helyzetből, az eddigi kutatási eredményeinkből és különféle más forrásból induljunk ki. Természetesen tudjuk, hogy a múlt nem ismétlődik, de az elemzések, a vizsgálatok sokoldalú támpontot nyújthatnak a jövő fejlődési változatainak a közelítéséhez.

a/ Az állami gazdaságok igazgatói, vezetői - 1990 tavaszán - kérdéseinkre igen eltérően reagáltak:

/1/ Világosan kitűnt, hogy a gazdaságok egy részében a vezetők figyelmét teljesen lekötötték a napi gondok, a pénzügye, a tavaszi munkák és a gazdálkodás más kérdései. Ezek mellett egyszerűen nem maradt energiájuk arra, hogy a tulajdonlás kérdéseivel, a gazdaság jövőjével foglalkozzanak.

---

x/ A kutatási programunk keretében Csepregi István hasonló feldolgozást készített a gazdaságok nyereségtermelése alapján./8/ Ennek során 15 olyan állami gazdaságot talált, amelyek nyereségesen gazdálkodnak és vagyonukkal dinamikus fejlesztésre is képesek. Egy további csoportba 66 gazdaság tartozott, amelyek az állami gazdaságok közép mezőnyét képeztek, jelentős hatékonysági szóródás mellett. A harmadik csoportba 46 - a gazdaságok 36 %-a - olyan állami gazdaság került, amelyek nehéz körülmények között gazdálkodnak és véleménye szerint itt várható a megszűnés, a privatizáció, az átalakulás - bár itt is vannak megújulásra képes gazdaságok.

/2/ A vezetők jelentős körében feltételezik a jelenlegi állapot változatlanságát, hivatkozva eredményeikre, jelentős nyereségükre, vagyonukra, nagyméretű beruházásaikra, sajátos feladataikra.

/3/ Nem kevés azoknak a száma, akik úgy vélekednek, hogy a parlamentnek és a kormánynak kell dönteni az állami földdekről, a vagyonról - zömmel a régebbi beidegződés alapján -, s az állami gazdaságok vezetői majd ezeknek megfelelően járnak el.

/4/ Kisebbségben található azok a vezetők, akik a jövőt fürkészve keresték, a helyileg és társadalmilag indokolt és lehetséges megoldási változatokat: a dolgozói részvények szerepét, a különféle bérleteket, a földek részbeni átadását, szövetkezetté alakítását stb. Ezek a válaszok a jövő útját egyengették.

b/ A választadók felsorakoztatták érveiket arról is, hogy miért nem tartják szükségesnek az állami gazdasági földtulajdon érdemleges megváltoztatását. /Lásd: 146. függelék./

c/ Az állami gazdasági vezetők egyrésze szívesen támogatna kisebb nagyobb módosításokat /58 %/. Így például a dolgozói tulajdon kialakítását, a részesművelés bővítését, az illetményföldek növelését, szakcsoportok létrehozását. /Lásd: 147. függelék./

d/ A válaszok fényt derítettek arra is, hogy a közelmúltban milyen jellegű és nagyságrendű földmozgások zajlottak az érintett állami gazdaságokban. Ezt a 148. függelékben részletezzük, de összefoglalóan megállapítható, hogy a tulajdon valójában csak a lakótelkek átadásával, csekély mértékben változott.

Hogyan tovább?

Úgy véljük, hogy szinte párhuzamosan, rendszerbe ötvözve nemcsak a vagyont gyarapító új tulajdonosok, lehetőleg természetes személyek megtalálása a fontos, hanem az előző években

a nehézkességet, az alacsony hatékonyságot, az érdektelenséget előidéző körülmények, szabályok megszüntetése, valamint új célok kitűzése is megoldásra vár.

A tennivalók tehát többirányúak:

- elsősorban a rehabilitáció megoldása;
- másodsorban az állami tulajdonlás jelenlegi gyakorlatában szükséges a továbblépés, a megújulás;
- harmadsorban a gazdálkodás felesleges bürokratikus akadályainak a megszüntetése a kívánatos, a dereguláció és liberalizáció;
- negyedrészt az állami gazdaságok vezetésének, irányításának, szerepkörének korszerűsítését indokolt gyorsítani;
- ötödrészt, a dolgozói tulajdon, a vállalkozó jellegű érdekeltégi és szervezeti megoldások általánossá tétele a feladat.

A jövőben a tulajdonosok természetes és jogi személyek és ezek belföldi, külföldi és vegyes tulajdont alkothatnak.

A következő években az állam, mint tulajdonos annyiban sem azonos a közelmúltbelivel, hogy a közhatalmi-igazgatási és a tulajdonlási funkció elválik egymástól, s működését, akár csak más vállalatokét, vállalkozásokét, törvény, gazdasági alkotmány megfelelő garanciákkal szabályozza.

Az átalakuló állami mezőgazdasági földtulajdonból az alábbiak formálódhatnak: közcélú állami intézmények; fejlesztési-szolgáltató feladatú állami birtokok; intervenciós célú árútermelő gazdaságok; kísérleti gazdaságok; tangazdaságok; községi, városi önkormányzati tulajdonosok; magántulajdonosok; dolgozói tulajdonosok; ez utóbbi kettő szövetkezés; alapítványok; egyesületek; egyházak; társaságok.

A közcélú, a fejlesztő-szolgáltató és az intervenciós célú állami gazdaságok

a/ A hatósági feladatokat ellátó közcélú intézmények földtulajdonára mint a korszerű, versenyképes mezőgazdaság

és élelmiszeripar fontos feltételére a jövőben is szükség lesz. Ez különösen fontos az élelmiszerek minőségellenőrzésében, az állategészségügyben, a növényvédelmi szolgálatban, a környezetvédelemben stb.

Közcélú feladat a növényi és állati génbankok, természet és tájvédelmi területek, nemzeti parkok, rezervátumok földterületeinek óvása, tudományos, részben oktatási és idegenforgalmi célú hasznosítása. A jövőben is szükség lesz rabgazdaságokra, mint az emberformálás kézenfekvő és hasznos megoldására. Minden bizonnyal közcélúnak tekinthető továbbra is a vizügyi hatóságnál és más tárcáknál lévő földterület is.

Ezek ugyan non-profit szervezetek, de lesznek olyan intézmények, amelyek részben önfenntartóak.

b/ A fejlesztő-szolgáltató állami gazdaságok napjaink tőkeerős, nemzetközileg is elismert állami nagybirtokokból jöhetnek létre. Ezek célja a mezőgazdaság fejlesztésének előmozdítása, az egyéni, vagy szövetkezett családi gazdálkodók szolgálata. Tevékenységük fő iránya a vetőmagtermelés, szaporítóanyag előállítás, tenyészállat nevelés, csúcstechnológiák átvétele, adaptálása, kipróbálása, hazai kezdeményezések kísérleti ellenőrzése, terjesztése, szaktanácsadás, bel- és külkereskedelmi tevékenység.

Ezek feladatát sem térben, sem profilban nem célszerű korlátozni, bár az ésszerűség, a piaci hatások bizonyára a földrajzi közelséget, egy bizonyos hatósugarat helyeznek előtérbe, s munkamegosztást is kialakítanak. A lényeg, hogy az általános célok törvényi rögzítésén túlmenően az autonom vállalkozói szerveződésnek, a versenynek kellene teret nyitni ezen a téren is.

Ezek ugyan profittermelő, vagyongyarapító államkincstári szervezetek, de az állam céltudatos befolyásolásának eszközeként az innen kibocsátott fajtákat, szolgáltatásokat kedvezményes áron juttathatják el a bevezetés korszakában a termelőkhoz, de az állam mint megrendelő az állami gazdaság

vállalati érdekeinek megfelelő árat kell hogy fizessen ilyen esetekben. /Ez a későbbiekben busásan megtérül a nemzetgazdaságnak./

c/ Az állami piacszabályozás eszközei, minden fejlett gazdaságú országban, sokoldalúan védik, alakítják a sajátos agrárszférát. Egyik ilyen eszköz az intervenció. Ennek egyik elemei lehetnek - az ugyancsak régmúlta visszatekintő - hizlaldák, kocatartó, süldő előállító gazdaságok, lefejő tehénészetek városellátó céllal, szűrő-vágóhidak, regionális húsüzemek, kisebb-nagyobb konzervgyárak, hűtőipari üzemek, pincegazdaságok és borpalackozók, tárolók és raktárak stb.

Ezek a lényegében árútermelő állami gazdaságok, de a konjunktúrától függően, állami megrendelésre bővíthetik, szűkíthetik termelésüket, ami keresletet- kínálatot befolyásolja, s egyben záloga a városi lakosság folyamatos élelmiszerellátásának. Ebben sok a hasonlóság az 1945 előtti magán nagybirtokokhoz.

A kísérleti és tan gazdaságok

a/ A kísérleti gazdaságok a mezőgazdasági kutatásoktól elválaszthatatlan földterületi igényt elégítik ki és tudományos feladatokat szolgálnak. Ez egyúttal a költségek kimérlését, illetve bizonyos bevételek elérését is lehetővé teszi.

A kísérleti gazdaságok száma 1953-ban a Földművelésügyi Minisztérium irányítása alatt 26 volt. Ezek - kisebb területek visszahagyása mellett - 1962-ben szűntek meg, az állami gazdaságokba történt erőszakos beolvasztások útján. /Kivétel az MTA Mezőgazdasági Kutató Intézete mellett működő Martonvásári Kísérleti Gazdaság volt./ Bekebelezésük tovább növelte az állami gazdaságok egységes igazgatása alatt álló területét.

A visszaállításuk éppen az előbb említettek miatt indokolt, de természetesen napjaink igényeihez igazodóan. Nem tarthatók fenn, olyan nyilvánvaló képtelenségek, mint a

Kompolti Kutató Intézetben^{x/} - melynek önállóságát nemrégén szüntették meg és a GATE Kutató Intézeteként működik napjainkban - vagy a Szőlészeti és Borászati Kutató Intézetben^{xx/} tapasztalhatók. Ezek a területek ugyan állami tulajdonban maradnának, de a jelenlegitől eltérő rendeltetéssel és irányítással, s a megfoghatatlan "állam" helyett egy adott érdekeltségű közösség hasznosítaná a vagyont.

b/ A tangazdaságok száma 1953-ban 54 volt. Ezek is 1962-ben szüntek meg. A különféle közép- és felsőfokú tanintézetek mellett működő tangazdaságok feladata elsősorban a helyszini, illetve a közeli gyakorlati oktatás megvalósítása volt. Ehhez méreteik is megfelelőek voltak, hiszen feltételezve az akkori kisbirtokok döntő súlyát, a várható szerves fejlődés folyamataként a nagyobb életképesebb családi gazdaságok felé tartó fejlődést mozdították elő.^{xxx/}

A tangazdaságok körének visszaállítását nemcsak a be-
gyakorlás /traktorvezetés, állatgondozás és szeretet stb./ indokolja, hanem az is, hogy eredményes gazdálkodás mellett kiegészíthetik a költségvetés összegeit, illetve hozzájárulhatnak az árútermelésen keresztül a tanintézet bevételeihez, vagy éppen a kollégium étkezdéjének a fenntartásához.

---

x/ Az intézet, amely a kitűnő eredményeket elérő Fleischmann Rudolf intézete volt, ma 427 hektárral rendelkezik. Területeit elvették, így több helyen bérel területet, többek között a Füzesabonyi Állami Gazdaságtól, a valamikori területéből 150 hektárt 18.000 Ft/ha bérleti díjért !

xx/ A Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet - amely a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem keretében működik 1976 óta - Kecskemétre költözött. Később 1982-ben újabb területi veszteségek érték, elvesztette telepeit is /Tarcál, Eger, Pécs, Badacsony/ így megszűnt a különleges minőségi borok előállítására és egyúttal a verseny a bortermelő állami gazdaságok és kutató intézetek borászatai között. Éppen ezért a valamikori telepeknek a Kutató Intézetekhez való ismételt csatolását, a minőség felé fordulás és egyéb indokok miatt sürgősen célszerű végrehajtani.

xxx/ Például a Pápai Mezőgazdasági Technikum Tangazdasága kerekén 230 hektár területen 90-es tehénállománnyal, továbbá sertés és baromfi tartással működött. A gyakorlati oktatás mellett mintaként szolgált a későbbi művelt, hozzáértő családi gazdálkodóknak.

A tangazdaságok - mindenhol ahol arra igény mutatkozik - a ma működő egy-egy állami gazdaság valamilyen egységéből, vagy egy-egy állami gazdaság teljes egészében történő átadásából jöhetne létre.

Folyó év márciusában a MÉM a felsőfokú tanintézetek igényét 16 ezer hektárban jelezte előzetesen /Debrecen, Szavas, Hódmezővásárhely, Keszthely, Mosonmagyaróvár, Gyöngyös/. Ugyancsak mintegy 23-28 középfokú agrárszakoktatási intézmény közölte 50-200 hektáros mintagazdaság létesítésére a földigényét.

A községi-városi önkormányzati tulajdon

Az önkormányzatoknál a 4. alcímben leírtuk a fejlődés felfogásának két irányát. Az egyik szerint profittermelő vállalatok bevételeiből, a másik szerint pedig a "gazdag" polgárok adóbefizetéseiből és szolgáltatások díjaiból fedezik az önkormányzat kiadásait, illetve teremtik meg ennek gazdasági alapjait. A fejlett országokban mindenütt az utóbbi az általános és kivételes az önkormányzati vállalat, ami ha működik valahol, az általában közösségi célú.

Ennek ellenére úgy véljük, hogy az állami gazdaság földterülete és más vagyona a jelenlegi tulajdonból átkerülhet az önkormányzathoz, eseti és megfelelő gazdasági mérlegelést követően. Ennek alapesetei a következők lehetnek:

a/ Állami gazdasági tulajdonban lévő valamikori városi, községi földterületek /többnyire legelő, rét, erdő/, esetleg az ehhez kapcsolódó valamikori ingatlanok visszajuttathatók az eredeti tulajdonosokhoz, ha azt az önkormányzatok kedvezőbbeknek tartják, mint a működő állami vállalatok adóbefizetését.

Megjegyezzük, hogy a tulajdonbavétel nem feltétlenül azonos a használatbavétellel ez esetben sem, tehát az üzemelés maradhat az állami gazdaságnál, aki bérleti díjat fizet. A bérletre versenytárgyalás is kitűzhető.

b/ Az önkormányzatok nem egy esetben igényt tartanak, illetve tarthatnak a község, a város területén elhelyezkedő állami gazdaság területére és berendezésére.^{x/} Példaként megemlítjük az előzőekben már érintett pestkörnyéki állami gazdaságot, ahol is mind a nyolc település tulajdonba akarja venni az ottani állami gazdasági területeket. Így azonban aligha remélhető, hogy a gazdálkodás belső összefüggéseit megszakítva hatékonyabban, versenyképesebben gazdálkodhatnak a községekre tagolt részegységek mint jelenleg. Ilyen és hasonló esetekben ésszerűbb megoldásként kínálkozik, ha a gazdaság részvénytársasággá alakul és a konkrét példánkban érintett nyolc község részvénytulajdonosként jut az állami gazdaság területéhez, illetve vagyonához. Természetesen számolni kell a dolgozók tulajdonosi igényével, a dolgozói részvényvel, valamint az Állami Vagyonügynökség tulajdoni hányadával és az egyéb részvénytulajdonosokkal.

c/ Szóba jöhet - ha ez ténylegesen kedvezőbb hatékonysághoz vezethet - egy-egy nagyobb állami gazdaság községi, városi tulajdonba adása. Ilyen megoldásra olyan esetekben kerülhet sor, amikor egy nagyobb település, város határában összekapcsolható az alapanyag termelés, a feldolgozás és az értékesítés. Például: ilyen lehet a Pápai Állami Gazdaság, a Pápai Húskombinát és a kereskedelem vertikális városi, tulajdonná szervezése, ahol a gazdaság biztosíték az alapanyag részbeni fedezésére, az ipar pedig a versenyképes exportot és a helyi ellátáson túlmutató belföldi kereskedelmet bonyolítaná. Ez is részvénytársasági formában szervezhető, ahol az önkormányzat, az Állami Vagyonügynökség és a dolgozói részvények, továbbá külföldi személyek, társaságok jelennének meg tulajdonosként.

d/ Egyértelműen önkormányzati tulajdonba kerülhetnek az "egyéb állami gazdaságok és vállalatok" címszó alatt bemutatott szervezetek területei.

---

x/ A földtulajdonról folytatott nemzetközi szakértői eszmecserén az olasz résztvevő előadó megemlítette, hogy helytelen lépés volt Dél-Olaszországban a nagybirtokok felosztása. Hiányukat mind a mai napig nem tudták pótolni.

e/ Ugyancsak önkormányzati tulajdonba célszerű átadni az országos rendeltetésű utak, vasutak stb. kivételével a települések területét, ami igen jelentős, csaknem 0,5 millió hektárt elérő,.

f/ Megfontolandó az állami tulajdonban, de termelőszövetkezeti hasznosításban lévő 214 ezer ha terület önkormányzati tulajdonba adása, ha magánvállalkozók ezekre nem jelentenek be igényt.

g/ A csődbe jutó állami gazdaságok területeinek egyrésze a községekhez, városokhoz is kerülhet. Megfontolandó, hogy ez a tartozások elengedése, rendezése után egyszerű átadással történjen, vagy vásárlás útján. A vásárlást bizonyos saját erő /10 %/ esetében kedvezményes hosszú lejáratú hitelekkel lehetne előmozdítani.

h/ Az állami gazdaságok alapítványok tételével, vagy adójuk egy részével is támogathatnák a településeket aszerint, hogy földjeik milyen közigazgatási határban terülnek el, vagy a munkaerő hol lakik.^{x/}

A privatizálás, a dolgozói tulajdon és a szövetkezet

Az állami gazdaságok kisebb-nagyobb területe - más ingatlanokkal és ingóságokkal - vásárlás, illetve rehabilitáció útján, belföldi vagy külföldi^{xx/} magánszemélyhez, társasághoz vagy a dolgozók tulajdonába kerülhet.

x/ Az sem mellőzhető, hogy az állami gazdaságok befizetései már évek óta meghaladják a különféle címeken kapott támogatások összegét. Érdemes megemlíteni, hogy a Herceghalmi Kísérleti Gazdaságban 1989-ben 600 dolgozó átlagában 250 ezer Ft/fő nyereség- és személyi jövedelemadót fizettek be, amivel jelentősen hozzájárultak a közteherviseléshez. Érdemes elgondolkozni azon - különösen az ismert adómorál és kedvezmények mellett -, hogy kik, milyen vállalkozók képesek pótolni ezek kiesését?

xx/ A külföldiek területszerzése alapos megfontolást igényel. Mindenképpen célszerű méretét, céljait, visszavásárlási lehetőségét stb. illetően keretek közé szorítani.

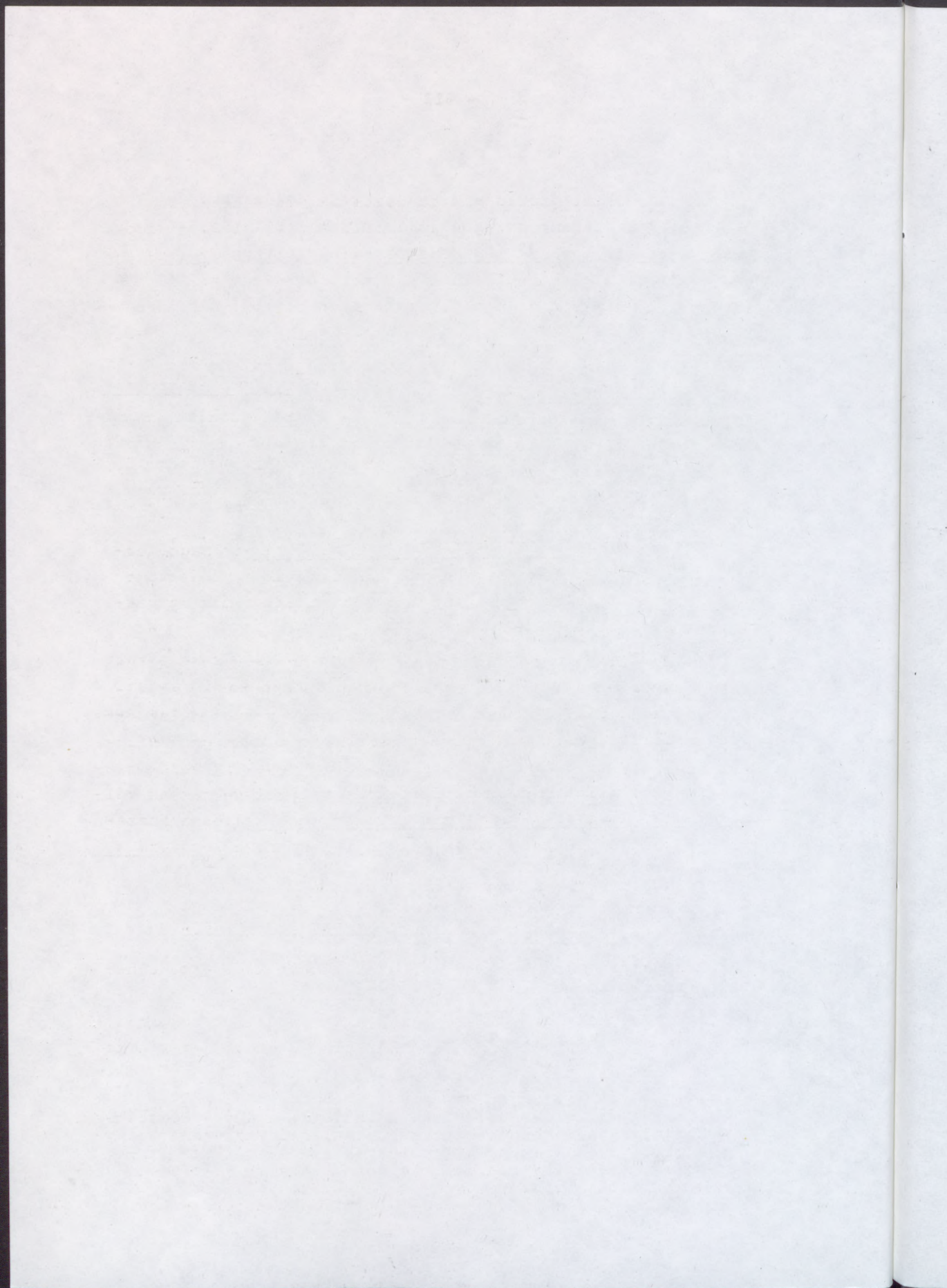
a/ A rehabilitáció - mint jeleztük példáinkban - ott csökkentheti elsősorban az állami földek területét, ahol nagyobb arányban paraszti gazdaságokból, közbirtokosságokból szerveződött a gazdaság, illetve a termelészövetkezetek területcsökkenése miatt a jogos igények csak ezekből elégíthetők ki.^{x/}

Szinte nincsen olyan állami gazdaság, amelyben ne talál-nánk közbeékelődött kisebb-nagyobb területeket, szinte feleslegesnek tekinthető tanyákat, kúriákat, kastélyt, pihenő-okta-tó-, üdülőházakat, iroda- és gazdasági épületeket, valamint más létesítményeket, amelyek minden további nélkül értéke-síthetők.

A rehabilitáció földigénye, mint említettük, gazdaságon-ként eltérően, maximálisan - ha minden volt tulajdonos és utód jelentkezne földjéért - 300 ezer hektárra becsülhető, de az nem jelezhető, hogy a termelészövetkezetből ki nem elégít-hető földtulajdonosok milyen területnagyság igényvel lépnek fel. Ugyancsak teljesen bizonytalan a magánszemélyek várható földvásárló kedve. Feltehető, hogy különösen az átrendeződés éveiben az alacsony jövedelem és a forráshiány miatt ez nem lesz jelentős. Ezt kedvezményes hitelezés ellenúslyozhatja, ami egyuttal csökkentheti az állami gazdaságok adóságait, elő-mozdithatja a vagyon szerkezetének racionális átrendeződését és forrást teremthet a vállalkozókedvhez is.

b/ A privatizálás jövőbeni formája lehet az is, - amire már régebben javaslatot tettünk - amikor a munkavállaló nemcsak bérelhet, hanem dolgozói juttatásként földtulajdon-hoz juthat, illetve földet is vásárolhat az állami gazdaságtól mégpedig úgy, hogy annak használata, vagy a gazdaság kebelén belül történik, vagy önálló családi vállalkozói pályára tér át. Az elővásárlási jogot hosszú lejáratú jelzálog kölcsönnel ter-helve lehetne elindítani /30 évre, mérsékelt kamattal./. Az

x/ Például ha egy adott termelészövetkezet 3500 hektáros területe - főleg útépités miatt - 500 hektárral csökkent és 500 hektárt erdősitettek. A rehabilitációban vagy min-denki arányosan kevesebbet kap, vagy a felértékelt erdővel, illetve állami, tanácsi területekből /házhelyből, belte-rületből, zártkertből stb./ elégítik ki a visszaigénylőket.

e/ Az állami gazdaságok területe nem független az ahhoz kapcsolódó ingatlan és ingó vagyontól. Az állami gazdaságok meglévő berendezésének jövőbeni hasznosítása, amely társadalmi áldozatokkal jött létre, szintén nagy kérdés. A fizikailag nem osztható és a még lassan amortizálódó berendezések, - mint a nagy állattenyésztő telepek, takarmánykeverők, vetőmag üzemek, pincészet, hajókikötő, javítóüzemek, ipari létesítmények stb. - csak fizikailag egyben, de különféle formában hasznosíthatók. Egy-egy üzem az ott dolgozók tulajdonába kerülhet, amely új típusu szövetkezeti formában /magántulajdonosok szövetkezése/ tevékenykedhet a jövőben. A kisebb üzemek privatizálhatók, amit a tulajdonos bér munkásaival vagy társaival működtet.

Több esetben vegyes tulajdonú vállalkozás is megcélozható és erre különösen kedvezőnek kínálkoznak a vadászatot és az idegenforgalmat szolgáló létesítmények és más magyarországi kuriozitások.

f/ Az állami gazdaságok kiegészítő tevékenységének jórésze független a földtől. Ezek önállósodhatnak vagy az állami gazdaság vállalkozásaként, állami vagy vegyes tulajdonban, illetve társaságként működhetnének tovább. Az állami gazdaságokban több helyütt ezek kft, rt. formájában tevékenykednek napjainkban is, illetve ezekkel léptek be valamilyen társas vállalkozásba. A kisebb kiegészítő tevékenységekkel és a hozzájuk kapcsolódó földterülettel viszonylag könnyen kezdhető a privatizálás is.^{x/}

Alapítványi, egyesületi és más közösségi tulajdon

A tulajdonosok palettájáról ezek eltűntek és érzékelhetően hiányoznak. Visszaállításuk állami földtulajdon juttatásával is serkenthető. Hiszen ezek a demokratikus önkormányzatok mint tulajdonosi intézmények szintén javíthatják a személytelenné vált tulajdonlást.

x/ Például a Szanáló Szervezet ajánlatában, amely a Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombinát Bácsszőlősi Állami Gazdasága Leányvállalat vagyonának nyilvános értékesítéséről készült - több más mellett - szerepelnek kisebb értékű részlegek, üzemek is: autójavító műhely 8,5 millió Ft, vasipari üzem 6,0 millió Ft, műanyagüzem 16,0 millió Ft értékben stb.

Az alapítvány - tarkítva az állami tulajdonlás megoldásait, serkentve a versengést - konkrét célt szolgálhatna. /A kísérleti és tangazdaságok is működhetnek alapítvány-szerűen./

Az egyesület-szövetség, mint intézmény, szintén rendelkezhet földtulajdonnal. Például: Holstein-friz tenyésztők szövetsége, szakmai egyesület, amely génbankjához területtel, törzsállománnyal rendelkező vállalatot működtet, részvénytársaságot szervez stb.

A tulajdonosi jogokat kuratóriumszerű képviselőlet érvényesítené.

Az egyházi közösségi tulajdon 1947-es állapotoknak megfelelő visszaállítása csak kisebb kiterjedésben érintheti az állami földtulajdont.

Közösségi, potenciális földtulajdonosok lehetnek a jövőbeni biztosító vagy nyugdíj intézetek is. Ezek sajátos szerepet játszhatnak az agrárszféra dolgozói körében, akár mint alapintézmény, akár mint kiegészítő biztosítás.

Állami földek társasági tulajdonban

Az állami gazdaságok társasággá is alakulhatnak teljes egészében vagy részlegesen, s tőkével vagy vagyonnal társaságokba léphetnek.^{x/} Ezt az állami gazdaságokban szívesen támogatják. Az állami gazdaságok átalakulhatnak:

- zárt vagy nyitott részvénytársasággá, illetve korlátolt felelősségű társasággá;
- belföldi vegyes /állami, szövetkezeti, magántőke egyesülésével/ társasággá;
- belföldi és külföldi tulajdonú vegyes társasággá szerveződhetnek;
- nagyobb állami gazdaságok önálló részlegekre szerveződve vagyongazdálkodó központtá válhatnak.

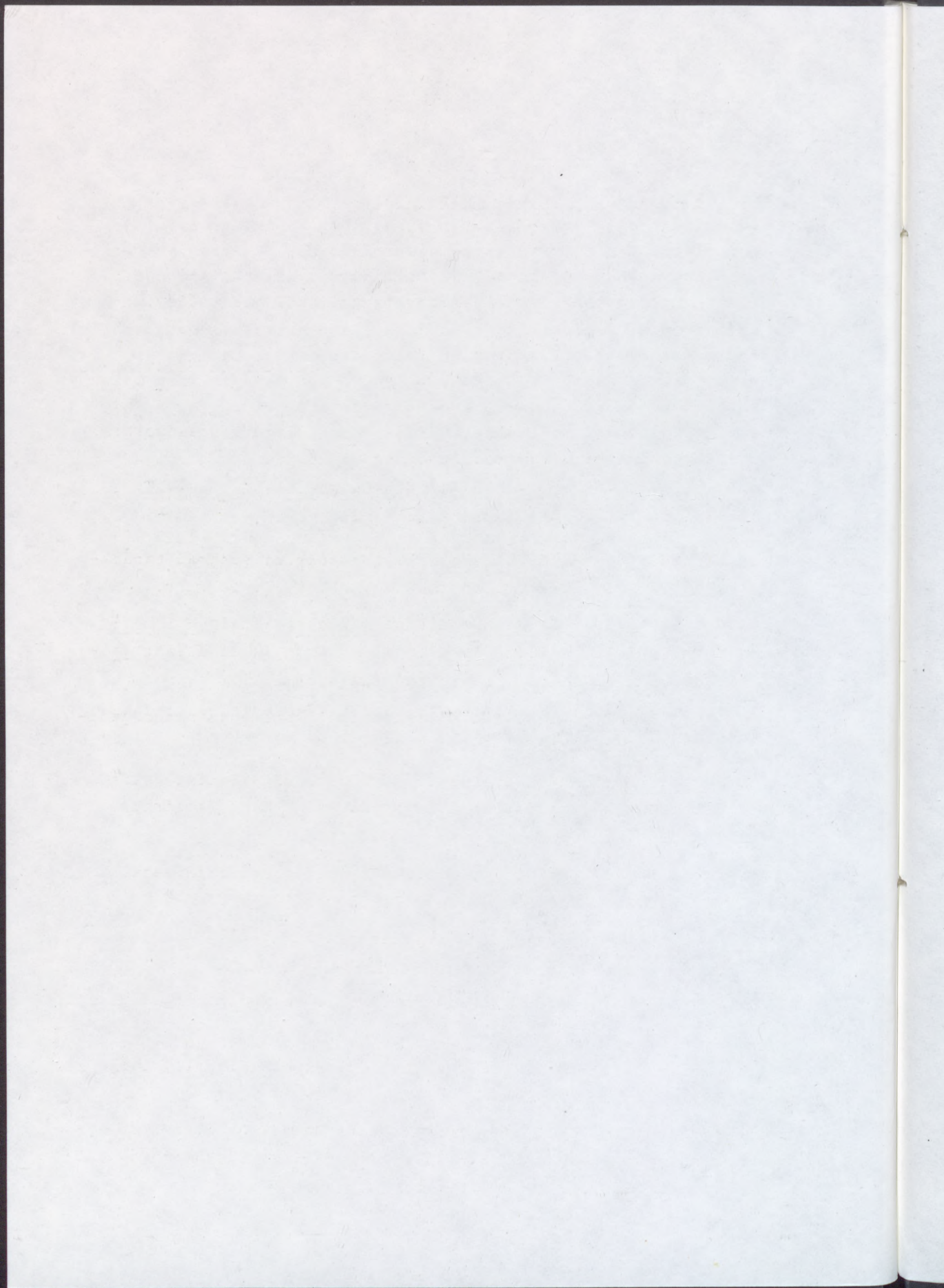
---

x/ Az új földtörvény elfogadásáig a földvagyon mindenféle mozgása tilos, illetve tör énytelen.

A vállalaton belüli társaság szervezése /kft., rt., betéti társaság stb./ szintén a vagyongyarapítást, a tulajdonosi tudat erősítését szolgálja. A gazdaság szervezeti egységeinek egyszemélyes kft.-vé formálásával egycsapásra megváltozik a tulajdonhoz való viszony, a kereseti lehetőség, az eddigi dolgozók bérlőkké alakulnak, kibujnak a keresetszabályozás szorításából. A további előnyök sem lebecsülendők, hiszen az egyszerűsített könyvvitel, a készletnyilvántartási kötelezettség megszűnése, a banki szervezet bevonása, az állami gazdaságnak befizetett bérleti díjak mind kedvezőnek ígérkeznek. A kft. megkönnyíti, hogy külföldi tőkét vonjanak be, ami további előnyökkel kecsegtet. A kft.-k léte erősíti a vállalaton belüli önálló gazdálkodást. A vállalaton belüli társaságok megalapozzák, illetve megkönnyítik az adott állami gazdaság társasággá való átalakulását is.

Társaságok /rt., kft. stb./ ugyan sehol sem jellemzőek a mezőgazdaságra, de viszont jó példák találhatók a mezőgazdasági tulajdonosok birtokában lévő feldolgozó társaságokra.

Hazánkban napjainkban is működnek eredményes társaságok a mezőgazdaságban, a feldolgozóiparban és a kiszolgáló ágazatokban. Ime néhány példát a 149. függelékben közlünk.

IRODALOMJEGYZÉK

1. A Magyar Népköztársaság földterülete 1989. május 31-én. MÉM Földügyi és Térképészeti Hivatal, Budapest, 1989.
2. Állami mező- és erdőgazdasági nagyüzemek földterülete 1989. május 31-én. MÉM Földügyi és Térképészeti Hivatal, Budapest, 1989.
3. Mentényi Miklós: Tulajdonkérdések az állami gazdaságokban. Sokszorosított kézirat. Budapest, 1990.
4. Csete László: A falusi életkörülményeket javító állami gazdaságok. Falu, Budapest, 1988. 4.sz.
5. Földtulajdon - földstrukturák. /Nemzetközi szakmai tanácskozás./ AKI, sokszorosított kiadvány, 1990. február.
6. Csete László - Barcza Gabriella - Dorgai László - Sebestyén Lukácsné és Tóth Erzsébet: Tanulmányok az állami gazdaságok fejlődéséről. Kézirat, Budapest, 1987.
7. Csete László: Az állami tulajdon fejlesztése az agrárágazatokban. Gazdálkodás, 1989. 5.sz.
8. Csepregi István: "A szervezet és a gazdaságpolitika összefüggéseinek tükröződése az állami gazdaságokban" /kézirat/ Budapest, 1990.
9. Csete László: Az állami gazdaságok fejlődési irányzatai /1976-2000/. Gazdálkodás, 1987. 11. és 12. sz.
10. Csete László: A termelészövetkezetek és az állami gazdaságok fejlődése. Gazdálkodás, 1987. 4.sz.
11. Csendes Béla /szerk./: Új agrárpolitika. Mezőgazdasági Kiadó, 1989.
12. Csete László: Mi lesz az állami földekkel? Figyelő, 1989. 14.sz.
13. Agrárreform. I-II /szerk.: Csendes Béla/. Az állami tulajdon fejlesztése. /I. 91-129.pp./ Az AKI sokszorosított kiadványa. 1989.

14. Csepregi István: A tulajdonviszonyok fejlődésének lehetősége és szükségessége az állami gazdaságokban. AKI, kézirat, 1988.
15. Mentényi Miklós: Gondolatok az állami gazdasági tulajdonforma-tulajdonviszony korszerűsítéséről. AKI, kézirat, 1988.
16. Tardos Márton: A tulajdon. Közgazdasági Szemle, 1988. 12.sz.
17. Az állami gazdaságok 1987. évi gazdálkodásának értékelése II. Állami Gazdaságok Országos Egyesülése. Budapest, 1988.
18. A MÉM felügyelete alá tartozó mezőgazdasági, erdőgazdasági, és faipari vállalatok gazdasági eredményesség szerinti sorrendje és főbb mutatói 1988. évben , Budapest, 1989.

6. Az erdő birtokviszonyainak továbbfejlesztése

A tulajdon- és hasznosítási viszonyok az erdőt sem kerültek el az elmúlt évtizedek alatt, s érdemleges területi növekedés mellett és alapos átrendeződés után az állami tulajdon, valamint hasznosítás vált uralkodóvá. Az egyébként elismerésre méltó és nemes célú "erdő lobby" sikeresen működött: jelentős állami költségekkel növelte hazánk erdősültségét, ésszerű gazdálkodást valósított meg és kialakította a közvéleményben azt a nézetet, hogy az erdőt egészen másképpen kell kezelni, mint más ültetvényeket, ami elvezethet a tulajdonviszonyok konzerválásához.

Az erdő azonban jó példa arra, hogy a tulajdonosi érdekek és sajátosságok közelítésével hogyan lehet hasznosan szolgálni a különféle célokat, a rövidebb-hosszabb távot, a közösséget és az egyént, amit - kimondva, kimondatlanul - bonyolít a vadászat, a vadászati jog.

Az erdő tulajdonviszonyainak változása

A trianoni békeszerződéssel hazánk erdei 7,4 millió hektárról 1,2 millióra csökkentek. Ezzel elveszett az ország egyik fontos nyersanyagkészlete és az exportáló országból importálósá vált.

A korlátolt forgalmu erdő egy 1897. évi törvénycikk eredménye, s az ujratermelést, az erdővagyon óvását, az üzemtervre alapozott kezelési kötelezettséget szolgálta, illetve jelentette. A magánerdőkben, ettől eltérően a piaci lehetőségek kihasználása miatt romlott az erdők állapota.

A magánerdők szabad használata 1935-ben szűnt meg. /Az erdő 1935. évi birtokviszonyait a 150. függelék tartalmazza./ A tulajdon nem változott, de erdőbirtokossági társulatok révén, az összefüggő nagyobb terjedelmű erdőkben állami kezelés érvényesült.

Az erdőbirtok területi nagyság szerinti megoszlása a mezőgazdasági hasznosítástól eltérő volt már 1935-ben is:

	mg-i	erdő
	hasznosítás /%/	
100 kh /57 ha/ alatt	54	11
100-1000 kh /57-575 ha/ között	20	25
1000 kh /575 ha/ fölött	26	64
	100	100

Az 1945 évi földreform során kiosztott összesen 3,2 millió hektárból az erdő területe, illetve erdőtelepítés céljára 840 ezer hektár szolgált. A földreform az erdőbirtokokat nagyságuk alapján a következőképpen érintette: a 100 kh-nál nagyobb állami tulajdonúvá vált, a 10-100 közötti államilag ellenőrzött községi tulajdonná alakult, a 10 kh alattiak megmaradhattak magántulajdonban.

Mindezek alapján az erdőtulajdon az állami javára és döntően a magántulajdon rovására átrendeződött /ezer hektár/:

Tulajdon jogcím	1938-ban	1946-ban
Magántulajdonban	523	99
Állami tulajdonban	55	826
Községi és törvényhatósági	29	48
Városi	38	49
Erdőbirtokossági	145	155
Részvénytársasági	17	11
Hitbizományi	175	-
Alapítványi	44	-
Egyházi	162	-
Összesen:	1188	1188

A községi, törvényhatósági és városi erdők területe is megnőtt. Ennek során olyan városok is területhez jutottak, ame-

lyek azelőtt nem rendelkeztek erdővel^{x/}.

Az erdő területe 1989-en 1688 ezer hektár volt. Az elmúlt évtizedekben 1300 ezer hektár erdőt telepítettek. A telepítés és a kitermelés egyenlegeként 1945 és 1989 között 573 ezer hektár volt a /51 %/ növekedés, ami világviszonylatban is páratlan. A telepítésekre állami költségvetésből a kedvezőtlen területeken, a parlagföldeken került sor, továbbá az alföldfásítási program és a cellulóz-nyár területeiből tevődött össze. Az ország erdősültsége meghaladja a 18 %-ot.^{xx/}

Az üzemek száma, a méretek és tulajdonformák szerint igen eltérő Keresztesi Béla adatai alapján:

	erdőgazdaság	gazdaság	szövetkezet
10 ezer ha fölött	5	-	-
6-10 ezer ha között	55	-	-
4- 6 ezer ha között	122	-	-
2- 4 ezer ha között	51	-	-
1- 2 ezer ha között	12	6	6
500-1000 ha között	-	17	66
500 ha alatt	-	171	3435
	245	194	3507

Az üzemnagyságok eltérései magukért beszélnek. Jelentősége a racionális műveléshez szükséges területnagysággal magyarázható, ami szakértők szerint legalább 100 hektár összefüggő területben jelölhető meg.

Az erdők kezelők szerinti elrendeződését a 151. függelékben mutatjuk be.

A tulajdonosok és a kezelők, a működő különféle szervezetek természetesen sokban befolyásolják a továbblépés lehetőségeit !

^{x/}Például: Miskolc /8550 ha/, Kaposvár /680 ha/, Szombathely /340 ha/. Jelentősebb városi erdővel rendelkezett 1946-ban: Debrecen /11000 ha/, Miskolc /8550 ha/, Kecskemét /8040 ha/, Sopron /5550 ha/, Baja /4600 ha/ és Szeged /4600 ha/.

^{xx/}Erdősültebb megyék - ami a tulajdonformálás eltérő térségi fontosságát sugallja - az alábbiak: Nógrád /34,9 %/, Zala /30,1 %/, Vas /27,5 %/, Somogy /24,6 %/, Borsod-Abauj-Zemplén /26,4 %/, Komárom /26,3 %/, Veszprém /25,8 %/, Baranya /23,8 %/, Pest /23,0 %/, Heves /22,8 %/.

Ha rendeltetésük szerint tekintjük át a magyarországi erdőket, akkor megint más képet kapunk /1985/:

<u>gazdasági erdő</u>	1309,6	ezer ha
Üdülő erdő	26,5	"
véderdő	183,8	"
természetvédelmi erdő	40,5	"
vadgazdasági erdő	34,1	"
kísérleti erdő	6,2	"
<u>egyéb</u>	17,2	"
Összesen:	1647,9	"

Az állami erdők 78 %-át, a szövetkezeti erdők 84 %-át gazdasági erdőként hasznosították.

Európa más országaiban is találhatóak állami erdők, de Magyarországéhoz képest jóval kisebb arányban. Például:

	Magán	Állami, tartományi, önkormányzati	Egyházi
	erdők aránya /%/		
Ausztria /1989/	65	21	4
Svájc /1964/	30	70 ^{x/}	-
NSzK /1964/	40	60	-
Olaszország /1964/	61	39	-
Finnország /1989/	63	33	4
Észak-Európa /1964/	73	27	-
Európa /1964/	51	49	-

^{x/} Ebből csak 5 % állami, a többi tartományi, önkormányzati.

Véleményünk szerint Magyarországon az erdő az agroökológiai potenciál növelésének és jövedelmező hasznosításának egyik meghatározó lehetősége. Az erdők és fasorok telepítésének erőteljes növelését több minden indokolja: a marginális szántók, a gyepek, az árterek hasznosítása, a defláció, a fa nyersanyag értékének feldolgozással történő nemesítése, a foglalkoztatási lehetőségek, a dendromassza nagy tömege és sokoldalú hasznosítása,

ujra a fa irányába forduló divat, a jövedelemtermelés esélye és nem utolsósorban a tartósan keresletinek ígérkező piac.

A potenciális lehetőség kamatoztatásának feltétele a jó erdőterv, a szakmailag felkészült és jól felszerelt szakgárda, a hatékony erdőfelügyelet, a hosszabb távon érvényesülő vagyontgyarapító tulajdonosok léte.

Hazánk erdőterülete tovább növelhető. Ennek kiterjedése és üteme a rendelkezésre álló pénzügyi forrásoktól függően alakulhat.

Hazánkban az erdő területe, szemben az 1975. évi 1,1 millió, valamint az 1988. évi 1,7 millió hektárral, elérheti a 2,5 millió hektárt 2050-re Keresztesi Béla szerint. Ez felelne meg a II. József korabeli erdősültségnek, azonos területre számítva. Ennek tulajdonosi megoszlása 1 millió hektár állami és 1,5 millió hektár egyéb tulajdonos szerint alakulhat. A jövőbeni tulajdonosoknak 850 ezer hektár erdőt kellene telepíteni.

Véleményünk szerint nem tartható az előző évek 30 ezer hektáros telepítési üteme, sőt a következő években az évi 10-14 ezer hektáros telepítésre is csekély az esély. Ebbe persze az élelmiszerek iránti kereslet hosszú távu alakulása is beleszólhat, mert ez növelheti vagy csökkentheti a mezőgazdasági hasznosítás árszintjét.

Gergely /2/ különféle forrásokra támaszkodva 770 ezer hektár erdő telepítését és 200 ezer hektár fásítását tartja lehetségesnek 2040-ig. Ennek területi forrása: 540 ezer hektár gyep, 200 ezer hektár 17 % feletti lejtésű szántó és 80 ezer hektár egyéb szántó. Szerinte az erdőtelepítésből az állami elérhetné a 370 ezer hektárt, a lakossági a 400 ezer hektárt. A fásításnál ugyanez 140 és 60 ezer hektárt tenne ki.

A hasznosításban is változó lehetőségekkel célszerű számolni: energieraerdő apritékként eltüzelve, energieraerdő 15 éves hasznosítással, faipari alapanyagkénti, kémiai alapanyagkénti, takarékforráskénti, élelmiszerekénti hasznosítással, a termé-

szet- és környezetvédelemmel, az árvízvédelemmel, az üdülő- és parkerdővel és végül az arborétumokkal.

Az erdőgazdálkodás sajátosságai és a tulajdon. összefüggései

Az előzőekben bemutatott dinamikus állami fejlesztés ellenére hazánk erdősültsége az európai országokat tekintve az utolsó harmadban helyezkedik el. Az energiaválságot és az élelmiszertultermelést követően megnőtt az erdő iránti érdeklődés és mint alternatív mezőgazdasági vállalkozás is terjedőben van.

Az erdők folyamatos pusztítása együtt jár az emberiség történetével. A termőföld, az erdő, mint megújítható természeti forrás, sajátos - fontos életfeltétele az emberiség létezésének, melyre a világ számos országában egyre nagyobb figyelmet és anyagiakat fordítanak. Ez az állami, tartományi és önkormányzati telepítés szorgalmazását eredményezi, ami ezek javára módosítja a tulajdoni arányokat. Ennek a tendenciának a tervei és jelei több országban - hazánknál gazdagabbakban - tapasztalhatók, így például Svájcban is.

Az erdő egy időben több célt szolgál: termelést üdülést, pihenést, környezetvédelmet, vadászatot stb. Ez szintén befolyásolja az erdőtulajdont, illetve ezek arányait, mert a termelésben még csak remélhető a magánvállalkozói, telepítési, gazdálkodói kedv, de a különböző véderdőknél és más közcélú erdők-nél ez aligha remélhető.

Az erdészeti szakemberek a magyarországi erdők nagyarányú állami tulajdonának megőrzése érdekében három indokot sorolnak fel:

- a lassu termelési ciklust;
- a vagyon és profit érdekelttség "ellentétét";
- a nagy erdőfelületek szükségességét.

Az erdő lassu termelési ciklusa, az előrelátó telepítés

és hasznosítás arányosítása, az erdőállomány szerkezetének alakítása stb. miatt a sajátosságoknak megfelelő gazdálkodás a kívánatos. Az erdészeti szakemberek a hosszú befektetési időszakokkal - ami 80-100 évi is lehet - és a hozam ezt követő megjelenésével indokolják a magyarországi magas^{x/} állami tulajdoni hányad jövőbeni megőrzését.

Ugyancsak az erdészek véleménye szerint az állami tulajdon a vagyon, vagyis az élőfakészlet növelésében érdekelt - ami a társadalmi célokat szolgálja - a magántulajdonban pedig a profit szerzése a cél.

Az erdő tulajdonviszonyai az általánostól eltérő kezelést igényelnek azért is - mondják ugyancsak az állami erdészet szószólói - mert a gazdálkodási követelmények csak nagy területeken valósíthatók meg, így az egységes szemléletű kezelés, valamint a hozam folyamatos biztosítása.

Ezek az érvek azonban erősen megkérdőjelezhetők, mert:

/1/ A véghasznosítás az esetek egy részében 15 évre leszorítható /energiaerdő, cellulóznyszer/, de más esetekben is 30-50 éves forduló válhat nagyobb arányúvá;

/2/ A magántulajdonosokat erdőbirtokosságba, szövetkezetbe tömörítve, megoldható folyamatosan az egységnyi erdő kitermelése /1/15, 1/30, 1/50 stb. részt tehet ki/ és ennek megfelelő telepítése,^{xx/} vagyis a ráfordításokat fedező bevételek előteremtése, a profitszerzés és a vagyongyarapítás, a rövid távu és a hosszú távu érdek harmonizálása.

/3/ Az előzőekből következik, hogy az erdőnél - akárcsak más ültetvényeknél - a vagyongyarapítás és a profithoz jutás

^{x/} Ez méginkább szembeütő, ha az arányokat nem hektár, hanem élőfakészlet alapján számítjuk. Például - vizsgálataink szerint - Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az állami erdőgazdaság részes edése az erdőterületből 40 %, az élőfakészletből 50 %.

^{xx/} Finnországban a szántó mellett 30 hektár erdővel rendelkező gazda minden évben 1 hektár fenyőt kivág, értékesít és telepít.

nem zárja ki egymást, de ez a szántóföldi műveléshez képest időben másképpen jelentkeznek.

/4/ A természetes személyek, tulajdonosok befektetési hajlamát a gazdálkodás konszolidált körülményei, az utódokról való gondoskodás, az apránkénti, főleg munkaidőt igénylő befektetések lehetősége, a piaci kereslet, a hitelkedvezmények stb. előmozdithatják.

/5/ A nagy összefüggő területek igénye nemcsak az erdő sajátossága, mert ez tulajdonképpen érvényes a táblás szántóföldi művelésben is. A megoldást is már régen kitalálták, így jött létre a közbirtokosság formája.

Megjegyezzük és már az előzőekben is utaltunk arra, hogy ugyanakkor helytálló: a folyamatos kitermelés - telepítés, a ráfordítás - bevétel összhangja csak nagyobb területen oldható meg. Kisebb területekről a szerszámmal, más gazdasági célú felhasználás, kerítés alapanyag - a sok beton helyett és otromba vas helyett - a háztartási tüzfifa szükséglete stb. elégíthető ki elsősorban.

/6/ Uj helyzetet teremthet az ápolással, gyéritéssel kitermelt fiatal faanyag ujszerű hasznosításának elterjedése /faforgácslap, brikettálás, takarmányozás, tüzelés stb./ akár csak a fosszilis tüzelőanyagok árának az emelkedése.

/7/ Az akác butoripari hasznosítása, ennek terjedő technológiája lerövidíti a befektetés és kitermelés idejét, s ez vonzóvá teheti a lakossági tőkebefektetést.

/8/ Magyarországon biztató továbbá az is, hogy Járó /1/ szerint a magyarországi lomboserdők produktuma $157 \text{ m}^3/\text{hektár}$, szemben az európai $80 \text{ m}^3/\text{hektár}$ átlaggal. Igaz a fenyőknél más a helyzet, ott ez ugyanis $82 \text{ m}^3/\text{hektár}$ és $95 \text{ m}^3/\text{hektár}$.

/9/ Serkentő továbbá az, hogy az egyes térségek élőfa készletére és a szovjet import részbeni feldolgozására létrejött feldolgozóipar jó lehetőséget nyújt a továbblépéshez.

A jövőbeni erdőtulajdonosok, bérlők, kezelők és a hatóság

a/ Az erdő esetében sem kerülhető meg az a cél, hogy nagyobb hányadban jelenjenek meg természetes személyek, mint tulajdonosok és a jelenlegi háromféle tulajdonforma helyett bővüljön ennek köre és változzanak meg napjaink tulajdoni arányai. Ezeknek megfelelően, az alábbi tulajdonosi változatokkal lehet számolni:

- állami: - termelő erdő,
  - környezetvédő, természetvédelmi és pihenő erdő,
  - közcélú erdő /kísérleti terek, egyetemi és más tangazdaságok/,
- magántulajdonosok,
- városok, települések erdei,
- alapítványok,
- egyesületek, szövetségek,
- más közösségek /egyházak stb./.

b/ Ezek működhetnek:

- magánvállalkozásként,
- magántulajdonosok szervezetekéént,
- erdőbirtokossággént,
- önkormányzati közbirtokossággént,
- állami vállalként,
- részvénytársasággént, kft-ként vagy más társasági formaként.

Szövetkezeti erdőtulajdon^{x/} nem szerepel a felsorolásban. Természetesen ez nem véletlen, hanem azzal magyarázható, hogy a valódi szövetkezet, a magántulajdonosok szövetkezése, így az erdő is az egyes tagoké. Felfogásunk szerint oszthatatlan vagyon sem létezik, csak közösen hasznosított. Így a szövetkezeti tulajdonu erdőt, a régi, a valamikori tulajdonosoknak és örökösöknek indokolt visszaszármaztatni. Az állami támogatásból létesített erdőt a területek hajdani tulajdonosai, illetve a szövetkezetek tagjai között indokolt szétosztani.

^{x/} Az országos, kereken 31 %-os aránytól eltérően egyes megyékben ennek jóval nagyobb a súlya. Például a foglalkoztatási gondokkal küzdő Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez 49 %-os. Az erdőtulajdonosok "megteremtése" és erdőbirtokossággénti működtetése munkaalkalmat teremthet.

Minden részletkérdésben a szövetkezeti önkormányzatra célszerű hagyatkozni, így abban is, hogy a régi és az újabban beerdősített terület értékkülönbözését hogyan vegyék figyelembe. Természetesen ehhez és más kérdésekhez célszerű irányelveket, példákat közkézre adni.

Az erdőtulajdonosok szövetkezetének elsősorban két területen lehet létjogosultsága. A magántulajdonosok szövetkezésére, egyrészt ott kerülhet sor, ahol a szövetkezeti erdők kerülnek magántulajdonba.

Számolva azonban a megjelenő lakossági tőkebefektetéssel, a föld, illetve, a tőketulajdonosok is szövetkezhetnek erdőtelepítésre, majd a továbbiakban az erdő terv szerinti gazdálkodására, kitermelésre, feldolgozásra, értékesítésre.

Az erdőbirtokosság valamikori hasznos tevékenysége - mint említettük - jó kerete volt a magántulajdonosi érdek és az erdőgazdálkodás sajátosságainak az összehangolására.^{x/} Ez napjainkra gyakorlatilag megszűnt, mert az erdőbirtokosság, mint jogi személy, az erdő tulajdonosa. A társulat csak az állami erdőszet kezelésében üzemelhet. Ez utóbbi végzi el a munkálatoakat, ellátja a pénz- és anyagkezelést. Így nem csoda, ha a társulati élet általában megszűnt, és erre hivatkozva az állami erdőszetek ezeket a kis szigeteket is szeretnék volna bekebelezni. ^{xx/}

---

x/ A Pilisi Állami Parkeerdőgazdaság körzetébe tartozó erdőbirtokosságok például az alábbiak: /1/ Visegrádi Volt Úrbéres Erdőbirtokossági Társulata /237 ha/; /2/ Kisoroszi Volt Úrbéres Erdőbirtokossági Társulata /97 ha/; /3/ Pilisszentlászlói Volt Úrbéres Erdőbirtokossági Társulata /94,3 ha/; /4/ Pilisszentkeresztői Volt Úrbéres Társulások és Zsellérek Erdőbirtokossága /137,6 ha/; /5/ Pilisszentantói Volt Zsellérek Erdőbirtokossága /6,6 ha/; /6/ Pilisszentantói Volt Úrbéresek és Telkes Jobbágys Erdőbirtokossága /45,1 ha/.

xx/ Így Pilisszentlászlón 93 személy 229 erdőjoggal alkotta a Társulatot. /1 jog = 0,36 ha/. Évente 1 m³ fát termelhettek ki. 50-60 éves a faállomány. A fakészlet több mint 15000 m³. A Parkeerdőgazdaság megkísérelte megvásárolni és 1 jogért 15000 Ft-ot ajánlott fel, holott a faállomány értéke ennek a többszöröse.

Az erdőbirtokosságot célszerű visszaállítani eredeti jo-
gaiba. A kizárólagos állami vállalati gyámkodást megszüntetve,
működését a törvényes keretek és hatósági előírások szerint
végezné. A megfelelő "kezelést" az újra valódi tulajdonosok
szakképzett alkalmazottakkal, erdőmérnökökkel, technikusokkal,
szakmunkásokkal, vállalkozói csoportokkal végeztethetik. Ter-
mészetesen "versenyhelyzetben" és nem monopol szerepkörben az
állami erdőgazdasági vállalatok is elvégezhetik az erdőkezelést.

Közben az állami erdőgazdaságok sem alusszák csipkerózsi-
ka álmukat, hanem a dereguláció és a liberalizáció előrehala-
dásával, a jelenleginél jóval kedvezőbb körülmények közé ke-
rülve, a szükséges mértékűre csökkent bürokrácia és a megnőtt
vállalati, vállalkozói önállóság jegyében belső vállalkozásokat
szervezhetnek, bérleteket alakíthatnak ki^{x/}, tőkét vonhatnak
be a különféle vállalkozásaikba, szolgáltatathatnak, szaktanács-
adást nyújthatnak, üdültethetnek, idegenforgalmat bonyolítathat-
nak és így tovább.

A rekultivációkat ugyan az előidézőknek kell a jövőben
végrehajtani, illetve ezek költségeit megtéríteni, mégis egy
része állami közcélú feladat marad, amit az állami erdőgazda-
ságok valósíthatnak meg többnyire.

Fontos a fasorok, a mezővédő erdősávok, a ligetek tele-
pitésének, egyáltalában a fásításnak a felkarolása, melynek
propagálása, szakvezetése, csemete ellátása szintén az állami
erdészetekre vár.^{xx/}

A nemesítés, a csemete nevelés és az ezzel összefüggő fe-
ladatok elsősorban az állami edészetek szervezésében valósít-
ható meg, ami az egész magyarországi erdőgazdálkodást kedve-
zően befolyásolhatja.

^{x/} Ez különösen jól kamatozhat erdei legelők, erdők közé zárt,
napjainkban elhagyott szántók hasznosításában.

^{xx/} Ezek hozama egyáltalában nem lebecsülendő, mert például
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az éves összes kitermelés
27 %-át érte el 1987-ben.

c/ A jövő tulajdonosai hogyan jöhetnek létre?:

- a meglévő tulajdonosokból,
- a tulajdonjogaikba visszaállítottakból,
- az állami tulajdon értékesítéséből /főleg szórványok, kisebb területek, üdülőkörzetek stb./,
- új telepítésekből.

A külföldi természetes és jogi személy a jövőben nem szerezhetne erdőtulajdont, de bérletet igen !

Az erdők visszaadásánál célszerű a visszaigényelhető felső határ megállapítása, ami 10-100 hektár lehet, a különböző mérlegelésektől, de főleg a társadalmi és az államkincstári érdekek megítélésétől függően. A 10 hektáros határérték okozná a nyilvánvaló legkisebb mozgást.

Ezen túlmenően célszerű a kivételek tüzetes meghatározása is. Ilyen lehet például a községi, városi és törvényhatósági erdő.

Az erdőbirtokok visszaigénylésének rendje hasonló lehet a mezőgazdasági rendeltetésű földekéhez.

Olyan esetekben, amikor a valamikori magántulajdonosok, a közbirtokosság tulajdonosai, örökösei részben vagy egészben nem állapíthatók meg, a továbbra is közösen művelt erdőt, tulajdoni hányadokra /erdőrész, erdőjog stb./ célszerű felosztani, amit a helyi vagy más lakosok vásárolhatnak meg.

A felosztás legkisebb területi méretét a termőhelytől, a folyó növedéktől, az élőfakészlettől függően célszerű meghatározni 1500-5000 m² között.

d/ Az erdőbérlet rövid távon nem képzelhető el. Itt a megoldás a hosszabb távu 15-100 éves, örökölhető haszonbérlet és az örökhaszonbér.

Bérlő lehet az állami vállalat is vagy más vállalkozó és természetesen bérbeadó is.

e/ Az elsődleges fafeldolgozásban a kisebb, sok esetben korszerűtlen üzemek bérbe adása, vállalkozássá alakítása, vagy értékesítése jöhet szóba. Ez az erdő tulajdonviszonyainak rendezésével párhuzamosan bonyolítható.

Megfontolandó azonban ez a lépés, mert a formálódó új erdőbirtokosok a folyamatos pénzbevételtől - ami az alapanyag értékesítéséhez képest nagyobb jövedelemtartalmu - eshetnek el ebben az esetben. A nyugati élelmiszeripari tulajdonláshoz hasonlóan ajánlható, hogy az elsődleges fafeldolgozás lehetőleg azé legyen, akié az erdő.

A következő években a nagyobb fafeldolgozó üzemeket, a továbbiakban leírt javaslatunknak megfelelően, vertikumba célszerű illeszteni.

f/ A hatósági feladatokat ellátó állami felügyelőségek szerepköre is átalakításra szorul:

- egyrészt a tulajdon változásának, a dereguláció előrehaladásának, a vállalati autonómia erősödésének megfelelően szűkülnek hatósági feladataik, amelyek főleg a hosszú távú társadalmi érdekeket tükröző szabályok betartására irányulnak majd;

- másrészt az állami költségvetés szűkmarkubban méri a pénzt feladataik ellátására, például a telepítések elfogadását követő állami támogatás odaitélésére stb.

Az erdőtörvény az mindenkire, területnagyságtól függetlenül érvényes lehetne, ugyanakkor az erdőfelügyelőség szerepét bizonyos területnagysághoz ajánlatos kötni. Például öt hektár felett, ha összefüggő vagy ha tagoltan, szétszórtan elhelyezkedő az erdő, akkor 10 hektár felett érvényesülne az erdőfelügyelőség hatásköre.

Ez természetesen nem vonatkozna az állami költségvetésből telepített, magánszemélyeknek visszadott, idős korú erdővagyonra. Igaz, hogy ezek általában zárt, nagyobb összefüggő felületet képeznek és így eleve szövetkezeti, vagy erdőbirtokossági formában üzemeltethetők a továbbiakban is.

A tulajdonrendezést követő hosszabb távu megoldás változata

A rövid és hosszú távu, az egyéni és a közösségi, valamint az alapanyagtermelők és feldolgozók érdekeinek harmonizálása érdekében javasoljuk:

- vegyestulajdonu,
- vertikálisan kiépített,
- regionálisan szervezett,
- társas vállalkozások létrehozását.

A vegyestulajdon a különféle erdőtulajdonosokból, feldolgozókból és kereskedőkből jöhet létre.

A vegyestulajdonu erdő a területileg összefüggő vagy egymás közelségében elhelyezkedő állami, magán, önkormányzati, erdőbirtokossági, alapítványi stb. erdőbirtokosokból tevődhet össze. Ez erdőgazdálkodási társulatként az erdőbirtokossághoz hasonlóan tevékenykedne a továbbiakban vázolt regionális társaság keretében.

Az így létrejövő erdőgazdálkodási társaság keretében elválna egymástól a tulajdon és a kezelés. Ez utóbbit az alkalmazott menedzserek a hosszú távu racionális erdőgazdálkodás követelményeinek, a vertikum további tagjainak igényei és a hatósági előírásoknak megfelelően valósítanák meg.

A vegyes tulajdonban megjelenhetne a külföldi tőke is, hiszen nemcsak erdőről van szó. Ez a feldolgozás technikai korszerűsítésében eddig is szerepet kapott. Például: Vas megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

A vertikális kiépítettség az alapanyag-termelés^{x/}, feldolgozás és értékesítés érdekeit, a haszon realizálásának különféle, de mégis egymásra épülő lehetőségeit kívánja összekapcsolni, így csökkentve a telepítők, az erdőtulajdonosok kockázatát. Keretében összekerülnének az érdektől integrált vertikum szereplői - a jelenleg egymástól elszakítva tevékeny-

x/ A vadászati jogot, a vadgazdálkodást, a vadásztatást a tulajdonosoknál kellene hagyni akkor is, ha az erdővel belép ebbe a vertikális szervezetbe, mert ellenkező esetben az egész kezdeményezés könnyen meghiúsulhat.

kedő - alapanyagot előállító erdőtulajdonosok és a feldolgozó, valamint értékesítő szervezetek, vállalkozások. Így a szervezet keretében feloldható az erdészet és a feldolgozás gyakori érdekellentéte.

A vertikális szervezet értékesítő tevékenységében a nyersanyag folyamatosan csökkenhet és emelkedhet a fűrészipari termék és forgácslap aránya, majd előtérbe kerülne a magas feldolgozottságu termék, végtermék hányada /butor, építőipari termék, asztalosipari termékek stb./. Mindez természetesen az árbevételekben is megjelenne. x/

A feldolgozottság révén elérhető, hogy a nagyobb bevételből tőkét áramoltassanak vissza a nyersanyagtermelő erdőgazdálkodásba.

A regionális szerveződést a természetföldrajzi, termőhelyi adottságok, az eltérő erdősültség és a foglalkoztatási gondok, valamint a feldolgozó üzemek méretezése, a termékstruktúra diverzifikálása, a rugalmas kereskedelem egyaránt indokolják. A jelenleg tevékenykedő, valamint az új tulajdonosokból több regionális szerveződést célszerű, természetesen önkéntes alapon, gazdasági érdekből kezdeményezni. Ez különösen kézenfekvő és sürgető Nyugat-Dunántúlon, Borsod-Abauj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben, a Bakonyban, a Duna-Tisza-közén és később másutt is.

A részvénytársaság felelhetne meg leginkább a regionálisan szervezett vegyestulajdonu és vertikumot egyesítő társasvállalkozásnak, amelybe apportként az erdő, a berendezések, az üzemek és a pénztőke kerülne. A részvénytársaság vagy a meglévő kereskedelmi szervezetekre építve alakítana kereskedelmi tevékenységet, vagy újat formálna. A részvénytársaság lehetővé tenné a legjobb szakemberek előtérbe állítását is, a működő tőke bevonását és az egyéni-családi erdőtelepítés felkarolását.

---

x/ A nyersanyagként értékesített 1 m³ fához képest, a lemezféleségeké már tízszer nagyobb, a magas feldolgozottságu termékekénél pedig 30-40-szeres a különbség.

A társaságnak természetesen az Erdért Vállalat stb. is tagja lehet.

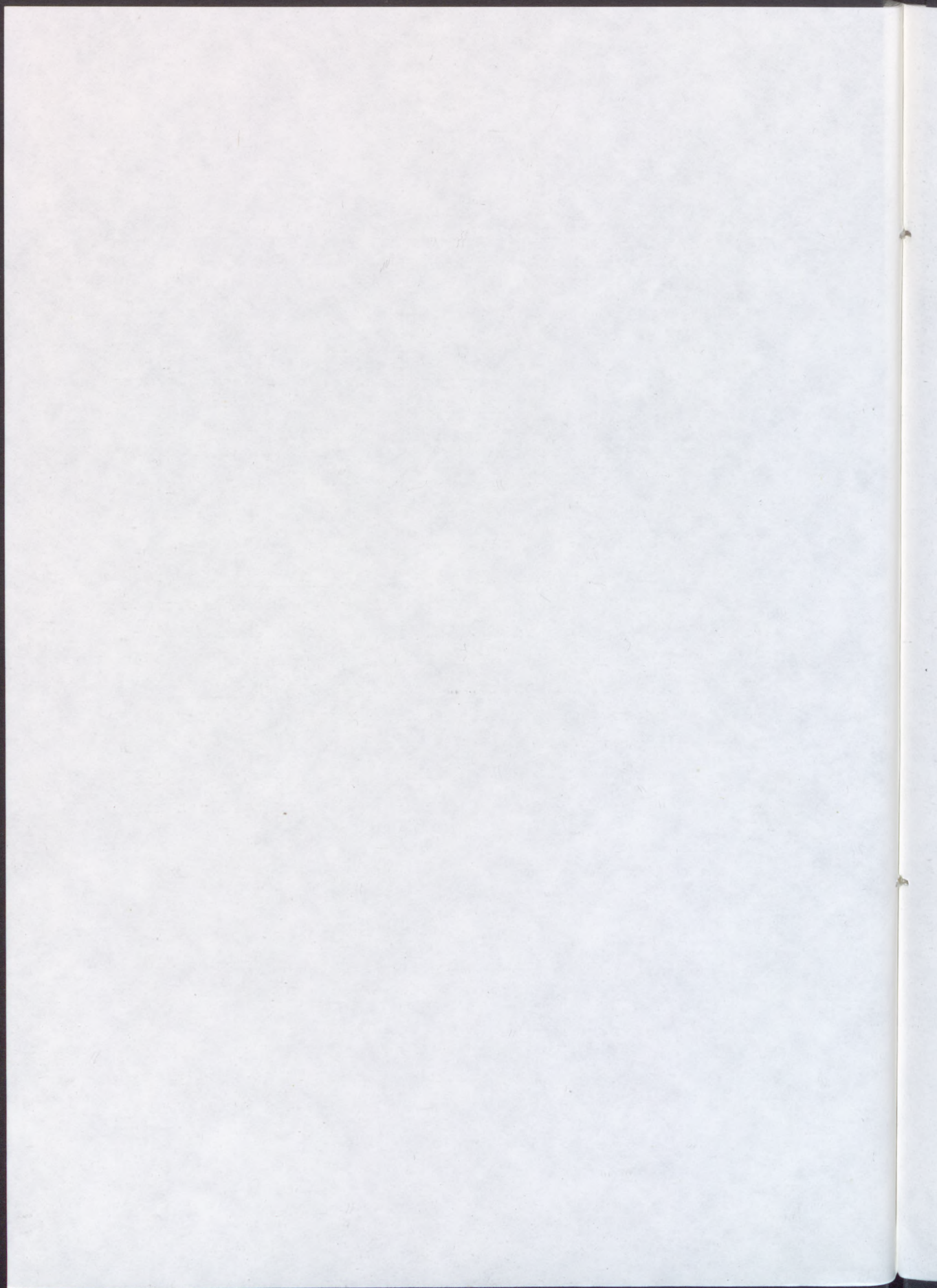
A részvénytársasági tevékenységet célszerű a kereskedelemmel indítani, így az erdőgazdálkodók is hozzájuthatnának az egyébként elérhetetlen piaci információkhoz, kulcs-technológiához, illetve ennek megismeréséhez. Ezt követhetné a faipari választék körének bővítése, majd az erdőgazdálkodás korszerűsítése, a telepítés alapanyagokkal való jobb ellátása, a fakitermelés gépesítése stb.

A társaság alkalmas lehetne nemzetközi kapcsolatok kiépítésére, világbanki hitel felvételére, külföldi kereskedőhöz bekapcsolódására, a tőkés import fokozására, a teljes körű, önálló export és import jobb kiaknázására.

IRODALOMJEGYZÉK

- /1/ Járó Zoltán: Számítások. /Kézirat/ ERTI, Budapest, 1985.
- /2/ Gergely Sándor: Egy új erdőültetési program Magyarországon. Gazdálkodás, 1990. 5. sz.
- /3/ Keresztesi Béla: Az erdőszigetfejlesztés fő irányai az elmúlt három évtizedben. ERTI kiadványa, Budapest, 1984.
- /4/ Somkuti Elemér: Válaszok vitás kérdésekre, különböző javaslatokra. /Kézirat/ Sopron, 1990.
- /5/ Csete László: Az állami tulajdon fejlesztésének lehetőségei az agrárágazatokban. Gazdálkodás, 1989. 5. sz.
- /6/ Összeállítás a földtulajdon és a földhasználat változásai az erdőgazdálkodásban. /Kézirat/ ERTI, 1990.
- /7/ Csete László: Vas megye agroökológiai potenciáljának feltárása és prognózisa. Vas megye Tanácsának kiadványa. Vép, 1987.

- /8/ Csete László: Szabolcs-Szatmár megye agroökológiai potenciáljának prognózisa. /AKI sokszorosított kiadványa./ Budapest, 1988.
- /9/ Lukács Gergely Sándor: Energiaerdő. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1989.
- /10/ Tájékoztató a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság területén működő erdőbirtokossági erdők kezelői jogának gyakorlatáról. /Kézirat, 1989./
- /11/ Dr. Bondor Antal: Erdőgazdaság tervezése I. Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőmérnöki Kar Környezetvédő és Tájrendező Szakmérnöki Szak, Tankönyv.

ÖSSZEGEZŐ GONDOLATOK

Egy új agrárpolitikáról, különös tekintettel a paraszti földtulajdon rehabilitálására

A gazdasági rendszerváltás lényege a piacgazdaságra való áttérés. Ez a tulajdonviszonyok rendezését kívánja meg. Piacgazdaság elképzelhetetlen valódi (magán-) tulajdonosok nélkül, ami a mezőgazdaságban természetes személyek tulajdonát jelenti és zömében a tulajdon és a használat egybeesésével jár. Elképzeléseink szerint az újjá alakult agrárgazdaság alapvetően magántulajdonos termelők családi gazdaságain, valamint valódi tulajdonosok szövetkezetein alapulna.

Mindehhez elsősorban a földkérdés megoldása szükséges. A föld különleges termelési tényező, így külön kezelést igényel. A földkérdés, szemben a korábbi agrárpolitikai elgondolásokkal, fő kérdéssé vált. A termékszerkezeti és technológiai problémák megoldásához is a földtulajdonlás rendezésével juthatunk el. Ugyanakkor látni kell, hogy ez komplex kérdés, kiragadva a közgazdasági összefüggésekből nem rendezhető megnyugtató módon.

A tulajdonlást az agrárgazdaságban is úgy kell kezelni és megoldani, hogy a termelési színvonalat, pontosabban az ellátást és az indokolt exportot ne vesse vissza.

Nem reális azt várni, hogy a hatékonyság a tulajdonosváltással azonnal, spontán és jelentősen növekedni fog.

Fontos rendező elv a földkérdés megoldásában, hogy feltétlenül figyelemmel kell lennünk a ma mezőgazdaságból élők összességének érdekeire. Ez azt jelenti, hogy csak valamennyi érintettel egyetértésben, azok akaratával egyezően lehetséges a földtulajdon-viszonyok rendezésének a megvalósítása. Mind az ott élők, esetleg földtulajdonnal nem is rendelkezők,

mind a korábbi földtulajdonukat visszaigénylők érdekét számításba kell venni. Továbbá csak azt lehet tulajdonossá tenni, aki arra igényt tart, de nem lehet kizárni a tulajdonlás lehetőségéből az ott élő, a korábban nem tulajdonos réteget sem. Számolni kell azzal, hogy a mezőgazdaságban bizonyos bérmunkásréteg is fennmarad. Látnunk kell azt is, hogy földkérdés egyetlen jogi aktussal nem valósítható meg, a végrehajtás jelentős időigénnyel jár.

Az új agrárpolitika feladata, hogy megindítsa a magángazdaságok szerves fejlődését. Ez gyakorol majd hatást a szövetkezetekre is, hogy azok tulajdonosok szövetkezetévé alakuljanak át. A versenyhelyzet a nagyüzemeket gyors átalakulásra készítheti. Így várható annak elkerülése, hogy számottevő eszközállomány kihasználatlanná váljon, miközben a másik oldalon a kisgazdaságokban a termelési-eszközellátottság nem biztosítható. (A mezőgazdasági termelés kétharmadát ma a szövetkezetek adják, az eszközállomány túlnyomó többsége a birtokukban van.) Az átalakult szövetkezetek a családi gazdaságok számára fontos szolgáltató funkciót láthatnak el, termelési eszközök kölcsönzését, szaktanácsadást, adott esetben ingatlanrészeket is bérbe adhatnak számukra.

Természetesen azonnal meg kell kezdeni a magángazdaságok hitellel, kisgépekkel való ellátását, támogatását.

A jövőre nézve a főfoglalkozású mezőgazdaságból élő magángazdaságokra kívánjuk helyezni a hangsúlyt. Az új agrárpolitika ezeket célozza meg, bár tisztában kell lenni azzal, hogy a mellékfoglalkozásban végzett mezőgazdasági tevékenység is jelentős arányú marad, sőt valószínűleg növekedni fog.

Az új agrárpolitika alapján történő átalakulás két úton mehet végbe:

Az első a szerves fejlődés alapján a mai kisgazdaságok továbbfejlődésével, a szövetkezeti tagok kiválásával kialakul-

ló magán-, családi gazdaság térnyerése. Ennek előnye lenne, hogy viszonylag zavartalanul menne végbe, hátránya viszont a lassúsága.

A második megoldási lehetőség - és ezt követeli meg a mai politikai helyzet - a paraszti rehabilitációval összekapcsolódó viszonylag gyors átalakulás. Ennek az a problémája, hogy hamarabb rendeződik a földkérdés, mint ahogy az összes kapcsolódó komplex pénzügyi, adó, társadalombiztosítási, technikai stb. kérdéseket átfogóan rendezni lehet. Ebből fakadhat a termelés megrendülésének a kockázata. Arra kell ezért törekedni, hogy lehetőség szerint minimalizáljuk a második út választásából fakadó veszélyeket.

Alapelvünk: nem elég a gazdálkodáshoz a föld.

Mindenekelőtt meg kell valósítani a lehetőségek keretén belül a korábbi tulajdonosok rehabilitálását, de ezzel együtt egy jól működő mezőgazdaság sokoldalú megalapozását is biztosítani kell.

Átmenetileg be kell fagyasztani a nagyüzemek tulajdonában és használatában lévő földek eladását, (a tagok közti kiosztást is) mindaddig, amíg az új földtörvény meg nem születik.

Ki kell alakítani a rehabilitáció végrehajtásának programját. Ennek keretében megoldandó:

- a sérelmeket szenvedett állampolgárok megkövetése,
- azok körének meghatározása, akik rehabilitálásra igényt tarthatnak,
- a paraszti földtulajdon rehabilitációjával foglalkozó törvény keretében kell rendezni, hogy kik legyenek annak végrehajtói és milyen időn belül, valamint milyen módon kerüljön erre sor,
- egyidejűleg fel kell vázolni, hogy néhány fontos egyéb, egzisztenciát érintő kérdés jövőbeni rendezését (pl. nyugdíj) hogyan képzeljük.

Mielőbb meg kell alkotni a földtörvényt, úgy időzítve azt, hogy mire a rehabilitáció megindul, addigra legalább a fő vonalai tisztázottak legyenek.

Polgári jogállamban gyakorlatilag nincs szükség földtörvényre, mivel a föld egyike a lehetséges tulajdonoknak és így a polgári jog keretében rendezhető. Ezekben az országokban is szükség van azonban speciális agrártörvényre. Célszerűnek látszik egy agrártörvény megalkotása, amely keretbe foglalja az állami beavatkozás lehetőségeit, úgy ahogy azt a fejlett jogállamokban tapasztalhatjuk. Ennek célja a mezőgazdasági termelésből élők társadalmi stabilitásának elősegítése a nélkülözhetetlen hatósági szabályozás kereteinek kialakítása. Alapja ennek az a minden fejlett országban elfogadott tétel, hogy a paraszt fontos nemzetfenntartó erő, a környezet védője és jelentős adófizető polgár.

Fontos: két, szorosan a földhöz kapcsolódó törvény mielőbbi megalkotása is: egy új szövetkezeti törvény és az önkormányzati törvény.

A paraszti földtulajdon rehabilitálása összetett kérdés:

a) Kimondandó, hogy rehabilitációra az igényjogosult kezdeményezése alapján kerülhet sor, neki kell igényjogosultságának igazolásáról gondoskodnia.

b) A hatóságok készüljenek fel a telekkönyvi adatok rekonstruálására. Erre az OFTH jelenlegi apparátusa valószínűleg nem lesz képes, a telekkönyvi, levéltári adatok felkutatásába más intézményeket is be kell vonni.

c) A rehabilitációt lebonyolító szervezet létrehozására az új önkormányzati törvény alapján sorra kerülő helyhatósági választások utáni időpontban látunk lehetőséget. A rehabilitáció konkrét feladatainak az elvégzését helyi bizottságokra célszerű bízni, amelyekben az új közigazgatás és a földigénylők megbízottai, továbbá a község területén működő termelő-

szövetkezetek, állami gazdaságok - tagságuk, illetve dolgozók bizalmát élvező - képviselői kapjanak helyet.

d) A rehabilitációs eljárás előirányozható határidejét több tényező befolyásolja: a rehabilitáció módszere, a bizonyítási eljárás időigénye, és az az érdek, hogy a mezőgazdasági termelésben ne legyen fennakadás. Legyen elegendő gondolkodási idő az igények bejelentésére, s ezt követően legalább egy gazdasági év a lebonyolításra. Hosszabb végrehajtás esetén fennáll az a veszély, hogy ezen időszakban a jelenlegi használók egyes területeket kizsarolnak, elhanyagolnak. Ez a veszély "művelési kötelezettség" előírásával, a helyi bizottságok ellenőrző tevékenységével enyhíthető.

A rehabilitáció magánszemélyek, szövetkezeti tagok és közösségek földtulajdonának helyreállítására terjed ki, a törvényben meghatározandó időszak tulajdonviszonyainak alapulvételével.

Kiélezett politikai kérdés azoknak a korábbi földtulajdonosoknak a kártalanítása, akiknek földjét elvették, akik földjüket ingyenesen "felajánlották", vagy akik a földjüket az 1967. évi IV.tv. alapján kötelező szövetkezeti "megváltás" útján veszítették el. A jogrend helyreállítása, az igazságtétel igénye amellet szól, hogy a sérelmeket minél szélesebb körben orvosoljuk. A földtulajdon szétaprózódásának hátánya, illetve a kártalanításhoz szükséges pénzügyi források hiánya mégis arra kényszerít, hogy azt korlátok közé tereljük, ill. a földtulajdoni és a földhasználati viszonyok problémáit jogilag szabályozzuk.

A földkérdés néhány összefüggése

A földtulajdon rehabilitációját be kell illeszteni a mezőgazdasági tulajdonviszonyok átalakításának folyamatába. De nemcsak abba, hanem az elmúlt évtizedekben sérelmet szenvedett valamennyi tulajdonos kártalanításának általános

kereteibe is. Itt azonban nemcsak a tulajdon rehabilitálásáról, hanem a falu és a mezőgazdaság rehabilitálásáról van szó. A mezőgazdasági földterület - bár időközben megfogyatkozott, s művelési módja átalakult - megvan, a volt tulajdosoknak természetben visszaadható. A korábbi magántulajdon részleges visszaállítása jelentősen gyorsíthatja a mezőgazdaság átalakulását: többszörösére nőhet a magángazdaságok száma, ami nagy nyomást gyakorolna a fennmaradó szövetkezetek és állami gazdaságok működési módjának megváltoztatására is. A mai torz struktúrát - amelyet, egyik oldalon túlságosan kicsi, a másik oldalon túlságosan nagy gazdaságok alkotnak - különböző méretű gazdaságok versenye, szerves fejlődési lehetősége váltaná fel.

A volt tulajdonosok rehabilitálása a mezőgazdaság privatizálásának egyik, de nem egyetlen lépése. A nagygazdaságokban is átalakulnak a tulajdonviszonyok, a szervezeti formák, a gazdálkodási módszerek. Egy részük a következő években felbomlik, szétválik, a szövetkezetek tagsága feltételezhetően megfogyatkozik. A mai parasztság jelentős részének érdeke, de a mezőgazdasági termelés stabilitásához fűződő társadalmi-gazdasági érdek is amellettt szól, hogy ne rendüljön meg a jól működő mezőgazdasági szövetkezetek és állami gazdaságok gazdálkodásának folyamatossága, kapjanak önállóságot szervezeti-gazdasági formációik szabad megválasztására, továbbá jogi és gazdasági biztonságot arra, hogy fennmaradhatnak, továbbfejlődhetnek, ha a gazdasági versenyben életképesnek bizonyulnak.

A rehabilitációra kiélezett politikai légkörben kerül sor, hiszen ez a kérdés a legutóbbi egy-másfél év során politikai harcok tárgyává vált. Az eddigi parlamenti viták ismeretében várható, hogy a törvény elfogadtatása a kormánykoalíció nagy próbatétele lesz, nem beszélve annak fontosságáról, hogy a választott megoldásnak találkoznia szükséges

a mezőgazdasági népesség többségének egyetértésével, sőt az egész lakosság helyeslésével. Erre csak konszenzus, közmegegyezés alapján lehet számítani. A következőkben ennek lehetőségeit vesszük sorra.

A rehabilitáció keretei

A paraszti földtulajdon rehabilitálását világos, egyértelmű keret-törvény alapján, a helyi adottságokhoz alkalmazkodva, helyi bizottságok útján, helyi közmegegyezés alapján hajthatjuk végre. A törvénybe foglalható alapelvek széles skálán helyezkedhetnek el.

Az egyik véglet: a termőföld volt tulajdonosait ért sérelmeket az általános kártalanítási törvény szerint orvosoljuk. A sérelmet szenvedettek teljes erkölcsi és némi - legalább jelképes - anyagi kárpótlásban részesülnek. Ez a megoldás sem politikai, sem gazdasági szempontból nem kielégítő. Politikai szempontból ezért nem, mert nem felel meg az elhangzott nyilatkozatokhoz fűződő várakozásnak. Gazdasági szempontból pedig azért, mert nem viszi előre a természetes személyek tulajdonának terjedését és nem hozza versenyhelyzetbe a meglévő nagyüzemeket.

A másik véglet: minden volt tulajdonos, illetve örököse visszakaphatja a földtulajdonát, ha azt kéri, jogosultságát igazolja. Ez viszont politikai szempontból keltene feszültséget, mind a mezőgazdaságban ma dolgozók, mind pedig más területek kárvallott tulajdonosai körében. Gazdaságilag pedig rövid idő alatt olyan radikális változásokat kényszerítene ki, aminek kockázata kiszámíthatatlan, a termelőkapacitások kihasználását valószínűleg, legalábbis átmenetileg, visszavetné, túlkínálatra vezetne a mezőgazdasági földek és földbérletek piacán.

A kompromisszumot e két véglet között találhatjuk meg. A kompromisszum gyorsítsa a tulajdonformák változását, lehetőleg széles körben nyisson teret az egyéni gazdálkodásra, de ne zilálja szét a gazdálkodás meglévő kereteit, ne veszélyeztesse mezőgazdasági termelésünk eddig elért, nemzetközileg is elismert színvonalát.

A rehabilitáció tartalma

A rehabilitáció a volt földtulajdonosok sérelmeinek orvoslását szolgálja a törvényben meghatározandó időszakra nézve. A rehabilitáció kiinduló időpontját tágabban, vagy szűkebben lehet megvonni. Az eddigi politikai megnyilvánulások a leggyakrabban a földreform lezárása után, az 1947. év végére kialakult helyzetet idézték, bár hangzanak el érvek a szövetkezeti földtulajdon bevezetésének (1967) időpontja mellett is. Mivel a paraszti tulajdon elleni sérelmek az 1950-es években is igen jelentősek voltak, ezért az 1947. évi kiindulópontot javasoljuk elfogadni.

A rehabilitációra az érintett fél kérésére kerülhet sor. Elhatározását messzemenően befolyásolhatja a földbirtokpolitikai szabályozás, amelyet - a fejlett piacgazdaságú országokhoz hasonlóan - alkalmazni fogunk. Ez a szabályozás általában kiterjed a mezőgazdasági földterületek megszerzésének feltételeire, a bérleti jogviszonyra, a művelési kötelezettségre, a föld adás-vételével és az örökösödéssel kapcsolatos pénzügyi előírásokra. Az erre vonatkozó tájékoztatás hozzájárulna ahhoz, hogy a földek visszaigénylése a földtulajdonhoz fűződő érzelmi szálak mellett józan gazdasági megfontolásokra alapozódjék.

Annak előrebocsátásával, hogy a kárvallottakat természetesen megilleti az általános rehabilitációs törvényben biztosítandó erkölcsi és anyagi orvoslás, a földtulajdon helyreállítására a következő lépések körvonalazhatók:

a) A jelenleg érvényes jogszabályok már lehetővé teszik, hogy a szövetkezeti tagok a magántulajdonukban lévő, de a szövetkezet által használt földjüket a szövetkezetből kivigyék, vagy a szövetkezettel méltányos bérleti díjban állapodjanak meg. Ez a folyamat megindult, a magángazdálkodást elősegítő társadalmi-gazdasági környezet gyorsíthatja. Mintegy kétmillió hektár földről, 200 ezer tulajdonosról van itt szó, de az ma még nem látható be, mikor és hányan fognak élni ezzel a lehetőséggel.

b) Kézenfekvőnek tartjuk, hogy természetben kapják vissza a földjüket azok, akik maguk akarnak mezőgazdasági termelést folytatni. Ezt a lehetőséget a törvény szűkebb körben, a volt tulajdonosoknak, vagy ezen felül törvényes örökösöknek is megadhatja. A jogosultságot - több nyugat-európai állam gyakorlatához hasonlóan - a helybenlakástól is függővé lehet tenni. Kétféle megoldás adódhat:

- csak azok tartozzanak e körbe, akik helyben laknak, illetve odaköltöznek. Egy ilyen megszorítás erősítené a falvak népességmegtartó erejét;

- visszakaphassák földjüket a másutt lakó tulajdonosok (örökösök) is, ha azt mellékfoglalkozásként akarják művelni.

Az egyes községek adottságai eltérőek, ezért e kérdés szabályozását - a "végső szó" kimondását - a helyi bizottságokra is lehetne bízni.

Sok, mezőgazdaságon belüli és azon kívüli tényezőtől függ, mekkora területet érinthet ezen az alapon a visszaigénylés. Becslésünk szerint 0,5-1,0 millió hektárra tehető az így visszaigényelhető termőföld területe.

Ha a természetbeni rehabilitáció eddig terjed, a földnek egy része visszakerül azok tulajdonába, akik azt megművelik. Teret nyer a gazdálkodásnak az a világszerte bevált formája, amely a mezőgazdaságban egyesíti a tulajdonosi és a munkavállalói érdekeltséget.

Fennmarad azonban mintegy 2,0-2,5 millió hektár közös, illetve állami tulajdonú földterület. Ugyanakkor a mezőgazdaságban ma dolgozó mintegy 700 ezer ember túlnyomó többségének nincs földtulajdona, s valószínűleg a rehabilitáció során sem jut hozzá. A falvak társadalmi megbékélésének, a közmegegyezés kialakításának is fontos tényezője lenne, ha lehetővé válna számukra is a földtulajdon megszerzése. A rehabilitáció folyamatába ezt a lépést is javasoljuk beiktatni:

c) A mezőgazdasági termelészövetkezetekben, állami gazdaságokban mezőgazdasági munkát végző dolgozók igényelhesse- nek földet, a piaci viszonyoknak megfelelően, a nyilvánosság bevonásával - a helyi földrendezési bizottságok ellenőrzése mellett - azt megvásárolhassák, vagy hosszabb időre bérbevehessék, olyan feltételekkel, hogy az bizonyos idő, (például 10 év) elteltével a tulajdonukba kerülhet. A földek eladási árát, bérleti díját kártalanítási alapba fizessék be, ami a földjüket művelésre vissza nem kérő volt földtulajdonosok kártalanítására szolgálhat.

d) A helyileg kialakuló lehetőségek függvényében, ezután kerülhetne sor azon volt földtulajdonosok - esetleg földtulajdonosok és örököseik - földigényének kielégítésére, akik tulajdonukat bérbeadás útján szándékoznak hasznosítani. Igényeiket a még rendelkezésre álló földterület korlátai között lehet kielégíteni, ha arra nincs mód, pénzbeni kárpótlást kaphatnak. A bérbeadás realitását előszerződéssel kellene igazolniuk.

Tulajdonformák a mezőgazdaságban

A mezőgazdasági termelést tehát hosszabb távon elsősorban természetes személyek tulajdonára kell építeni, mind a magán-gazdálkodásban, mind pedig a szövetkezésben: Bizonyos körben azonban jogi személyek tulajdona is fennmarad. Többféle tulajdonforma élhet együtt.

1. A mezőgazdasági szövetkezetek használatában jelenleg mintegy 3,5 millió hektár szövetkezeti közös tulajdonú és 0,2 millió hektár állami tulajdonú föld van. A volt földtulajdonosok rehabilitálása ezt a földterületet csökkenti, de egy része bizonyára megmarad. A megmaradó szövetkezeti föld hasznosítására többféle javaslat ismert:

a) Az egyik nézet szerint kapják meg a helyi önkormányzatok, s bérbeadás útján hasznosítsák.

E megoldással szemben fel lehet hozni azt az érvet, hogy a földtulajdonnak ez a formája a fejlett piacgazdaságú országokban nem létezik, létrehozása integrálódásunkat nem segíti. Ellene szól az az aggodalom is, hogy a helyi önkormányzat szélesebb körében a tulajdon méginkább személytelenné válik, mint a szövetkezetekben.

Nem vitatható, hogy a helyi önkormányzatoknak vissza kell adni azt a földtulajdont, amivel korábban rendelkeztek. Ezen felül átadható nekik a szövetkezetek használatában álló állami földtulajdon is.

b) A másik elgondolás szerint a megmaradó szövetkezeti közös földtulajdont - amint azt az előzőekben már kifejtettük - fokozatosan valóságos tulajdonosok, természetes személyek tulajdonává kellene tenni.

c) Végül a szövetkezeti földtulajdon egy része, amennyiben az érdekeltek, a szövetkezet tagjai úgy határoznak, továbbra is szövetkezeti közös tulajdonban maradhat. Ez a lehetőség is összhangban lenne az európai országok jogrendszerével.

2. Az állami gazdaságok földterületének jelentős része ún. "felajánlott föld", paraszti tulajdon volt, ezt feltehetően jelentősen érinti majd a rehabilitáció. A megmaradó terület tulajdonviszonyainak átalakítására a következő változatok lehetségesek:

a) A speciális rendeltetésű (kutatás, oktatás, a mezőgazdaság műszaki fejlesztését megalapozó tevékenységek stb.) a jelenleginél jóval kisebb számú gazdaság földjének kivételével, az állami gazdaságokban maradó földterület a helyi önkormányzatok tulajdonába kerül, s a gazdaság azt bérleti díj ellenében használja.

b) Vagyonkezelő központok alapítványok tulajdonába kerül az ilyen föld és a gazdaságok azoknak fizetik a bérleti díjat.

c) Szövetkezéssé alakul át az állami gazdaság földjén a gazdálkodás, s a földet a gazdaság mezőgazdasági tevékenységében foglalkoztatott dolgozói bérbeveszik, ill. kedvezményes feltételekkel megvásárolják.

Meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok ma már nem tisztán mezőgazdasági vállalkozások, hiszen tevékenységüknek mintegy a fele nem mezőgazdasági tevékenység. E tevékenységek fenntartása fontos tényezője a falusi foglalkoztatásnak. Fontos szerepet tölthetnek be a magángazdálkodás háttérfeltételeinek a biztosításában is.

3. Az egyházak kapják vissza azokat a birtokokat (illetve azzal azonos értékű földet), amit a földreform érintetlenül hagyott. A föld hasznosításáról a tulajdonos egyházak gondoskodjanak.

4. Az ország 1,7 millió hektáros erdőterületének mintegy 68 %-a állami, 31 %-a termelőszövetkezeti, 1 %-a tanácsi és magántulajdonban van. Az erdőterületek birtokviszonyainak és hasznosítási módjának a továbbfejlesztése olyan speciális kérdéskör, amelyet külön, egy erdészeti törvény előkészítése keretében lehet és kell kidolgozni.

A magángazdálkodás megoldandó kérdőjelei

A mezőgazdaságban a családi jellegű magángazdálkodás jövője és a természetbeni rehabilitációt igénylők köre egyaránt kötődik több, jelenleg biztonságosan nem látható feltételhez.

1. Tisztázandó, mi lesz a már megszerzett társadalombiztosítási jogosultsággal. Elképzelhető, hogy a társadalombiztosításban többlépcsős rendszer érvényesül:

- megállapítják az eddig szerzett jogosultságot (például nyugdíj), aminek folyósítása a nyugdíjkorhatár eléréséig szünetel,

- kinyilvánítják, milyen juttatások illetik meg a magántermelőket állampolgári jogon,

- döntés születik arról, hogy milyen rendszerben fogják a társadalombiztosítási díjat fizetni, és annak ellenében mire szereznek jogot,

- szabályozzák, hogy milyen önkéntes nyugdíjbiztosítási rendszerbe kapcsolódhatnak be ezen felül az egyénileg gazdálkodók.

2. Az adóztatás rendszerét a magángazdálkodás feltételeihez kell igazítani. Itt a szektorsemlegesség mellett azt hangsúlyozzuk, hogy ezekben a gazdaságokban a munkabér és a vállalkozói haszon nem választható szét. Az átalányként kivetendő adó alapja - a nyugateurópai országok példáját követve - a földminőséget (pl. aranykorona) is figyelembe vevő gazdálkodás normatív eredménye lehet.

3. Várhatóan kiéleződnek a mezőgazdaság állami támogatásának a problémái is, amelyeket úgy kell megoldani, hogy megfeleljen a GATT szabályainak és összhangban legyen az állami támogatás más vállalt kormánykötelezettségekkel. Mindennek keretében:

- Jelentős támogatást kapnak a kedvezőtlen adottságú területeken működő mezőgazdasági üzemek. Kézenfekvő, hogy

ezt a támogatást szektorsemlegessé kell tenni, vagyis az e területeken létrejövő magángazdaságokra is indokolt kiterjeszteni. A támogatás azonban ne az ártermelés növelésére, hanem a foglalkoztatás feltételeinek a megteremtésére, tehát magángazdaságok létesítésére irányuljon. Ennek célszerű formája a beruházási hitelek költségvetésből finanszírozott kamatkedvezménye.

A kedvezőtlen természeti adottságú területeken a fejlesztés támogatására szánt összeget a helyi szervek rendelkezésére bocsátva, a helyi kezdeményezések felkarolására érdemes fordítani, a jelenlegi normatív elosztás helyett. Az orientáció megváltoztatásának azonban van bizonyos időigénye: ezt a helyi szervek sem hagyhatják figyelmen kívül.

- A legélesebb problémát azonban az agrárexport támogatása veti fel, mivel ennek összege ez évben terv szerint 50 milliárd forint. Ennek nagy része az élelmiszeripar támogatásaként jelenik meg, de nehéz volna tagadni, hogy jelentős részben a világpiacon árhoz képest viszonylag magas mezőgazdasági termelési költségek következménye.

Várható, hogy az 1991. évi költségvetés tárgyalásakor kiéleződik a mezőgazdasági export támogatásának kérdése. Perspektivikusan e támogatás csökkentését természetesen elő kell irányozni, de 1991-re ennek feltételei előreláthatólag nem érnek be. Csökkenés automatikusan is bekövetkezik: a támogatás nagyobb fele a rubelelszámolású exporthoz kapcsolódik, ami 1991-ben valószínűleg megszűnik.

Az exporttámogatás mértéke hatással lesz az agrárexport volumenére és a hazai mezőgazdasági árszínvonalra. Ha a kormányzat elszánja magát az agrárexport támogatásának lényeges csökkentésére, tudomásul véve az agrárexport bevételeinek várható csökkenését is, akkor nem táplálhatók olyan mezőgazdasági illúziók, amelyek az agrárárak reálértékének növekedésére számítanak. A mezőgazdasági termelés várható jövedelmezősége természetesen visszahat a magángazdálkodást megkezdni szándékozók terveire.

4. Nem tűr halasztást a mezőgazdasági termelők piaci kapcsolatainak a helyreállítása. Az ipari monopolhelyzetek, az élelmiszeripar, a kereskedelem jelenlegi hatalmi pozíciója, illetve érdekeltsége megfojthatja a magángazdálkodás kibontakozását a mezőgazdaságban. A felvásárló- és az élelmiszerkereskedelem privatizálása viszonylag gyorsan megoldható, nélküle a mezőgazdaságban sem bontakozhat ki a családi jellegű magángazdálkodás.

5. A mezőgazdasági magánvállalkozásoknak nagy szüksége lesz különböző szolgáltatásokra. Jelenleg a mezőgazdasági nagyüzemekben (szövetkezetekben, állami gazdaságokban) van meg az a kapacitás, amelyet ki nem használni valóban vétek lenne. Ezek a gazdaságok valószínűleg késztetve is lesznek arra, hogy meglévő termelési eszközeiket minél jobban kihasználják, szolgáltatásokat nyújtsanak a szerveződő magántermelőknek. Ez az irányzat politikai és gazdasági támogatásra érdemes.

6. A mezőgazdasági privatizációval párhuzamosan elősegítendő a mezőgazdasági termelők érdekképviselői szervezeteinek a kiépítése. Ezek a szervezetek - alulról építkezve - érvényesíthetik a mezőgazdasági termelők érdekeit partnereikkel szemben.

7. Nem felejtkezhetünk el arról sem, hogy a magángazdaságok létrehozásának megvannak az anyagi, technikai feltételei. Hazai termelésből, vagy importból olyan termelési eszközökre van szükség, amelyek alkalmasak a jövedelmező családi gazdálkodás megalapozására, a mezőgazdasági termelés addig elért eredményeinek túlszárnyalására.

8. Végül, de nem utolsó sorban nyomatékosan hangsúlyozni kell a magángazdálkodás megindításának nagy tőkeigényét. Az adott helyzetben ez csak hitelezés útján biztosítható. Az új gazdaságok hiteligénye messze meghaladja a munkahelyteremtéshez jelenleg nyújtott 400.000 forintos határt. Mielőbb kiépítendő a földjelzálog-rendszer, ami a mezőgazdaság sajátos

hitelintézménye a piaci viszonyok között. A hitel összegének nagysága mellett meghatározó jelentőségű a hitelkamat nagysága is. A jelenleg érvényesített, 25-30 %-os kamatot a mezőgazdasági termelés nem képes megfizetni.

ének
gy-
mező-

4461/10-2